

T.C.
ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT BİLİM DALI

DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI, İSTİHDAM
VE GAYRİ SAFİ MİLLİ HÂSILA İLİŞKİSİ:
TÜRKİYE ÜZERİNE BİR UYGULAMA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Ender Mehmet ŞAHİNKOÇ

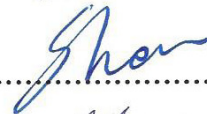
Danışman
Doç. Dr. Sevim AKDEMİR

BOLU 2015

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Ender Mehmet Şahinkoç'a ait "Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları, İstihdam ve Gayri Safi Milli Hasıla İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama" adlı çalışma, jürimiz tarafından İktisat Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak oy birliğiyle kabul edilmiştir.

18.03.2015

Unvan, Adı, Soyadı	İmza
Üye (Tez Danışmanı) : Doç. Dr. Sevim AKDEMİR	
Üye : Yrd. Doç. Dr. Erdoğan KOTİL	
Üye : Yrd. Doç. Dr. Barış KAVCAR	

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Doç. Dr. Erol ÖZTÜRK
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ETİK UYGUNLUK BEYANI

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları, İstihdam ve Gayri Safi Milli Hasıla İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama” başlıklı çalışmanın yazılmasında, bilimsel ve etik kurallara uyulduğunu, başvuru kaynaklardan yapılan alıntılarının adlarının bilimsel kurallara uygun olarak metin içinde, dipnotlarda ve kaynaklarda gösterildiğini, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin tamamının veya bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitede bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Ender Mehmet Şahinkoç

18.03.2015

ÖN SÖZ

Yüksek lisans tezi olarak hazırlanan bu çalışma da, yabancı sermaye yatırımları, istihdam ve gayri safi milli hasıla üzerine incelemelerde bulunulmuştur. Çalışmada ayrı ayrı doğrudan yabancı sermaye yatırımları, istihdam ve gayri safi milli hasıla verileriyle, Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Özellikle doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve istihdam arasındaki ilişki tespit edilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmada yabancı sermaye yatırımları analiz edilirken, sermaye yapılarının daha ayrıntılı incelenebilmesi için araştırma ve geliştirme faaliyetleriyle ilişkisine de değinilmiştir.

Çalışmamızda özellikle gelişmekte olan ekonomilere yönelen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının, ev sahibi ve kaynak ülke açısından etkileri araştırılmıştır. Bu araştırma yapılırken geçmiş araştırmalar dikkate alındığı gibi 1974-2013 dönemine ait verilerle güncel bir ekonometrik analiz de yapılmıştır.

Çalışmamın başından itibaren rehberliği, anlayışı ve katkılarıyla yardımlarını esirgemeyen, gerekli zamanı ayırarak çalışmanın her aşamasını titizlikle takip eden ve beni cesaretlendiren danışman hocam Doç. Dr. Sevim AKDEMİR'e ve İtalya'da bulunduğum sürede tez danışmanlığım görevini yürüten Foggia Üniversitesi'nden değerli hocam Assoc. Prof. Dr. Edgardo Sica'ya teşekkürlerimi sunarım. Değerli görüş ve bilgilerini paylaşarak beni yönlendiren, çalışma süresince yardımda bulunan hocam Doç. Dr. Fatih KONUR'a ve hocam Yrd. Doç. Dr. Erdoğan KOTİL'e teşekkür ederim.

Çalışmamın her aşamasında düşünsel desteğini esirgemeyen kardeşim Güngör ŞAHİNKOÇ'a, tezimin biçimsel yapısındaki değişiklikler için ihtiyaç duyduğum tüm desteği sağlayan kuzenim Emre AKDEMİR'e, tezimde fiziksel katkıları bulunan arkadaşlarım İlyas TAŞKIRAN ve Yalçın GÖZAÇAN'a, bana duydukları güvenle

sürekli yanımda olan aileme ve varlığını her zaman yanımda hissettiğim Pelin ÇETİN'e çok teşekkürlerimi sunarım.

Ender Mehmet ŞAHİNKOÇ

ÖZET

DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI, İSTİHDAM ve GAYRİ SAFİ MİLLİ HÂSILA İLİŞKİSİ: TÜRKİYE ÜZERİNE BİR UYGULAMA

Ender Mehmet ŞAHİNKOÇ

Yüksek Lisans Tezi

İktisat Anabilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Sevim AKDEMİR

Şubat 2015, 122 + XVII Sayfa

Dünya ekonomisindeki gelişmelerle özellikle küreselleşme süreciyle beraber ülkelerin ticari kararlarını alırken birbirleriyle daha yakından ilişki içinde olmaları gerekliliği ortaya çıkmıştır. Her hangi bir ülkenin alacağı bağımsız karar, küreselleşme sürecine bağlı olarak diğer ülkeleri de etkileyebilmektedir. Bu etkiler son yıllarda daha da artan ülkelerarası sermaye hareketleriyle olabilmektedir.

Çalışmada; doğrudan yabancı sermaye yatırımlarıyla istihdam arasındaki ilişkinin pozitif yönde olması beklentisi güncel verilerle ekonometrik olarak test edilmiştir. Türkiye’de 1974-2013 arası yıllardaki doğrudan yabancı sermaye yatırımları, istihdam ve gayri safi milli hasıla verileri granger nedensellik testine tabi tutulmuştur. Daha sonra ise doğrudan yabancı sermaye yatırımları-istihdam, doğrudan yabancı sermaye yatırımları-gayri safi milli hasıla, gayri safi milli hasıla-istihdam ilişkileri teorik ve ampirik açıdan değerlendirilmiştir. İncelenen kavramlar yıllar itibariyle grafiksel olarak analiz edilmiştir.

Türkiye için istihdama pozitif etkisinin olması beklenen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının anlamlı bir nedensellik ilişkisinin kurulamadığı sonucuna varılmıştır. Ulaşılan bu sonucun nedenleri açıklanmaya çalışılmıştır. Aralarında anlamlı

ilişki kurulamayan kavramlar için ilişkinin kuvvetini ölçecek regresyon analizi yapılamayacağından, Granger nedensellik testi sonuçları yalın olarak çalışmada yerini almıştır.

Anahtar Kelimeler: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları, İstihdam, Gayri Safi Milli Hasıla, Araştırma ve Geliştirme Faaliyetleri.

ABSTRACT

DIRECT FOREIGN INVESTMENT, EMPLOYMENT AND GROSS NATIONAL PRODUCT RELATIONS: A SURVEY ON TURKEY

by

Ender Mehmet ŞAHİNKOÇ

Master Thesis

Department of Economics

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Sevim AKDEMİR

February 2015, 122 + XVII Pages

When the nations are making economic decisions they need to proceed close relationships with each other because of the recent developments in the world economics, particularly the globalization process. An independent decision taken by anyone of the countries may affect the other countries in this globalized world. These effects appear along with recently rising international capital movements.

In the study, the expectation of positive relationship between direct foreign investment and employment has been tested econometrically with current data. Turkey's The Granger causality across direct foreign investment, employment and gross national product between the years 1974 and 2013 has been tested. Next, the relations of direct foreign investment-employment, direct foreign investment-gross national product, and gross national product-employment are evaluated from technical and empirical aspects. Examined concepts have been analyzed diagrammatically on yearly basis.

It has been concluded that direct foreign investment which is supposed to have positive effect on employment does not have meaningful causality relation in Turkey. The reasons of this result have been tried to be explained. Granger causality test results

have been included plainly because regression analysis which measures the force of the relation cannot be done for the concepts having meaningless relations.

Key Words: Direct Foreign Investment, Employment, Gross National Product, Research and Development Activities.

*Her gününe emeği geen
biricik anneme...*

İÇİNDEKİLER

ONAY SAYFASI	ii
ETİK UYGUNLUK BEYANI.....	iii
ÖN SÖZ	iv
ÖZET	vi
ABSTRACT.....	viii
İÇİNDEKİLER	xi
TABLolar LİSTESİ	xv
ŞEKİL VE GRAFİKLER LİSTESİ.....	xvi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xvii
 GİRİŞ	 1
 I. BÖLÜM	 4
1. TÜRKİYE’DE YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI	4
1.1. Yabancı Sermayenin Tanımı ve Yabancı Sermaye Kavramı	4
1.2. Bir Ulusal Ekonomi İçin Yabancı Sermaye.....	4
1.3. Yabancı Sermaye Yatırım Türleri.....	5
1.3.1. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları	5
1.3.2. Dolaylı Yabancı Sermaye Yatırımları	7
1.4. Yabancı Sermayenin Tarihsel Gelişimi	9
1.4.1. Yabancı Sermaye ile İlgili Kavramlar	14
1.4.2. Küreselleşme.....	14
1.4.3. Yatırım Kavramı	16
1.4.4. Çokuluslu Şirketler	17
1.4.5. Ulusötesi Şirketler (Transnational Corporation).....	18
1.4.6. Uluslararası Ortak Girişimler.....	19
1.5. Yabancı Sermaye Yatırımlarını Etkileyen Ekonomik Faktörler.....	20
1.5.1. Piyasa Büyüklüğü	20

1.5.2. Dışa Açıklık Seviyesi.....	21
1.5.3. Emek Maliyetleri ve Verimlilik.....	21
1.5.4. Ekonomik Büyüme	23
1.5.5. Fiyat İstikrarı.....	23
1.5.6. Döviz Kuru	24
1.6. Doğrudan Yabancı Yatırımları Açıklamaya Yönelik Teoriler	25
1.6.1. Merkantilist Dönem ve Klasik İktisadi Yaklaşımda Dış Ticaret Teorileri'nde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları	26
1.6.1.1. Merkantilizm	26
1.6.1.2. Mutlak Üstünlük Teorisi	27
1.6.1.3. Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi.....	28
1.6.1.4. Karşılıklı Talep Kanunu Teorisi:	29
1.6.2. Yeni Dış Ticaret Teorilerinde Doğrudan Yabancı Yatırım Teorileri	29
1.6.2.1. Heckscher-Ohlin Teorisi	29
1.6.2.2. Ürün Devreleri Teorisi	30
1.6.2.3. Oligopolistik Tepki Teorisi (Lideri İzle Teorisi)	32
1.6.2.4. İçselleştirme Teoremi	33
1.6.2.5. OLI Teorisi (Eklektik Paradigma)	33
1.6.2.6. Getiri Oranlarındaki Farklılık Teorisi	36
II. BÖLÜM	37
2. İSTİHDAM VE İŞSİZLİK.....	37
2.1. İstihdam Kavramının Teorik ve Kavramsal Çerçevesi.....	37
2.1.1. İstihdam Kavramı	37
2.2. İstihdam Teorileri	39
2.2.1. Klasik İstihdam Teorisi	39
2.2.1.1. Say (Mahreçler) Yasası	39
2.2.1.2. Faiz Teorisi	40
2.2.2. Modern İstihdam Teorisi	41
2.2.3. Monetarist İstihdam Teorisi.....	42
2.3. İstihdam Politikaları.....	44
2.3.1. Aktif İstihdam Politikaları	44

2.3.1.1. Kamu İstihdamı.....	44
2.3.1.2. Mesleki Eğitim Programları.....	44
2.3.1.3.İstihdam Artırıcı Sübvansiyon Programları	46
2.3.1.4. Gençlere ve Kendi İşini Kuranlara Teşvik Programları	47
2.3.2. Pasif İstihdam Politikaları.....	48
2.3.2.1. İşsizlik Sigortası.....	48
2.3.2.2. İşsizlik Yardımı.....	49
2.4. İşsizlik Kavramı.....	50
2.5. İşsizlik Türlerinin Ayırt Belirlenmesi: Beveridge Eğrisi.....	51
2.6. Türkiye’de İstihdam ve İşgücünün Yapısı.....	53
2.6.1. Gizli İşsizlik.....	55
2.6.2. Açık İşsizlik	55
2.6.2.1. Konjonktürel İşsizlik.....	56
2.6.2.2. Mevsimsel İşsizlik	57
2.6.2.3. Teknolojik İşsizlik	58
2.6.2.4. Yapısal İşsizlik.....	59
2.6.2.5. Geçici İşsizlik.....	60
III. BÖLÜM.....	62
3. TÜRKİYE’DE DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI İLE	
İSTİHDAM ARASINDAKİ İLİŞKİ	62
3.1. Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları	62
3.1.1. Cumhuriyet Öncesi Yabancı Sermaye Yatırımları	62
3.1.2. Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları.....	63
3.1.2.1. 1923 -1950 Dönemi	63
3.1.2.2. 1950-1980 Dönemi	66
3.1.2.3. 1980 ve Sonrası Dönemi	69
3.2. Yabancı Sermaye Yatırımları ve Araştırma ve Geliştirme İlişkisi	73
3.3. Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımların İstihdam Hacmi Üzerine	
Etkileri	77
3.3.1. Doğrudan Etkiler.....	80
3.3.2. Dolaylı Etkiler.....	83

3.4. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının İstihdama Etkileriyle İlgili Ampirik Çalışmalar ve Literatür Özeti	85
3.5. Ampirik Analiz ve Bulgular	86
IV. BÖLÜM.....	90
4. SONUÇ VE GENEL DEĞERLENDİRME.....	90
KAYNAKLAR	97
EKLER	113
Ek 1: Yıllar İtibariyle İstihdam, Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla Verileri.....	111
Ek 2: Granger durağanlık testi sonuçları	112
Ek 3: Granger Nedensellik Test Sonuçları	118
ÖZ GEÇMİŞ	122

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 2.1: Kurumsal Olmayan Sivil Nüfusun Yıllar ve Cinsiyete Göre İşgücü Durumu	54
Tablo 3.1: Dünya Savaşı Öncesine Ait Osmanlı'daki Yabancı Yatırımların Ülkelere Göre Dağılımı	63
Tablo 3.2: Dünya Savaşı Öncesine Ait Osmanlı'daki Yabancı Yatırımlar ve Alanları	63
Tablo 3.3: 1929 Yılında Türk ve Yabancı Firmaların Ödenmiş Sermayeleri	64
Tablo 3.4: Ülkede Faaliyet Gösteren Yabancı Sermayeli Firmaların Yüzdesel Olarak Dağılımı	65
Tablo 3.5: Türkiye'de Faaliyet Gösteren Yabancı Sermayeli Kuruluşların Giriş Dönemleri İtibariyle Dağılımı	67
Tablo 3.6: Türkiye'ye Gelen Yabancı Sermayenin Yıllar İtibariyle Dağılımı	68
Tablo 3.7: Doğrudan Yabancı Yatırımların İstihdam Üzerindeki Olumlu ve Olumsuz Etkileri	80

GRAFİKLER VE ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 3.1: Beveridge Eğrisi	51
Şekil 3.2: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının İşgücü Miktarına Doğrudan ve Dolaylı Etkileri	71
Şekil 3.3: Doğrudan Yabancı Yatırım Akışı ve İstihdam	79
Grafik 3.1: Türkiye'ye uluslararası doğrudan yatırım girişleri	71

KISALTMALAR LİSTESİ

Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
İİBF	: İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
İTO	: İstanbul Ticaret Odası
KOBİ	: Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler
vd.	: ve diğerleri
IMF	: International Monetary Fund (Uluslararası para fonu)

GİRİŞ

Dünya ekonomisinde 1980'li yıllarla birlikte hızlı bir finansal serbestleşme süreci başlamıştır. Yabancı sermaye hareketlerinin de bu süreçte artış eğiliminde olduğu görülmektedir. Özellikle bu dönemle gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere doğru yönelen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarından Türkiye'de payını almıştır.

Gelişmiş ekonomiler; 1980'li yıllarda durağanlaşan ekonomilerine çıkış yolu olarak, özellikle ucuz işgücü ve hammadde ihtiyacını karşılayabilecekleri ülkelere sermaye aktarımını görmüşlerdir. Diğer yandan, 1980'li yıllarda yükselen doğayı koruma akımının getirdiği yükler ortaya çıktı: Doğayı çok kirleten sanayiler (başta kimya sanayii) bu konuda yasal kısıtlaması olmayan ya da az olan gelişmekte olan ülkelere taşınmaya başladı. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler üzerinden Merkez ve Çevre ayırımına gidildiğinde; Merkez'de yasal düzenleme yüksek maliyet getirirken, Çevre'de bunun zayıf olması, böylece, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının niteliğini 1980'li yıllardan sonra iyice değiştirdi. Ayrıca geçmişte yüksek gümrük duvarlarını aşamayan Merkez şirketleri, eskiyen teknoloji donanımı bu korunmuş pazarlara taşıyor böylece hem gümrük duvarını içeride üretimle aşıyor hem de eski teknolojinin getiri süresini uzatarak kâr haddini yükseltebiliyordu. Dış ticarete serbestleşme akımı bu olanağı önemli ölçüde kısıtladı. Gelişmekte olan ülkelerin imalat sanayine merkez çok uluslu şirketlerin yatırımlarını görece azaltan bir etken oldu. 1990'lı yıllar sonrasında artık esnek üretim, düşük hatta sıfır stokla çalışma, yüksek vasıflı işgücüyle yüksek teknolojinin üretimin daha kârlı olması, doğrudan imalat sanayi yatırımlarını gelişmekte olan ülkelere Merkez'in içine kaydırma eğilimi yarattı; mikro-elektronik devrimle maliyetteki payı giderek düşen işgücü dolayısıyla, Çevre'ye yapılan yatırım, uzak mesafelere taşıma giderlerini karşılayacak ölçüde maliyet tasarrufu sağlamıyordu (Kazgan 2005:179).

Yabancı sermaye hareketlerinin keskin geçişler yaşadığı yaklaşık 30 yıllık bu dönemde, bu sermaye hareketlerinin Türkiye ekonomisinde etkilerini incelemek önem

taşımaktadır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının büyümeyi ve istihdamı artıracığı beklenmektedir. Türkiye'ye yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının büyümeye ve istihdama etkilerinin incelenmesi çalışmamızın amacını oluşturmaktadır.

Doğrudan yabancı sermaye hareketleri küresel anlamda genellikle çokuluslu şirketler aracılığıyla yapılmaktadır. Bu şirketler sermaye aktarımında bulunacakları ülkeleri seçerken emek-yoğun mallar ya da bir nihai malın emek-yoğun parçaları için ücretlerin daha düşük, sosyal giderlerin daha az ve işçi haklarının daha kısıtlı fakat işçilerin beceri düzeyinin yüksek olduğu ülkeleri tercih ediyorlar. Bu tercih sürecinde Türkiye'nin aldığı rol ve yabancı sermayenin gelişimi ardından Türkiye'deki makroekonomik değişkenlerin durumu incelenmesi gereken önemli bir alandır (Kazgan 2005: 179).

Bu çalışmanın amacı Türkiye için son 38 yıldaki doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının, makroekonomik etkilerinin araştırılmasıdır. Bu bağlamda şu sorulara cevap aranmıştır:

- 1) Türkiye'de yabancı sermaye yatırımlarının tarihsel seyri nasıl olmuştur, özellikle 1980 yılından itibaren artan yabancı sermaye yatırımlarının yapısı ne şekildedir? Yabancı sermaye kavramı çeşitleri bakımından nasıl sınıflandırılmaktadır? Küresel anlamda bakıldığında yabancı sermayenin gelişimini etkileyen faktörler nelerdir?
- 2) İstihdam ve işsizlik kavramı nedir, bu kavramlar ekonomi politikaları açısından nasıl sınıflandırılarak incelenmektedir?
- 3) Türkiye'de doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile istihdam ve büyüme arasındaki ilişki nasıldır? Yıllık verilerle analiz yapıldığında doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının Türkiye için gayri safi milli hâsıla ve istihdama etkileri nelerdir?

Bu sorulara cevap verilebilmesi adına ve nitelikli sonuçlar alınabilmesi için incelenen dönem verilerinin toplanması ve nedensellik ilişkisi içerisinde ekonometrik analize tabi tutulması büyük önem taşımaktadır.

Bu çalışmamız, sermaye hareketlerinin ev sahibi ülke konumundaki Türkiye’de, istihdam ve gayri safi milli hâsıla üzerine etkilerini incelemek amacıyla yapılmıştır. Bu bağlamda çalışmamızın birinci bölümünde yabancı sermaye yatırımları kavramı, yabancı sermaye yatırım türleri, bu türler arasından doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını açıklamaya yönelik iktisadi teoriler açıklanmaya çalışılacaktır.

Çalışmamızın ikinci bölümünde istihdam ve işsizlik kavramları teorik olarak açıklanacaktır. Türkiye’de istihdam ve işgücü yapısı açıklanmış, işsizlik türlerinin ayırt edilmesine ve Türkiye’de uygulanan istihdam politikalarına değinilecektir.

Çalışmamızın üçüncü ve son bölümünde Türkiye’de yabancı sermaye yatırımlarının Cumhuriyet öncesi dönemden başlanılarak tarihsel analizi yapılacaktır. Çalışmamızda yabancı sermaye yatırımlarının yapısı incelenirken araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin üzerinde durulacaktır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam hacmi üzerine dolaylı ve doğrudan etkileri incelenmeye çalışılacaktır. Bu çalışmaya inceleme alanı olarak yakın olan daha önce yapılmış çalışmaların literatür taraması yapılmış ve bulunan sonuçlar karşılaştırmalı olarak değerlendirilecektir. Son olarak çalışmamızda 1974-2013 yılları arası yıllık veriler kullanılarak ampirik analiz yapılacak ve analiz sonucu sonuç bölümünde iktisadi olarak yorumlanıp değerlendirilerek, öneriler yer alacaktır.

Çalışmamızda granger nedensellik testi yapılabilmesi için gayri safi yurt içi hâsıla, istihdam ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları yıllık verileri durağanlaştırılmıştır. Çalışmamızda yöntem olarak granger nedensellik testi yapılmıştır.

I. BÖLÜM

1. TÜRKİYE’DE YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI

1.1. Yabancı Sermayenin Tanımı ve Yabancı Sermaye Kavramı

Genel olarak yabancı sermaye, bir ülkenin karşılığını ödemeksizin ya da ileri bir tarihte ödemek üzere dış ülkelerden sağladığı iktisadi kaynak olarak tanımlanabilir (Bulutoğlu 1970:5). Bir ülkenin karşılığını sonradan ödemek üzere dış kaynaklardan sağlayacağı ekonomik gücü ve ulusal varlıklarına ekleyebileceği mali, teknolojik, bilgisel ve hizmetsel kaynaklar olarak da tanımlanabilir. Yabancı sermaye, başka bir bölgeden-ülkeden, başka kişiler veya yatırımcılar tarafından o ülkeye getirilmiş olup o ülkenin ulusal varlıklarına ödünç, geçici ya da kalıcı olarak eklenebilen bir dış varlıktır. Gelen sermayenin faaliyeti sonucu elde edilen kâr, dışarıya transfer edilebildiği gibi sermayeye de eklenebilir (Erol 2000:75).

1.2. Bir Ulusal Ekonomi İçin Yabancı Sermaye

Gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kalkınma sürecinde sermaye birikimlerini sürekli artırmaları ekonomik büyüme için önemlidir. Sermaye birikimini artırmanın ise iç ve dış tasarrufları artırmak üzere iki yolu olduğu bilinmektedir. Marjinal tüketim eğiliminin yüksek olduğu gelişmekte olan ülkeler bakımından iç tasarrufları artırmanın ve bu yöntemle milli gelir artışı sağlamanın önünde önemli zorluklar vardır. Çünkü bu ülkelerde milli gelir düşük olduğundan marjinal tasarruf eğilimi düşük ve buna karşın marjinal tüketim eğilimi göreceli olarak yüksektir. Diğer taraftan bu ülkelerde tasarrufları artırmanın diğer bir yöntemi ise dış tasarruf birikimi sağlamaktır. Dış

tasarruflar da borçlanma, hibe veya yardımlar ve yabancı sermaye yatırımları olmak üzere üç yoldan sağlanılabilmektedir. Hibe almak veya borçlanmak, iktisadi açıdan geçici ve kısa vadeli olarak kabul edilirken, yabancı sermaye yatırımları daha geçerli ve sağlam dış tasarruf kaynakları olarak görülmektedir (Şen ve Saray 2010:12).

Öz kaynakların yetersiz olduğu ve dış borçlarla yatırım yapmanın riskli ve pahalı olduğu bu durumda yabancı sermayeden faydalanmak önem arz etmektedir. Ulusal ekonominin kalkınma aşamasına girmesi ise yüksek miktartlı yatırım artışları ile sağlanır. Eğer ülke içi tasarruflar; yüksek düzeyde yatırım miktarını finanse etmede yetersiz kalıyorsa, yabancı sermaye, ülkede yatırım yapmasını ve yapılan yatırımların kesintiye uğramadan gelişme evresine girilmesini sağlayabilmektedir (İstemihan 2004:7).

1.3. Yabancı Sermaye Yatırım Türleri

Yabancı sermaye yatırım türleri genel olarak doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve dolaylı yabancı sermaye yatırımları olarak ayrılmaktadır.

1.3.1. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları

Doğrudan Yabancı Sermaye yatırımları, bir ülkede bir firmayı satın almak, ortak olmak veya yeni kurulan bir firma için kuruluş sermayesini sağlamak biçiminde yapılan yatırımlar olarak tanımlanabilir. Aynı zamanda bir firmanın sermayesini artırmak için diğer bir ülkede bulunan firmalarla yaptığı teknoloji, işletmecilik bilgisi ve yatırımın kontrolüne yönelik iş birliği de doğrudan yabancı sermaye yatırımları olarak tanımlanır.

Doğrudan yatırımların genel yapısı sanayi sektörüne yöneliktir ve daha çok A ülkesinden B ülkesine doğru sermaye transferi şeklinde değil, A ülkesinin belirli sanayi dalından, B ülkesinin aynı sanayi dalına akış biçiminde ortaya çıkar. Özellikle doğrudan yabancı sermaye, iki sanayi kesimi arasında bir sermaye akışı özelliği taşımaktadır. Bu

sermaye akışı, yatay ve dikey yatırımlar şeklinde meydana gelmektedir (Karluk 2000:8).

Yatay yatırımlar, bir firmanın yatırım yaptığı ülkelerde, kendi ülkesi ile aynı üretimi gerçekleştirdiği zaman ortaya çıkar. Dikey yatırımlar ise, yatırım yapılan ülkede ana ülkedeki ürünlerin işlenmesi ve bu ürünlerin satışı ile ilgili olarak ileriye ve geriye dönük şekilde yapıldığı zaman görülür. Fakat çok sayıdaki küçük yavru şirketler, ev sahibi ülkelerde sadece dağıtım yapmakta ve ana firmanın ürünlerini ev sahibi ülkelerde pazarlamaktadırlar (Karluk 2000:9). Dikey yatırımlar; ana ülkede üretilmiş olan ürünlerin, ev sahibi ülkede işlenmesi ve dağıtılması şeklinde gerçekleşebilir (Karluk 2000:10). Ayrıca yatay yatırımlar şeklinde gerçekleşen doğrudan yabancı yatırımlarda, yabancı yatırımcı, ev sahibi ülkede, kendi ülkesindeki üretiminin aynısını gerçekleştirir. Yatay yatırımların gerçekleşmesindeki en önemli husus taşıma giderleri ve gümrük vergileri nedeniyle oluşan toplam maliyeti, yeni bir işletmeyi yabancı ülkede kurmanın verdiği maliyetle karşılamaktır. Yabancı ülkenin pazarına girme amaçlı kurulan tesisin ölçek ekonomilerinden yararlanmaması sonucu oluşan maliyetler taşıma maliyetlerinden düşükse yatay doğrudan yabancı yatırımlar kârlı olabilir (Protsenko 2004:16).

Yatay ve dikey doğrudan dış yatırımların istihdama etkisi farklı olmaktadır. Yatay yatırımların sınırlar ötesi bağımsızlığından dolayı ana ülkedeki iş gücüne bağımlılığı bulunmamaktadır. Oysa dikey yatırımlarda bağımlılık söz konusudur. Ampirik çalışmalar göstermektedir ki dikey ihracata dayalı dış yatırımların yerel verimlilik üzerinde olumlu etkisi bulunurken, yatay dış yatırımların yerel firma verimliliğine negatif etkisi bulunmaktadır (Protsenko 2004:17).

Doğrudan yabancı sermaye temel olarak, yatırım faaliyetlerini birden fazla ülkede sürdüren ve üretimle ilgili kararları bir merkezden alan veya çeşitli yollarla bağlı şirketlerin (iştirakler-foreign affiliates) kararlarını etkileyebilen çok uluslu şirketler tarafından yapılmaktadır (DPT 2000). Çok uluslu şirketler, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının belirleyicisidirler ve amaçları dünya çapında kârlı bölgelere girerek kârlarının maksimuma çıkarmaktır (Ulaş 2008:77).

Çok uluslu şirketler ulusal ve uluslararası çapta mal ve hizmet üretir, ürettikleri mal ve hizmetleri pazarlar ve dağıtırlar; fikirlerini, zevk ve teknolojilerini dünyanın her yanına yayar ve küresel ölçekte planlar yapıp küresel stratejilerini hayata geçirirler. Bu şirketler üretim, finans, teknoloji, güvenlik, enerji ve ticaret başta olmak üzere küresel ekonomik yapının tümünde temel belirleyici konumundadırlar (Aktan ve Vural, <http://www.canaktan.org/ekonomi/cok-uluslu/aktan-makale.pdf>, 22 Mayıs 2013'te erişildi).

1.3.2. Dolaylı Yabancı Sermaye Yatırımları

Dolaylı yabancı sermaye yatırımları; tasarruf sahiplerinin, uluslararası sermaye piyasalarında uluslararası politik risk, kambiyo kuru riski, bilgi edinebilme riski gibi ek riskler üstlenmek suretiyle sermaye kazancı ile faiz ve temettü geliri gibi kazançlar elde etmek amacıyla hisse senedi, tahvil ve diğer sermaye piyasası araçlarına yatırım yapmalarıdır (Açıkgöz 2006:11). Dolaylı yabancı sermaye yatırımlarının kısa süreli olanları “sıcak para” yada “spekülatif sermaye” olarak da tanımlanabilir.

Seyidoğlu (2002:558)'na göre, “Sıcak Para (Hot Money): Ülkeler arasında kolayca yer değiştirebilen parasal fonları ifade için kullanılan bir terimdir. Bu kısa süreli fon akımları, uluslararası faiz oranı farkı, döviz kurlarında değişme olasılığı, vergi oranlarındaki değişiklikler, enflasyon ve öteki iç ekonomik güçlükler, siyasal istikrarsızlıklar vb. faktörlere karşı son derece duyarlıdır. Özellikle Euro-Dolar piyasasında bu fonlar söz konusu faktörlerin etkisine bağlı olarak bir ülkeden diğerine dolaşırlar. Dış ödeme güçlükleri içinde bulunan bazı ülkeler, faiz oranlarını yükselterek bu fonların ülkeye girişini özendirmeye çalışırlar. Geçmişte ABD’de bu politikaları denemiştir. Sıcak para fonları girdikleri ülkenin dış ödemeler bilançosu durumunu olumlu biçimde etkilerken, çıktıklarında da ülkenin dış ödemeler dengesini bozucu etki yaparlar. Bu bakımdan aşırı spekülatif dönemlerde sıcak para fonlarının bu istikrarsızlıkları daha da artırdıkları kabul edilir”.

Sıcak para, özellikle yüksek enflasyonlu ülkelerde ekonominin sürdürülebilir bir istikrara kavuşmasının önündeki en büyük engellerden biridir. Çünkü ekonomide

istikrar için dövizin piyasa fiyatının istikrarlı olması gerekir. Ancak sıcak paranın girişinde ve özellikle çıkışında döviz kurları aşırı dalgalanmalara uğrar. Döviz fiyatının böylesine dalgalandığı bir ülkede de, hem ihracata dönük hem de iç piyasaya dayanan bir sanayileşmenin gerçekleştirilmesi zorlaşacaktır. Sıcak para ülkeye girerken bir takım kurallar belirlenmemişse, ülkeden çıkarken engel olmak mümkün değildir. Dolayısıyla sıcak paranın ülkenin yerel para biriminden dövize çevrilerek yurt dışına çıkışı ile krizler yaşanmaktadır. Ancak sıcak paranın bu dezavantajlarından kurtulmak için bazı tedbirler alınabilir. Örneğin sıcak paraları vadeye bağlamak ve spekülatif pozisyonlardan oluşan sermaye kazançlarını, pozisyon değişiminde ve yurtdışına çıkışta vergilendirmek gibi tedbirler düşünülebilir (Sağlamer 2003:24).

Sıcak paranın ülkelerde meydana getirdiği finansal krizlerin, dünya üzerinde örneklerine tanık olmak mümkündür. Örneğin 1994 yılında Meksika’da yaşanan krizin temel nedeninin; 1980’lerin sonunda ve 1990’ların başında olumlu konjonktürün etkisiyle ülkeye gelen çok kısa dönemli sıcak paranın, aşırı değerlenmiş ulusal para, yüksek cari işlemler açığı, özel tasarruflardaki düşme ve politik istikrarsızlıkları görerek ülkeden çıkmaya başlaması olduğu ifade edilmektedir. Aynı şekilde Güneydoğu Asya krizinin nedeni ani sıcak para hareketlerine bağlanmaktadır. 1990’ların başından beri Avrupa ve Japonya’da devam eden zayıf büyüme, bu ülkedeki yatırım imkânlarını mevcut tasarrufların gerisinde bırakmıştır. Dolayısıyla büyük miktarlara ulaşan özel sermaye akımları, yüksek getiri bekleyen uluslararası yatırımcılar tarafından mevcut riskler göz önüne alınmadan, yükselen yeni pazarlara kaydırılmıştır. Güneydoğu Asya ülkelerine böylesine büyük miktarlarda kısa süreli yabancı sermaye girişi, yerli mali varlıkların fiyatını yükseltmiş ve finans piyasalarında yapay ve spekülasyona açık bir balona neden olmuştur (Akdiş 2004:12).

Özel sektöre verilen kredilerden ve portföy yatırımlarından farklı olarak; doğrudan yabancı sermaye girişi, direkt öz sermaye mülkiyeti ve önemli derecede mülkiyet kontrolü içermektedir. Doğrudan yabancı sermaye ve dolaylı yabancı sermaye yatırımlarını karşılaştırdığımızda diğer sermaye girişlerine göre daha istikrarlıdır. Örneğin ekonomideki kısa dönemli dalgalanmalarda, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ülkeyi terk etmezler. Ayrıca, uluslararası kredilerden farklı olarak, yabancı

sermaye girişlerindeki işletme riskleri yabancı yatırımcılarca üstlenilir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının, sadece mali kaynakların transferi ve yeni iş olanakları yaratması gerektirmez. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, aynı zamanda duran varlıkların transferini, teknoloji, teknik bilgi ve uluslararası pazar girişini kapsayan yatırımlardır. Dolayısıyla bu yatırımlar, yönetim ve işgücünün yenilenmesine yardımcı olur, dış pazar ve iç pazar arasında daha kuvvetli bağlar kurar (Yılmaz 2007:47).

1.4. Yabancı Sermayenin Tarihsel Gelişimi

18. yüzyılda, sanayi devrimiyle birlikte batılı ülkelerde ortaya çıkan sermaye fazlasının, sermaye açığı olan ülkelere konumlanma eğilimi, yabancı sermaye hareketlerinin başlangıcında önemli bir yere sahiptir. Yabancı sermaye hareketlerinin borçlanma şeklinde ortaya çıktığı savunulmaktadır. Bu dönemde, hızlı sanayileşme sonucunda özellikle İngiltere’de insanlık tarihinde görülmemiş bir sermaye birikimi ortaya çıkmıştır (Bulutoğlu 1970:47). Ortaya çıkan sermaye fazlası, paranın fiyatının yani faizin düşmesine sebep olmuştur (Uras 1979:34).

1817 yılında İngiliz iktisatçı David Ricardo, İngiltere’nin elindeki sermaye fazlasının ülke sınırları dışında değerlendirilebileceğini öne sürmüştür (Mises 1980). İngiltere başta olmak üzere batılı ülkelerin sanayileşmeden gelen sermaye fazlasını, sermayesi kıt olan ülkelere borç vermesi, yabancı sermaye hareketinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Ülkelerarasındaki sanayileşme seviyesinde farklılaşmalar arttıkça yabancı sermaye hareketinin hacmi de artmıştır. 1880’li yıllarda başta İngiltere olmak üzere sermaye birikimi olan ülkelerin, ihtiyaç duydukları hammadde, madenler ve diğer doğal kaynakları sağlamak için sömürgelere yaptıkları yatırımlar, yabancı sermaye yatırımlarının başlangıcı olarak kabul edilmektedir (Baldwin ve Matrin 1999).

Yabancı sermaye kavramı, 19. yüzyıla kadar, sadece Batı Avrupa sermayesi için kullanılmıştır. İngiltere anılan süreçte ABD’ye başta demiryolları olmak üzere birçok sanayi dalında yatırımlar yapmıştır. I. Dünya Savaşı sonrası bu yatırımların kavramının genişlediği, yabancı sermaye yatırımlarında ABD’nin ön plana çıktığı görülmektedir.

1929 Dünya Ekonomik Buhranı yabancı sermayenin yükselişini önemli oranda azaltmıştır. Bu yatırımların yapıldığı ev sahibi ülkeler, yabancı yatırımları durdurma ve tasfiye yollarına gitmişlerdir. 1929 Buhranı sonucunda yabancı sermaye hareketlerinin azalmasında; kendi kendini ayarlayacağı öngörülen piyasa mekanizmasına olan güvenin sarsılmasının yanında az gelişmiş ülkelerdeki milliyetçilik akımlarının yarattığı tedirginliğin de etkin olduğu öne sürülmektedir (Uras 1979:35).

II. Dünya Savaşı'ndan sonra yabancı sermaye hareketleri, yatırım yerine 1800'lü yıllardaki gibi borçlanma şeklini almıştır. ABD'nin II. Dünya Savaşı'ndan güçlü olarak çıkması ve diğer ülkelere yardım programı adı altında borç vermeye başlamasıyla, 1800'lü yıllara göre farklı özelliklerde, borçlanma türü bir yabancı sermaye hareketi ortaya çıkmıştır. Ödünç Verme ve Kiralama Yasası (Lend Lease Act (1941-1948)), Avrupa İmar Programı (European Recovery Programme (1948-1952)) gibi yardım programları buna örnek olarak verilebilir (Uras 1979:35). Ayrıca II. Dünya Savaşı sonrası uluslararası haberleşme ve taşımacılığın gelişmesi, doğrudan yabancı yatırımların merkezden direkt kontrolünü kolaylaştırmıştır (Altuğ 2000:17).

1947 yılında ABD, birbirini tahrip eden Avrupa devletlerinden uzak durma prensibini belirleyen Monroe Doktrininden vazgeçip Truman Doktrini'ni açıklamıştır. Truman Doktrini ile sosyalizme karşı silahlı mücadele veren ve sosyalist dünyanın baskısı altında olan devletlere mali ve askeri yardım yapma kararı almıştır. Bunun karşıtı olarak da, 1954 yılından itibaren Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB), Çin Halk Cumhuriyeti ve diğer sosyalist ülkeler, yardım programı adıyla az gelişmiş ülkelere iktisadi kaynak aktarmaya başlamıştır. Bu yardımların %85'i SSCB tarafından verilmiş ve büyük kısmı ödünç şeklinde olmuştur. SSCB'nin dış yardım sistemi, çok uzun vadeli, düşük faizli ve ihracatla ödenebilen ödünçler şeklinde yoğunlaşmıştır (Bulutoğlu 1970:47).

Yabancı sermaye yatırımlarının dünya ekonomisinin entegrasyonunda oynadığı rol, 1970'li yıllardan sonra belirginleşmeye başlamıştır (Efe 2002:56). Ele geçirilecek boş saha kalmadığı için, dünya pazarlarında pazarı elde tutmak, büyüklük ve ölçek ekonomileriyle pazar payını geliştirmek için çokuluslu şirketlerin etkinlik alanı

genişlemiştir (Uras 1979:35). 1970’li yıllarda dalgalı döviz kuru uygulamaları, Bretton Woods sistemindeki sermaye denetimlerinin uygulamadan kaldırılması yönünde baskı yaratmıştır. Uluslararası fiat-paraların değerlerinin ne zaman değişeceğine dönük belirsizliklerin artması fiyat çarpıklıklarına yol açmış, spekülatif beklentileri artırmıştır. Böylece, “risk azaltıcı” mali araçlar kullanılarak, mali ya da finans sermayesinin dolaşım alanı genişletilmiştir. Bu olgu, türev piyasalarını geliştirerek, spekülasyona dayalı işlemlerin hacmini artırmıştır. Üçüncü dünya ülkelerine (çevre), merkez ülkelerden borç ya da para-sermaye (devlet borçları) akımı başlamıştır. Gelişmekte olan üçüncü dünya ülkelerinde para-sermaye kaynağı ile özellikle teknoloji açısından ithalata bağımlı yeni sanayiler geliştirilmiştir (Şişman 2003:67).

1974 yılından itibaren uluslararası piyasalarda faiz oranları düşük seviyelerde seyretmiştir. Bu sayede gelişmekte olan ülkeler düşük faiz oranlarıyla borçlanabilmişlerdir. Borç yükünün göstergesi olan, dış borçların gayri safi yurtiçi hâsılaya oranı tüm bölgelerde artmıştır, bu artış Afrika ve Latin Amerika ülkelerinde ciddi bir borç ödeme yükü oluşturmuştur. 1970’lerin sonlarında uluslararası ekonomik konjonktürün bozulmasıyla birlikte, gelişmekte olan ülkelerin hem borç gereksinimi artmış hem de borç ödeme kapasiteleri zayıflamıştır (Altuğ 1993:17).

1970’li yıllarda, ABD başta olmak üzere gelişmiş ülkelerde oluşan faiz oranı düşüşleri, uluslararası sermaye hareketlerinin artmasının itici etkisini oluşturmaktadır. Çekici etkisi ise gelişmekte olan ülkelerin, petrol krizleri nedeniyle oluşan ödemeler dengesi açıklarını kapatma ve kalkınmalarını sürdürebilmek için ihtiyaç duydukları fonları uluslararası piyasalardan, yüksek faiz oranları karşılığında sağlamak zorunda kalmalarıdır. 1973 ve 1979 petrol fiyatları artışı dünyada yaygın fiyat artışlarına ve beraberinde enflasyona yol açmıştır. Gelişmiş dünyanın enflasyonla mücadele etmek için sıkı para politikaları uygulamaları, faiz oranlarının yükselmesine neden olmuştur. Diğer yandan petrol ihraç eden ülkeler, sağladıkları petro-dolarları kısa vadeli yüksek faizli olarak kullandırma yoluna gitmişlerdir. Bu gelişmeler, ödemeler dengesi sıkıntısına düşmüş az gelişmiş ülkelerin yüksek faizle kısa vadeli borç bulabilmeleriyle sonuçlanmış, borç yapılarının değişmesine neden olmuştur (Bodur 2007:44).

1982 Ağustos ayında Meksika'nın dış borç servis ödemelerini geçici olarak askıya alması, finansal dünyada şok etkisi yaratmış ve Uluslararası Borç Krizi başlamıştır (Altuğ 1993:51). Yaşanan Uluslararası Borç Krizi, büyük oranda hükümetlerarası krediler ve doğrudan yatırımlar şeklinde gerçekleşen uluslararası sermaye hareketlerinin niteliğini değiştirmiştir (Bodur 2007:52).

ABD bankaları 1982'den sonra, az gelişmiş ülkelerin borçlarını sınırlandırmış ve hissedarların sermayelerini artırmak için plan geliştirmiştir. Riskli ülkelerin borçlarını ikincil piyasalarda nominal değerinden düşük fiyatlarla diğer bankalara, yabancı yatırımcılara, spekülörlere satmıştır. Bu yolla bankalar, borçların riskinden kurtulmuş, azgelişmiş ülkelerin borçları için ikincil piyasalar geliştirmiştir (Altuğ 1993:53).

1983-1984 yıllarında uygulanan sıkı para politikaları gevşetilmiş ve dünya ekonomisi genişlemiştir. 1984 yılından sonra, küresel doğrudan yabancı sermaye akımları, tekrar canlanmaya başlamıştır. Bu dönemde 1985 yılında Baker Planı adı verilen ABD Hazine Bakanı James Baker'ın önerileri ve yine aynı yıl imzalanan Plaza Anlaşması, yabancı sermaye hareketlerine yön veren temel değişiklikler olmuştur. Güney Kore'nin Seul şehrinde Ekim 1985'te yapılan Dünya Bankası-IMF yıllık toplantısında James Baker, ekonomik büyümenin yeniden başlaması için, gelişmekte olan ekonomilerin piyasa ekonomisine ağırlık veren yapısal uyum politikalarını sürdürmelerinin gerekliliğine vurgu yapmıştır. Ayrıca IMF ve Dünya Bankası'nın bu politikaları destekleyici finansman politikaları uygulamasını, ticari bankaların bu süreçte kredileri artırmalarını ve gelişmekte olan ekonomilerin ihracatlarını artırması için sanayileşmiş ülkelerin pazarlarını açık tutmalarını önermiştir (Altuğ 1993:59).

Küresel doğrudan yabancı sermaye akımları 1984 yılından itibaren tekrar canlanmaya başlamış ve 1990 yılına kadar hızlı bir büyüme süreci yaşamıştır. Bu gelişim sürecinde New-York'ta imzalanan Plaza Anlaşması (1985) önemli bir dönüm noktasıdır. O dönemde dünyanın önde gelen 5 ülkesi (Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Japonya, Federal Almanya ve Fransa) tarafından imzalanan bu anlaşma Amerikan Doları'nın dalgalanan değerini koruma konusunda ekonomi politikalarının koordinasyonunu sağlama amacı taşıyordu. Bunun yanı sıra Amerikan Doları'nın diğer

ülke para birimlerine göre aşırı değer kazanmış olması Amerika'nın dış ticaret açığıyla doğrudan bağlantılıydı. Bu açığın azaltılabilmesi için, döviz piyasalarının uluslararası boyutta gözden geçirilmesi toplantının gündem maddesini oluşturmuştur. Sonuç olarak gelişmiş ülkeler (özellikle Japonya) yabancı piyasalara ulaşmada kullandıkları geleneksel ihracat yolunu büyük ölçüde doğrudan yabancı yatırımlarla değiştirmek zorunda kalmışlardır (Efe 2002:56).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları 1986- 1990 döneminde ağırlıkla gelişmiş ülkeler arasında gerçekleşmiştir. Bu dönemde gelişmiş ülkelere yönelik yabancı yatırım akışları, gelişmekte olan ülkelere göre daha fazladır. Nitekim bu dönemde dünya doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının %82'si gelişmiş ülkelere gerçekleşmiştir (Efe 2002:56).

1990'da ekonomist John Williamson'un yazdığı makalede on madde olarak özetlediği ve daha sonra "Washington Uzlaşısı" olarak anılan, istikrar için kalkınma reçetesi, yabancı sermaye hareketlerinin tarihinde önemli bir noktadır. Bu reçete, makro ekonomik istikrar, mali disiplin, özelleştirme, dış ticaret ve kambiyo rejiminin serbestleştirilmesi, devletin ekonomideki rolünün sınırlandırılması gibi temel başlıklar içermektedir. Yükselen pazar olarak nitelendirilen ülkelerin, bu reçeteyi uygulayarak istikrarlı gelişme yakalayacakları öne sürülmüştür. IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlar, destek isteyen ülkelerin Washington Uzlaşısı'nda yer alan maddelere uymalarını istemiştir (Ulagay 2002, <http://www.milliyet.com.tr/vergi-yukumuz-iyice-yukselmis-/Osman-ulagay/ekonomi/yazardetayarsiv/>, 21 Haziran 2013'te erişildi).

1990'lı yıllarda SSCB'nin dağılması ve Çin'in dünya ekonomisinde yayılma çabaları neticesinde uluslararası yatırımlara kapalı olan Orta ve Doğu Avrupa, Çin ve Uzak Doğu Asya yabancı yatırımlara açılmıştır. Böylece çokuluslu şirketler daha geniş bir coğrafyaya yayılma imkânı bulmuşlardır. Ülkeler arasında yatırımların karşılıklı korunması ve çifte vergilendirmeyi önleme anlaşmaları yaygınlaşmış ve ülkelere daha fazla doğrudan yabancı yatırım çekebilmek için hükümetler tarafından yatırımları

özendirici liberal politikalar uygulanmıştır. Böylece dünya yatırım iklimi yabancı yatırımcılar açısından oldukça olumlu hale gelmiştir (Görgün 2004:40).

1991-2000 döneminde istikrarlı olarak artmış olan dünyadaki doğrudan yabancı yatırım akımları 2001 yılından itibaren 3 yıl bir azalış dönemine girmiştir. Son otuz yılda ilk defa 3 yıl arka arkaya azalış yaşanmıştır. Dünyanın en büyük üç ekonomisinde (Amerika, Japonya, İngiltere) yaşanan resesyon; sınır aşan şirket birleşme ve satın almalarının değerindeki düşme ve son olarak 11 Eylül saldırıları sonucu oluşan riskli ve güvensiz ortam bu keskin düşüşün sebepleridir (UNCTAD 2002).

2004 yılından sonra tekrar büyüme trendine giren dünyadaki doğrudan yabancı sermaye akımları 2007 yılında yaklaşık 2 trilyon dolar seviyesinde gerçekleşmiş olup, zirve noktasına ulaşmıştır. Eylül 2008’de patlak veren küresel kriz ekonomik durgunluğa sebep olmuş, çokuluslu şirketlerin faaliyetlerinde ve sayılarında önemli azalmalar yaşanmıştır (UNCTAD 2009). Krizin etkisiyle 2009 ve 2010’da 1.2 trilyon dolar seviyesindeki dünyadaki doğrudan yabancı sermaye yatırımları ilerleyen yıllarda artış eğilimine girmiştir ancak yine de 2007'deki zirve rakam olan 2 trilyon dolar seviyesine ulaşamamıştır (Kılıç 2012, <http://www.dunya.com/2012-dunya-yatirim-raporunun-istihdam-ve-calisma-yasami-acisindan-soyledikleri-149295yy.html>, 28 Ağustos 2013’te erişildi.)

1.4.1. Yabancı Sermaye ile İlgili Kavramlar

Yabancı sermaye yatırımlarını tam olarak açıklayabilmek için, küreselleşme, yatırım, çokuluslu şirketler, ulusötesi şirketler ve uluslararası ortak girişimler gibi yabancı sermaye kavramını doğrudan ilgilendiren bazı yapıları açıklamak faydalı olacaktır.

1.4.2. Küreselleşme

Küreselleşme kavramı, 1980'lere doğru Harvard, Stanford, Columbia gibi tanınmış üniversitelerin İktisat Bölümlerinde kullanılmaya başlamış ve yine bu

çevrelerden çıkmış bazı iktisatçılar tarafından popülerize edilmiştir. Aynı yıllarda uluslararası iktisadi kuruluşların yayınlarında ve raporlarında da yer almaya başlamıştır. Küreselleşme olgusu çok yönlüdür ve insanların ilgi alanına göre iktisadi, siyasi ve kültürel yönleriyle gündeme getirilmektedir (Timur 1996).

Küreselleşme, Ronald Robertson'a göre; "Tek bir mekan olarak dünyanın kristalleşmesi, küresel insan koşullarının açığa çıkışı ve dünya bilinçliliğidir." (Khonder 1997). Montserrat Guibernau da küreselleşmeyi, "uzak yerelliklerin, yerel olayların kilometrelerce uzağında gerçekleşen olaylarca şekillendirildiği dünya çapındaki toplumsal ilişkilerin yoğunlaşması" şeklinde tanımlamaktadır (Guirbernau 1997). Wallace ise "Günümüz dünyasının en önemli karakteri, ekonomik işlemlerde uluslar, bölgeler ve bağımsız devletlerin temelde birbirine bağımlı durumda olmasıdır. Yatırım kararları yabancı firmalar tarafından alınıyor. Ulusal paranın değer yitirmesi veya başka bir kıtada meydana gelen kuraklık binlerce kilometre uzaklıktaki insanların yaşamını etkiliyor" (Wallace, 1990) diyerek, ekonomik ve yaşamsal etkileşim konusunda küreselleşme olgusunu tanımlamaktadır. Başka bir çalışmada ise, "Küresel ekonomi ve dünya ticaretinde değişimler yaşanıyor. Bu yaşananlar önceden hem büyüklük hem de hız bakımından görülmemiştir. Şimdi dünyada küresel piyasalar; mallar, hizmetler, sermaye ve teknoloji de var. Ulusal ekonomik problemler hükümetlerden daha çok piyasada çözümleniyor" (Berry, Conking ve Ray 1993) şeklinde piyasanın etkinliği bağlamında, küreselleşme süreci tanımlanmaktadır.

Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (Karluk 1995:1) bir çalışmasında küreselleşmeyi şu şekilde tanımlamıştır:

Ülkelerarasındaki ekonomik, politik, sosyal ilişkilerin yaygınlaşması ve gelişmesi, ideolojik ayrımlara dayalı kutuplaşmaların çözülmesi, farklı toplumsal kültürlerin, inanç ve beklentilerin daha iyi tanınması, ülkelerarasındaki ilişkilerin yoğunlaşması gibi farklı görünen ancak birbirleriyle bağlantılı olguları içerdiği bir anlamda maddi ve manevi değerlerin ve bu değerler çerçevesinde oluşmuş birikimlerin milli sınırları aşarak dünya çapında yayılmasıdır.

Aslında küreselleşme kavramının belirleyici yönü iktisadi boyutudur. Küreselleşme olgusu iktisadi anlamda, kumanda ekonomisinin küçülmesi, devletin bütün sosyal ve ekonomik işlevlerinden vazgeçmesi, pazarın dünya ölçeğinde büyümesi ve ulusal sınırlar dışına çıkması, dünyanın tek pazar haline gelmesini içermektedir (Saylan, 1997). Küreselleşme olgusu, 1980’lerin başında ortaya çıkmaya başlayan yeni eğilimleri ve süreçleri tanımlamaktadır. Radikal anlamda küreselleşme, sadece mevcut ekonomik ilişkiler çerçevesinde daha fazla uluslararası ticaret ve yatırıma yönelik konjonktürel bir değişiklik olarak değil, yeni bir ekonomik yapının ortaya çıkması olarak algılanmalıdır (Hirst ve Thompson, 1996).

Günümüzde yaşanan ekonomik ilişkiler A. Smith, D. Ricardo, Marx ve Keynes’in tahlil ettiklerinden çok farklıdır. Günümüzde rekabete dayalı, küçük işletmelerden oluşan, daha çok iç pazar için üretim yapan rekabetçi firmalar yok olmuştur veya değişmiştir. Güçlü devletleri arkasına alarak dünyayı fethe yönelen tekeller dönemi de geride kalmıştır. Başka bir söylemle, bir dönem kapanıp yenisi açılıyor. Bir dönemin kapandığı kesin olmakla birlikte “yeni dönemin” ne olduğu, nasıl olduğu, ne gibi sonuçlar doğurmakta olduğu konusunda bir netlik ve açıklık yoktur. Birçok kişinin çok severek, yerli yersiz kullandığı bir söylemle, “bir geçiş dönemi” vardır. Bu dönem henüz tamamlanmamış bir süreç, fakat etkileri yaşanmaktadır (Başkaya, 1997).

1.4.3. Yatırım Kavramı

Genel ekonomi açısından yatırım; milli geliri oluşturan kalemlerden birisi olup, belirli bir dönem içerisinde üretilen ve ithal edilen mallardan, tüketilmeyerek veya ihraç edilmeyerek gelecek döneme aktarılan kısma verilen addır (Türko 1994:275).

Usta (1997:4) yatırımı şu şekilde özetlemektedir:

Belli bir dönemin yaratıcı faaliyetini meydana getiren donatım stokuna yatırım denir. Başka bir tanım yapmak gerekirse; belli bir dönemde milli gelirden tüketilemeyerek reel kapital stokuna yapılan ektir. Bu yaklaşıma göre;

- Bankaya para yatırılması,
- Hisse senedi, tahvil veya gayrimenkul satın alınması;

yatırım olarak değerlendirilmez. Çünkü bu satın almalarından dolayı milli ekonominin reel kapital stokunda bir artış olmaz. Fakat bu yatırılan paralar, ilgili girişimciler tarafından üretim için gerekli bina, yol yapımında, makine satın alımında kullanıldığında yatırım niteliği kazanmış olur. Bu anlamda yatırım için; “brüt yatırım kavramı” kullanılır. Bu unsurlardan amortismanlar düşürüldüğü zaman net yatırım kavramına ulaşılır. Geniş anlamda yatırım kavramı şu şekilde tanımlanabilmektedir; (yurt içi yatırımlar için kullanılabilen bir tanımdır) bir devre içinde üretilen veya ithal edilen mallardan tüketilmeyerek veya ihraç edilmeyerek gelecek devreye aktarılan kısımdır. Bu tanımdan anlaşılacak olan yatırım; gayri safi yatırım yani brüt yatırımdır.

Bu tanımlamalara göre; belli bir dönemde üretimi tamamlanmış ama henüz üreticiden tüketiciye geçmemiş tüketim malları, ara mallar ve hammadde de brüt yatırım sayılmaktadır. Buradan şu sonuca ulaşılabilir; dönem başına göre dönem sonunda meydana gelen stok artışları da yatırım sayılır. Eğer bu yatırım tutarından aşınma ve yıpranma payları çıkarılırsa kalan kısım, net yatırım olmaktadır.

1.4.4. Çokuluslu Şirketler

Genel olarak doğrudan yabancı sermaye yatırımları çokuluslu şirketlerce yapılmaktadır. Bu şirketlerin yatırım kararı alırken dikkat ettikleri hususlar vardır, bu hususlardan bazıları:

- Ülkelerin ekonomik göstergeleri (GSMH, nüfus, kişi başına düşen gelir, ihracat potansiyeli, vd.),
- Bilim ve Teknoloji göstergeleri (Ar-Ge yatırımları, patent sayısı, insan kaynakları, teknik bilgi seviyesi, vd.),
- Ülkelerin bilim ve teknoloji alanındaki strateji ve politikaları,
- Teşvik ve destek mekanizmaları,
- Çokuluslu şirketler tarafından ülkeye yapılmış daha önceki yatırımlar ve sonuçlarıdır (Yased, 2011).

Bu şirketlerin karakteristik özelliği bir ana merkezin denetimi altında faaliyet göstermeleridir. Ana merkezin denetimi altında yurtdışında faaliyet gösteren işletmelere, yabancı sermaye şirketi, bağlı şirket, yavru şirket, şube gibi adlandırmalar yapılmaktadır. Bu şirketlerin yurt dışındaki işletmenin mülkiyetine kısmen veya tamamen sahip olmaları ve çoğu zamanda yönetim ve denetimin her ikisini de ellerinde bulundurmaları önemli özelliklerindendir. Bağlı şirket, ana şirketin teknolojisinden, yönetim bilgilerinden ve unvanından yararlanır; buna karşılık ana merkeze elde ettiği kârları, hammaddeyi, yarı işlenmiş veya mamul mallarını aktarır.

1.4.5. Ulusötesi Şirketler (Transnational Corporation)

Çokuluslu şirketler gibi baskın ulusal kimliği olmayan; belirli ulus devletlerin politikalarıyla kontrol edilemeyen, kısıtlanamayan; uluslararasılaşmış bir yönetimi bulunan; yüksek kazançlı ve güvenli ülkelere yerleşen şirketlerdir (TDK, 2014).

Politik ve ekonomik sınırların ötesinde faaliyet gösteren, yönetim ve mülkiyet yapısından dolayı tek bir ulusal kimliğe sahip olmayan işletmeler ulusötesi şirketler olarak adlandırılabilir (Can 1999:110).

Bir başka tanımlamayla ulusötesi şirketler: Merkezi belli bir ülkede olan, çok sayıda ülkede faaliyet gösteren ve bu ülkelerde bulunan şube ve bölümleri ile katma değer yaratan, aynı zamanda bu ülkelerin varlıklarını değişen ölçülerde kontrol eden, sermaye ve satış hâsılatına sahip, kâr amaçlı girişimlerdir (Dura ve Kılıçarslan 2011:42).

Son yıllarda ulusötesi şirketler hem güçlü sermaye yapıları hem de yaptıkları dolaylı ve doğrudan yatırımlarla ulus devletlerle güçleri (ekonomik, politik) bakımından kıyaslanır duruma gelmiştir. Bazı yazarlar söz konusu şirketlerin, sadece ulus devletlerin sahip olduğu askeri güç ve ülkesel egemenlik gibi özelliklere sahip olmadıkları gerekçesiyle ulus devletlerin hâlâ politik ve ekonomik güç olarak yegâne birim olduğunu ileri sürerler. Bazıları da dünya çapında yayılma eğilimleri (büyük ölçekli dolaylı ve doğrudan yatırım yapıyor olması), sahip oldukları ekonomik

varlıklar ve ulus devletlerin karar alma süreçlerini etkileyebilmesi sebebiyle, uluslar ötesi şirketlerin ulus devletlerin gücünü önemli ölçüde azalttığını ileri sürmektedirler (Dura ve Kılıçarslan 2011:43). Literatürde her iki görüşte önemli yer bulmakla beraber, ilerleyen zaman, ulusötesi şirketlerin ekonomik anlamda daha büyük yatırımlar yapabileceğini göstermektedir.

1.4.6. Uluslararası Ortak Girişimler

Ortak girişim, bir ya da daha fazla yabancı yatırımcının ev sahibi ülkeye gelerek belirli bir pazarda bir ya da daha fazla yerli yatırımcıyla işbirliği yaparak ortak bir işletme kurmasıdır. Ortaklığa giren yatırımcılardan, kaliteli hammadde gibi ileri üretim teknolojisi, finansal kaynak, uzman beşeri kaynak gibi avantajlardan birisine sahip olabilir. Bu sayede yatırımcılar bir şirket olarak zor başaracakları bir işi bir araya gelerek daha kolay başarabilmektedirler. Ortak girişim, yeni bir işe başlamanın yüksek riskini ve maliyetini azaltma, küçük işletmelere büyük şirketlerle rekabet etme ve onlar arasında yaşama olanağı sağlama, yatırımcılara sahip olmadığı yeni teknoloji, uzman beşeri kaynak gibi imkânları sağlaması nedeniyle yatırımcılar tarafından tercih edilmektedirler (Kurtaran 2007:366).

1980'li yıllardan sonra hızlı bir artış gösteren uluslararası girişimler, benzer hedeflere ulaşmak için iki veya daha fazla şirketin yetenek ve varlıklarını birleştirerek kurdukları bir organizasyon şekli olarak tanımlanmıştır. Bir uluslararası girişimin, uzun süre devam edebilmesi için; tarafların kararlarını kısa vadeli avantaj ve dezavantajlara göre değil, uzun vadedeki uluslararası yol haritalarına göre vermeleri gerekmektedir. Dış yatırım faaliyeti dış pazarlara giriş, ürün çeşitliliği, dünyaya yayılan geniş bir organizasyon ve dış tanıtım faaliyetleri gibi uzun vadeli faaliyetler bütününe içerdigi için uzun vadeli planları gerektirmektedir.

1.5. Yabancı Sermaye Yatırımlarını Etkileyen Ekonomik Faktörler

Yapılan çalışmalarla doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını etkileyen ekonomik faktörlerin genel olarak; piyasa büyüklüğü, dışa açıklık seviyesi, emek maliyetleri ve verimlilik, ekonomik büyüme, fiyat istikrarı ve döviz kuru gibi ekonomik göstergelerle açıklanabileceği belirlenmiştir.

1.5.1. Piyasa Büyüklüğü

Ev sahibi ülkenin pazar büyüklüğü ile ülkeye gelen doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasındaki ilişki ile ilgili çok sayıda çalışmalar yapılmıştır. Bu araştırmalar sonucunda ev sahibi ülkenin pazar büyüklüğünün ülkeye gelen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını olumlu yönde etkilediği konusunda fikir birliğine varılmıştır. Bu durumun en temel nedeni, yatırımcıların kaynakları etkin kullanmak ve ölçek ekonomilerinden yararlanmak için büyük pazarlara sahip ülkeleri yatırım yeri olarak tercih etmeleridir. Pazar büyüklüğünü ölçmek için nüfustan yararlanılabilir ancak nüfus, satın alma gücü hakkında bir fikir vermediği için güvenilir bir ölçüt değildir. Bu nedenle araştırmalar pazar büyüklüğü için genellikle kişi başı gayri safi yurtiçi hâsılayı ölçüt olarak almaktadırlar. Bazı araştırmalar da ise pazar büyüklüğü için, daha zayıf bir ölçüt olan gayri safi yurtiçi hâsıla kullanılmaktadır. Aslında bu iki ölçütde pazarın farklı yönlerini yansıtmaktadır. Gayri safi yurtiçi hâsıla ülke ekonomisinin büyüklüğü hakkında bilgi sağlarken; kişi başı gayri safi yurtiçi hâsıla, gelir düzeyi hakkında bilgi sağlamaktadır (Chakrabarti 2001, Aktaran: Kurtaran 2007:366).

Genellikle işletmeler hizmet ya da ürünlerini ihraç ettikleri pazarların belirli büyüklüğe ulaşmasının ardından faaliyetlerini daha az maliyetle sürdürebilmek için de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına yönelebilmektedirler. Bu durumda da piyasa büyüklüğü temel belirleyicilerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır (Önder 2011:75).

1.5.2. Dışa Açıklık Seviyesi

Bir ekonominin açıklığını ölçmede çoğunlukla Dış Ticaret Hacmi/Gayri Safi Milli Hâsıla oranı kullanılmaktadır. Bu oran, ticari sınırlamaların bir ölçüsü olarak yorumlanmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımlardaki açıklığın etkisi, yatırım tipine bağlı olarak değişmektedir. Açık ekonomilerin daha fazla yabancı yatırım çektiği, yaygın bir görüş olmakla birlikte, düşük dışa açıklık oranı ev sahibi ülkede üretim yapan yabancı sermayeli firmayı, ülke dışındaki rakiplerine karşı koruyacağı için doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerinde pozitif bir etkiye sahip olabilecektir. Şöyle ki, yerel piyasalara hizmet etmeyi amaçlayan firmalar, eğer söz konusu ülkeye, ticari sınırlamalardan dolayı kendi ürünlerini ihraç etmekte zorlanıyorsa o zaman bu ülkede şube kurmaya karar verebilirler (Kurtaran 2007:372).

Buna karşın; ihracat yönlü yatırımlarda bulunan çok uluslu şirketlere uygulanan ticari sınırlamalar, işlem maliyetlerini artırıp aksak rekabet şartları doğuracağı için, yatırımlarını daha fazla açıklık oranına sahip ülkelere doğru yönlendirmek isteyebilirler (Sevinecek 2010:130).

1.5.3. Emek Maliyetleri ve Verimlilik

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının yer seçimini etkileyen faktörlerden en tartışmalı olan konusu emek maliyetleridir. Düşük emek maliyetlerine sahip ülkelere daha çok doğrudan yabancı sermaye yatırımı akışı olacağı genel kabul gören bir görüş olsada düşük ücretlerin doğrudan yabancı sermaye yatırım akışları üzerindeki etkisinin önemsiz olduğunu savunan görüşlerde mevcuttur. Genel kabul gören görüşe göre, emek yoğun veya ihracat odaklı doğrudan yabancı sermaye yatırımları için düşük emek maliyetleri rekabet üstünlüğü sağlaması açısından önemlidir. Diğer görüşe göre ise, emek maliyetlerinin üretim maliyetleri içerisindeki payının gün geçtikçe azalması, düşük emek maliyetlerinin genellikle düşük verimliliğe ve niteliksiz işgücüne sahip ülkelere bulunması nedeniyle emek maliyetleri doğrudan yabancı sermaye yatırımları yer seçimi sürecinde ihmal edilebilir bir faktördür. Buradan çıkarabileceğimiz sonuç

düşük maliyetli, nitelikli emeğin ülkelere doğrudan yabancı sermaye yatırımları akışını artırabileceğidir (Chakrabarti 2001, Aktaran: Kurtaran 2007:367).

Dunning'in uluslararası üretim teorisi, çokuluslu işletmelerin özelleşmiş üretim birimlerinin dikey olarak birbirine bağlanarak kurumsal ticaret yoluyla üretim faaliyetlerinin etkin yapılacağını belirtmektedir. Teorinin konumuzla ilgili olan noktası farklı üretim aşamalarının farklı nitelikte emek gerektirmesidir. Düşük emek maliyetlerine sahip ülkeler rutin üretim aşamalarını barındıran doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını ülkelere çekeceklerdir. Yüksek katma değerli üretim ise kuşkusuz daha yetenekli emeğe ihtiyaç duyacaktır. Örneğin yönetim, Ar-Ge faaliyetleri profesyonel ve bilimsel bir emek havuzuna ihtiyaç duyacaktır. Dolayısıyla işletmelerin hangi niteliklere sahip emeğe ihtiyaç duydukları yatırım yapılacağı yerin seçiminde önemli bir etken olmaktadır (Dunning ve Robson 1988, Aktaran: Clegg ve Gren 1999:602).

Ucuz işgücünün yabancı yatırımlar için bir cazibe faktörü olduğu genel kabul gören bir görüş olmasına rağmen, düşük ücretlerin yabancı yatırımları çekmek için etkili olamayacağını savunan görüşler de bulunmaktadır. Bu görüşlerden ilki, ücretlerin üretim maliyetleri içindeki payının azalması üzerinde durmaktadır. Özellikle emek yoğun üretim yapısından, sermaye yoğun üretim yapısına geçmekte olan sanayi sektörlerinde, işgücü maliyetlerinin öneminin azaldığı savunulmaktadır. Bundan dolayı ücretlerin yabancı yatırımcılar için cazibesi de gittikçe azalmaktadır. İkinci görüş ise, yabancı yatırımlar açısından cazip olabilmesi için sadece ücretlerin değil, verimliliğin de önemli olduğu şeklindedir. Verimliliği düşük ucuz işgücünün ek maliyet yükü doğuracağı ve dolayısıyla doğrudan yabancı sermaye yatırımcıları için tercih edilmeyeceği vurgulanmaktadır (Sevinecek 2010:134).

Ücret, verimlilik, doğrudan yabancı sermaye yatırımlar zinciri için J.M.C. Rollo, “Düşük ücret seviyesinde yüksek kaliteli işgücü bulunabiliyorsa, bu yabancı sermaye için anahtar faktör olacaktır.” diyerek, konuyu özlü biçimde dile getirmiştir (Rollo 2001, Aktaran: Göz 2009: 17).

1.5.4. Ekonomik Büyüme

Ekonomik büyüme bir ülkenin gayri safi milli hâsılasının bir dönemden bir döneme reel olarak artması şeklinde ifade edilir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki iki yönlüdür. Yani ekonomik büyüme yabancı sermaye çekerken yabancı yatırımlar da ekonomik büyümeyi hızlandırmaktadır (Batmaz ve Tekeli 2009:80).

Genel kabul görmüş büyüme hipotezine göre hızlı bir şekilde büyüyen ekonomiler, daha az ya da hiç büyümeyen ekonomilere kıyasla göreceli olarak daha iyi ve daha yüksek kâr elde etme fırsatları sunmaktadır. Yüksek kâr elde etme fırsatı da, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını büyüyen ekonomiye doğru çekmektedir (Elbir 2010:140).

1.5.5. Fiyat İstikrarı

Fiyat istikrarı, insanların, yatırım, tüketim ve tasarrufa yönelik kararlarında dikkate almaya gerek duymadıkları ölçüde düşük bir enflasyon oranını ifade eder (<http://www.tcmb.gov.tr>, 26 Mayıs 2013'te erişildi).

Düşük enflasyon oranını belirli bir süre sürdürebilen ekonomiler fiyat istikrarına sahip olurlar. Fiyat istikrarının olmadığı, yüksek enflasyonun görüldüğü ekonomilerde ise piyasa mekanizmasının sağlıklı işlemesi mümkün değildir. Yüksek enflasyonun neden olduğu belirsizlik ortamı ve sermaye kayıpları işletmelerin bu tür ekonomilerde yatırım yapmamalarına neden olmaktadır. Bu durumun tek istisnası doğrudan yabancı sermaye yatırımlarından beklenen kârlılığın yüksek enflasyonun neden olduğu olumsuzlukları giderecek büyüklükte olmasıdır (Yıldırım 1999, Aktaran: Candemir 2009:669).

1.5.6. Döviz Kuru

Döviz Kuru (Exchange Rate), ulusal bir paranın, diğer bir ulusal para cinsinden ifadesidir (<http://www.tcmb.gov.tr>, 01 Eylül 2013'te erişildi). Döviz kuru politikası, özellikle 1970'lerin başlarından itibaren, gelişmekte olan ülkelerin politika yapıcılarını en çok ilgilendikleri konulardan birisi olmuştur. 1970'li yıllarda, petrol şokları gelişmekte olan ülkelerin yanında gelişmiş ülkeleri de etkilemiştir. Gelişmekte olan ülkeler, yüksek borçluluk, enflasyon, ihracatta belli mallarda yoğunlaşma gibi nedenlerle daha derinden etkilenmişlerdir. Bu dönemde Bretton-Woods sisteminin çökmesinden sonra, çoğu gelişmekte olan ülkenin döviz kuru belirleme sistemi, gelişmiş ülkelerinkinden farklılaşmaya başlamıştır. Genellikle gelişmiş ülkelerde döviz kuru; piyasa mekanizması tarafından, gelişmekte olan ülkelerde kur; parasal otoriteler tarafından belirlenmiştir. 1980'lerin başından itibaren gelişmekte olan ülkeler sabit kurlardan esnek kurlara doğru geçiş yapmışlardır. Bazı ülkeler sabit kur sistemlerini enflasyonla mücadelede önemli bir araç olarak kullanmış ve bazıları bu konuda başarılı olmuştur. Son yıllarda sabit kur uygulanan ülkelerde enflasyonun daha düşük ve daha az dalgalı olduğu görülmektedir; 1990'larda ise fark giderek azalmıştır (Garamazzo ve Aziz 1998:32).

Yabancı sermaye yatırımları daha çok, çokuluslu şirketlerce yapılmaktadır. Çokuluslu şirketler çok sayıda ülkede faaliyet gösterdikleri için çok sayıda para birimi ile çalışmak durumundadırlar. Bundan dolayı döviz kurlarındaki hareketlilik ve belirsizlikler çokuluslu şirketlerin hem kârlılığını, hem de üretim yeri tercihlerini etkilemektedir. Döviz kurlarındaki hareketlilik, çokuluslu şirketler için bir taraftan sorunlar yaratırken, diğer taraftan da yeni fırsatlar sunmaktadır. Firmalar bir yandan döviz kuru hareketliliğini yönetmek için çabalamakta, diğer yandan üretimi daha düşük maliyetli yavru şirketlere kaydırma olanaklarını araştırmaktadırlar. Yabancı sermaye yatırımlarının coğrafi dağılımı, farklı para alanlarının varlığı ve aksak döviz piyasaları ile açıklanmaktadır. Döviz kuru riskinin artması firmaları riskten kaçınmaya yöneltmekte ve kur riskini azaltmak için firmalar, yatırımlarını değiştirmektedirler. Riskin doğrudan etkisi, yabancı sermayenin maliyetini düşürmekte ve böylece yabancı sermaye yatırımları artmaktadır. Bununla birlikte diğer girdi maliyetleri etkilendiği

zaman, verimlilik farklılıkları ya da çıktı fiyatlarının değişmesi doğrudan etkiyi dengeleyerek yabancı sermaye yatırımlarını azaltmaktadır (Özkan 2005:44).

Döviz kurlarının doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerindeki etkisi belirlenirken dikkat edilmesi gereken konu bir firmanın ürünlerinin ne kadarını ihraç, ne kadarını ithal ettiğidir. Firmanın ihracat ve ithalat miktarına göre, döviz kuru değişiminin yönü önemli olmaktadır. Aynı şekilde yatırım yapılan ülkedeki kurun dalgalanması, ekonomik istikrarsızlık olarak değerlendirilebilecek olsa bile, hammaddenin nereden alındığı, üretim maliyetlerinin ne kadar etkilendiği, finansal sermayenin nereden temin edildiği ve ürünün hangi pazarlarda satıldığı göz önüne alındığında, döviz kuru dalgalanması maliyetleri düşürücü ve yatırımları artırıcı bir etki yaratabilmektedir (Sevinecek, 2010:144).

Döviz kuru ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasındaki ilişkiye en güzel örnekler Japonya ve Tayvan'ın geçmişte yaşadıkları deneyimlerdir. 1971'de Bretton Woods Sistemi'nin çökmesini izleyen süreçte Japon Yeni dolar karşısında değerlenmiş, artan maliyetler nedeniyle Japonya'daki emek yoğun işletmeler üretimlerini Japonya dışına kaydırmak zorunda kalmışlardır (Gövdere 2003:26).

1.6. Doğrudan Yabancı Yatırımları Açıklamaya Yönelik Teoriler

Doğrudan yabancı yatırımları açıklamak üzere geliştirilen teoriler ilk olarak klasik dış ticaret teorileri ile açıklanmaya çalışılmıştır. Ancak statik varsayımlara dayanan klasik dış ticaret teorileri, uluslararası ticaretin artış göstermeye başladığı bir ortamda uluslararası yatırım ve üretim olgusunu açıklamada yetersiz kalmıştır.

Özellikle 1980'li yıllarda çokuluslu şirketlerin yaygınlık kazanmaları ile birlikte, işgücü ve sermayenin uluslararası hareketliliği artmıştır. Bu gelişmelerin yaşandığı dünya ticaretinde uluslararası üretim ve sermaye hareketlerini açıklamaya yönelik yeni dış ticaret teorileri geliştirilmiştir. İzleyen bölümlerde, merkantilist dönemden itibaren

geliştirilen ve izlenen dış ticaret ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına ilişkin teoriler açıklanmıştır.

1.6.1. Merkantilist Dönem ve Klasik İktisadi Yaklaşımda Dış Ticaret Teorileri'nde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları

1.6.1.1. Merkantilizm

Sanayi Devrimine kadar genel olarak tarımsal üretime dayalı olan uluslararası ticaretin temelinde Merkantilist düşünce yer almaktadır. Merkantilizm, 17. yüzyılda ve 18. yüzyılın başlarına kadar dünyada ticaret yapan ülkelerce benimsenen hazinenin altın ve gümüş mevcutlarını arttırmak için ihracata ağırlık veren müdahaleci bir düşünce akımıdır. Bu düşünceye göre, bir ülkenin refahı sahip olduğu değerli madenlerin (altın ve gümüş) miktarıyla ölçülmektedir.

İthal ettiklerinden daha fazlasını ihraç etmek için hükümetler, ithalat işlemlerinin çoğuna kısıtlama koyup, yerel pazarda ya da ihraç pazarında rekabet edemeyecek birçok ürünün üretimine destek vermiştir. İngiltere gibi bazı büyük ülkeler, bu ticari amaçlarını gerçekleştirmek için sahip oldukları sömürgeleri kullanmışlardır. Sömürgeler ana ülkenin diğer ülkelerden almak zorunda kalacakları birçok maddeyi temin etmeyi başarmışlardır. Böylece hem bir hammadde ve gıda maddeleri kaynağı, hem de ana ülkenin üretimi için bir pazar konumuna gelmişlerdir. Bu nedenle ana ülkeler, sömürgelerle olan ticareti tekellerine almanın yanı sıra üretim faaliyetlerini de engelleyerek; oralardaki endüstriyel gelişimin önüne geçmeye çalışmışlardır. 1800 yılından sonra merkantilist uygulamalar zayıflamaya başlamıştır (Koparal 2004:20).

Servetin kaynağını değerli madenler olarak tanımlayan, bu yüzden dünya servet stokunun sabit olduğunu ve uluslararası ticaretin, taraflardan sadece birinin (ihracat yapanın) yararına olacağını ileri süren Merkantilist doktrin, sanayi devrimiyle ortaya çıkan kitlesel üretimle oluşan serbest ticaret ortamında yetersiz kalmıştır (Bayraktutan 2003:177).

Bu sürecin devamında, Adam Smith'in dış ticaret ve uluslararası uzmanlaşmanın ticarete katılan bütün tarafların yararına olduğunu savunan düşüncesi ile klasik liberalizme geçilmiş ve Merkantilizm sona ermiştir.

1.6.1.2. Mutlak Üstünlük Teorisi

Adam Smith, dış ticaretin yapılış nedenlerini ve uluslararası uzmanlaşmanın yararını mutlak üstünlük teorisi ile açıklamaktadır. İktisadi insan (homo economicus), “bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” (laissez faire, laissez passer) ve görünmez el (invisible hand) ile klasik liberalizme yön veren Smith, Merkantilistlerin aksine, her iki ülkenin dış ticaretten yarar sağlayacağı ve dünya kaynaklarını bu sayede en uygun biçimde kullanılmış olacağını ileri sürer (Bayraktutan 2003:179).

Bu teoriye göre, bir ülke diğer ülkeye göre hangi malları daha düşük maliyetle ürettiyorsa (maliyet kavramı sadece emeği içermektedir) o malların üretiminde uzmanlaşmalı ve bunları ihraç ederek pahalıya ürettiklerini karşı ülkeden ithal etmelidir (Seyidoğlu 2007:22).

Mutlak Üstünlük Teorisi'nin, uluslararası ticaretin nedenini bilimsel olarak açıklamada önemli bir aşama olduğu bilinmektedir. Ancak bu model ülkelerarası ticaretin önemli bir bölümünü de açıklayamamaktadır. “Bir ülke tüm malları diğerinden (diğerlerinden) daha ucuza üretirse ne olur?” sorusuna bu teori tam olarak cevap verememektedir. Bu varsayımın çok da gerçek dışı olduğu sanılmamalıdır. Örneğin, modeldeki ülkelerden birisinin ileri düzeyde sanayileşmiş, diğerinin de az gelişmiş bir ülke olduğu düşünülürse, gelişmiş ülkenin tüm malların üretiminde karşılaştırmalı üstünlük sahibi olduğu görülür. Bu da mutlak üstünlük modeli açısından dış ticaret yapılamayacağı anlamına gelir (Seyidoğlu 2007:23).

Bu bakımdan uluslararası ticarete daha gerçekçi bir açıklama getirmek gerekmektedir. Nitekim uluslararası ticareti mutlak üstünlük yerine, karşılaştırmalı üstünlüklere dayandırarak ona daha genel bir nitelik kazandırmak David Ricardo'nun Karşılaştırmalı Üstünlük Modeli'yle mümkün olmuştur (Seyidoğlu 2007:23).

1.6.1.3. Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi

1817 yılında David Ricardo, “Eğer bir ülke tüm ürünlerde mutlak üstünlüğe sahipse ne olur?” sorusu üzerinde durmuş ve Adam Smith’in Mutlak Üstünlük Teorisini geliştirerek karşılaştırmalı üstünlük teorisini geliştirmiştir. Uluslararası ticaretin mutlak üstünlüklere dayandırılmasının kapsamı daraltacağını gören Ricardo, ülkelerarasında üretim maliyeti farkı yerine, farklılığın derecesi üzerinde durmuştur. Diğer bir ifadeyle, Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi, uluslararası ticaretin, mutlak değil karşılaştırmalı üstünlüklere dayanması gereğini ortaya koymuştur. Bir ülke, bütün mallarda, diğerine göre daha üstün olsa da, karşılaştırmalı olarak en fazla üstünlüğe sahip olduğu mallarda uzmanlaşıp; daha az üstün olduğu malları ithal ederek daha fazla refaha ulaşabilir (Bayraktutan 2003:177).

Yukarıda bahsedilen Mutlak ve Karşılaştırmalı Üstünlük Teorilerinin geçerliliği, dayandığı bazı temel varsayımların varlığı ile mümkündür. Bu temel varsayımlar ise şu şekilde sıralanabilir:

- Piyasa tam rekabet piyasasıdır.
- Ekonomi tam istihdamdadır.
- Uluslararası ticaret iki ülke arasında yapılmaktadır.
- Ticarete yalnız iki mal konu olmaktadır.
- Nakliye, sigorta gibi taşıma giderleri yoktur.
- Ticaret takas yoluyla olur.
- Ölçeğe göre sabit verimlilik ve sabit maliyet koşulları geçerlidir.
- Üretim faktörleri ülke içinde hareketli, ülkelerarasında ise hareketli değildir.
- Maliyet kavramı, sadece homojen olduğu düşünülen emek faktörünü içermektedir.
- Dış ticareti arz yanlı açıklamaktadır.

Emek dışındaki üretim faktörlerinden sermaye ve doğal kaynaklara A. Smith ve D. Ricardo teorilerinde yer vermemişlerdir (Koparal 2004:22).

1.6.1.4. Karşılıklı Talep Kanunu Teorisi:

Dış ticaret kazançlarını belirlemek bakımından diğer yaklaşımçıların ihmal ettiği talep unsurunu analize dahil eden Mill daha sonra neo klasiklerce geliştirilecek karşılıklı talep kanununu ortaya koymuş; ayrıca karşılıklı talep yoluyla dış ticaretin teknolojik gelişmeyi etkileyeceğini ifade etmiştir. Mill'e göre, ihraç malları arasına bir yenisinin katılması veya ihraç malı üretim maliyetini düşürücü yenilik biçiminde ortaya çıkan teknolojik gelişmenin varlığı, ihraç mallarında verimliliği artırarak ülkenin karşılıklı taleple belirlenen ithal mallarını daha ucuza elde etmesini sağlamakta, böylece dış ticaret kazancını arttırmaktadır (Bayraktutan 2003:177).

1.6.2. Yeni Dış Ticaret Teorilerinde Doğrudan Yabancı Yatırım Teorileri

Doğrudan yabancı yatırımları açıklamaya yönelik olan teorilerden klasik dış ticaret teorilerinin statik yapısının yetersizliği, araştırmacıları doğrudan yabancı yatırım incelemelerinde yeni dış ticaret teorilerine yönlendirmiştir. Bu teorilerden öne çıkanlar; Heckscher-Ohlin Teorisi, Ürün Devreleri Teorisi, Oligopolistik Tepki Teorisi (Lideri İzle Teorisi), OLI Teorisi (Eklektik Paradigma), Getiri Oranlarındaki Farklılık Teorisi ve Caves Ekonomileri Teorisi başlıkları altında incelenebilmektedir.

1.6.2.1. Heckscher-Ohlin Teorisi

Ricardo'dan yaklaşık yüzyıl sonra, 1919'da Eli Heckscher tarafından ortaya konulan bir açıklama, faktör donatımı teorisidir. İleri sürüldüğünde çok ilgi çekmeyen Heckscher'in makalesinin, 1933 yılında Bertil Ohlin tarafından yeniden ele alınarak, makalede yer alan görüşlere açıklık getirmesi ile teoriye Heckscher-Ohlin Teorisi adı verilmiştir (Seyidoğlu 2005:66).

Bu teoriye göre, bir ülke hangi üretim faktörüne zengin olarak sahipse, üretimi o faktörü yoğun biçimde gerektiren mallarda karşılaştırmalı üstünlük elde etmektedir. Bu açıdan o ülke o malları daha ucuza üretmekte ve o alanlarda uzmanlaşmaktadır. Örneğin, üretim faktörlerinden emeğe göreceli olarak daha bol biçimde sahip olan bir

ülke emek yoğun malları; sermaye faktörüne zengin olarak sahip olan ülke de sermaye yoğun malları daha ucuza üretmektedir.

Bu teorinin dayandığı iki ana varsayım vardır. Birincisi, ülkeler faktör donatımları bakımından birbirlerinden farklıdır. İki ülkeli modelde bir ülke emek, diğeri ise sermaye bakımından zengin ülkelerdir. İkincisi ise, mallar faktör yoğunlukları ya da nispi faktör oranları bakımından da farklılık gösterirler. Bazı mallar emeğe oranla daha çok sermaye ya da sermayeye göre daha çok emek gerektirirler. Bu iki temel varsayımın dışında, teorinin dayandığı diğer bazı varsayımlar da şöyle belirtilebilir:

- Bir malın üretim fonksiyonu bütün ülkelerde aynıdır. Yani bir mal bir ülkede sermaye veya emek yoğun yöntemlerle üretiliyorsa, diğer ülkede de aynı yöntemle üretilir. Bu özellik bir malın üretim teknolojisinin bütün ülkelerde aynı olması anlamına gelir.
- Üretimde ölçeğe göre sabit verim koşulları geçerlidir.
- Ülkelerin talep koşulları birbirinin benzeridir. Dolayısıyla, talep farklılığının maliyet koşullarındaki farklılığı gidermesi söz konusu olamaz (Seyidoğlu 2005:67).

1.6.2.2. Ürün Devreleri Teorisi

Uluslararası ticaretin açıklanmasında da kullanılan ve R.Vernon ve S. Hirsch tarafından geliştirilen bu teoriye göre, bir ürün devreleri üç aşamadan oluşmaktadır (Taylor 1986:751).

Birinci aşama icat aşaması olup, yeni bir mal küçük bir ölçekte üretilecektir. Üretim yeri yeniliğin ortaya çıktığı ülke olacaktır. Ürünün icatçı firma tarafından üretilerek (bu ürün için bir talebin varlığı kadar Ar-Ge ile üretici birimler arasında etkin bir koordinasyonun bulunmasına gereksinim duyulması nedeniyle) iç piyasaya sunulduğu buluş aşamasıdır (Agarwal 1980:650).

İkinci aşamada, üretime dair problemler aşıldıkça, ihracata yönelim olacaktır. Büyüme veya olgunlaşma aşaması olarak adlandırılan bu aşamada, firma ürünü

yurtdışına ihraç etmeye başlamakta ve bu ürüne olan talepteki büyüme ve rekabetteki artış firmayı bu ürünü üretmek amacıyla yurtdışındaki piyasalara yatırım yapmaya itmektedir (Agarwal 1980:650). Ürünün iç üretim ve tüketimi artmakta, dış talep söz konusu olmaktadır. Yenilikçi firma hala tek üreticidir. Üretim teknolojisi standartlaştıkça, yenilikçi firma içte ve dışta lisans vererek ya da doğrudan yatırım yaparak üretimi yaygınlaştıracaktır.

Üçüncü aşama standart ürün aşamasıdır. Bu son aşamada artık ürün ve üretim tekniği diğer firmalarca kolayca taklit edilebildiğinden firmalar arasında fiyat rekabeti artacaktır. İcatçı firma da dâhil, üreticiler maliyetlerde azalmaya yol açacak yeni buluşlar araştırmaya veya geliştirmekte olan ülkelere emek maliyetinde avantaj sağlayacak yatırımlar yapmaya zorlanmaktadır (Agarwal 1980:651).

Ürün devreleri, özellikle çokuluslu şirketlerin neden sermaye-yoğun yatırımları gelişmiş ülkelere, emek-yoğun yatırımlarını ise geliştirmekte olan ülkelere yaptıklarını kısmen aydınlatmaktadır. Ürün devrelerine göre gelişmiş ülkeler ikinci aşamada firmalar için uygun yerler olacaktır. Geliştirmekte olan ülkeler ise bir ürün devresinin üçüncü aşamasında, yani firmaların üretim maliyetlerinde bir azalma için yeni üretim yerleri aradığında firmalar için uygun yerler olacaktır. Genel olarak ihracata yönelik yabancı yatırımlar bu hipoteze göre değerlendirildiğinde, çok uluslu şirketlerin üretimin maliyetini düşürmek için yatırımlarını emeğin ucuz olduğu geliştirmekte olan ülkelere kaydardıkları görülmektedir (Alpar 1978, Aktaran: Özkan 2005: 92). Ayrıca ürünün büyüme ve olgunlaşma aşamasında da büyük iç pazara sahip ülkelere bağlı şirketler biçiminde ana firma yatırım yapmaya ya da lisans, patent, know how, teknolojik bilgi paylaşımı biçiminde faaliyetlerine başlar.

Bu çerçevede geliştirmekte olan ülkelerdeki niteliksiz veya yarı nitelikli ucuz işgücü, gelişmiş ülkeleri bu ülkelere dolaysız yatırıma sevk etmektedir. Ürün Devreleri Teorisinde, dolaysız yatırımların nedeni; yenilikçi firmanın teknolojik üstünlüğünü ve tekeli avantajını koruma isteğidir (Aklan 2005, Aktaran: Özkan, 2005: 92).

1.6.2.3. Oligopolistik Tepki Teorisi (Lideri İzle Teorisi)

Oligopolistik tepki teorisi, doğrudan yabancı yatırımların oluşumunu açıklarken, bu tür yatırımların öncelikle oligopolistik yapıya sahip endüstrilerde ve coğrafi olarak belli bölgelerde toplandığını ifade etmektedir. Ayrıca bu yatırımların yapılma tarihleri de büyük ölçüde eş zamanlılık göstermektedir.

Knickerbocker, bu eğilimleri, oligopolistik endüstrilerde rakip firmalardan birinin dış yatırım yapması halinde diğerlerinin de hemen onu izlemesine bağlamaktadır. Böylece “Lideri İzle” stratejisi oligopolistik firmaların dış yatırımlarında temel strateji olmaktadır (Yıldırım 1983:42).

Teorinin ortaya koyduğu modele göre, rakip firmaların bir kısmının doğrudan yabancı yatırımlarda bulunması dışarı açılmayan diğer firmalar üzerinde olumsuz etki yaratabilmektedir. Öncelikle ihracat yaptıkları dış pazarları kaybedebilirler ayrıca, doğrudan yabancı yatırımlarda bulunan firmalar dış faaliyet deneyimi sonucunda üretim, pazarlama, Ar-Ge gibi alanlarda birçok bilgi ve yetenek kazanarak dışarıya açılmayan firmalara göre rekabet üstünlüğü elde edebilirler. Bu tür risklere girmemek için bir endüstrideki oligopolistik firmalar dış yatırımlarda birbirini yakından izlerler (Yıldırım 1983:43).

Knickerbocker’a göre, bir endüstrideki toplulaşma (concentration) ne kadar yüksek ise, rakip firmaların birbirini izleme eğilimi o ölçüde kuvvetli olur. Diğer taraftan, ürettiği ürün sayısı az olan firmalar çok ürünlü firmalara, teknolojisi düşük firmalar yüksek teknolojili firmalara kıyasla rakiplerinin dış yatırımlarını çok daha yakından izleyecektir. Çünkü az sayıda ürüne bağlı ve düşük teknolojili firmalar rakipleri karşısında daha az rekabet gücüne sahiptir. Knickerbocker’a göre oligopolistik endüstride ilk dış yatırımı yapan firmanın yatırımlarına saldırı, onu izleyen yatırımlara da savunma yatırımı demektir (Yıldırım 1983:43).

1.6.2.4. İçselleştirme Teoremi

Firmanın sahip olduğu özel bilgilerden tam olarak yararlanabilmesinin, bu yeni bilgilerin başkalarının eline geçerek üretimde kullanılmasını önlemenin en etkin yolu: onu içselleştirmek, yani lisans anlaşmaları yerine bu bilgileri şirketin kendi üretiminde kullanmasıdır (Seyidoğlu 2007:25).

Böylece şirketin dışa bağımlılığı ile birlikte, ileride ortaya çıkabilecek risk faktörleri de azaltılır. Şirket sınırlarının korunması, şirketin marka ve unvanını sadece kendisi için kullanması (isim kiralama ya da üretim yöntemlerinden bir kısmının satışı gibi yöntemlerin kullanılmaması), dikey ve yatay bütünleşme gibi faktörler bu bağlamda değerlendirilmelidir (Seyidoğlu 2007:26).

1.6.2.5. OLI Teorisi (Eklektik Paradigma)

Doğrudan yabancı yatırım teorileri arasında kapsamı en geniş olan teorilerden birisidir. Dunning bu teoriyi geliştirirken kendinden önceki pek çok çalışmayı bir araya getirmiş eklektik (seçmeci), kapsamlı bir teori ortaya koymuştur.

Dunning öncelikle ABD ve İngiltere'nin emek üretkenliklerini karşılaştırdığı bir çalışmada ABD'deki üretkenliğin 2 ila 5 kat daha fazla olduğunu bulmuştur. Bu fark eğer ABD'deki kaynaklar dolayısıyla oluşuyorsa bunu konum avantajı, iş organizasyonundan kaynaklanıyorsa bu durumu mülkiyet avantajı olarak adlandırmıştır. Daha sonra Dunning mülkiyet avantajını mülkiyet ve içselleştirme avantajı olarak ikiye ayırmıştır. Dunning bu ayrımı yaparken Buckley ve Casson'un içselleştirme avantajından faydalandığını da belirtmektedir (Dunning 2001:173).

Dunning'e göre bir firmanın yurtdışında üretim yapması şu üç koşulu bağlıdır (Bevan 2004:777):

1. Firma maddi veya maddi olmayan mal ve becerilere sahip olmalıdır ki üretim yapacağı dış ülkedeki bilgi ve tecrübeye sahip yerli firmalarla rekabet edebilsin.

2. Gideceği ülkede elde edeceği bir avantaj sayesinde, ev sahibi ülkede üretim yapmak, kaynak ülkede üretip ihraç etmekten daha kârlı hale gelmelidir.
3. Firmanın dış yatırım yapması, bu becerilerini satması, kiralaması veya lisanslamasından daha kârlı olmalıdır.

İşte bu koşullar sırasıyla Dunning'in kısaca "OLI" ismini verdiği mülkiyet (Ownership-O), konum (Location-L) ve içselleştirme (Internalization-I) avantajlarıdır.

Bu avantajlardan mülkiyet avantajı, gelir getiren niteliklere imtiyaz sahipliği (patent, ticari marka veya ticari sır) ve ayrı ama ilişkili etkinliklerin tek merkezden yönetimi (sinerji ve ölçek ekonomisi, coğrafi risk yayılımı ve sınır ötesi arbitraj olanağı) ile elde edilebilecek avantajlardır (Voutilainen 2005, Aktaran Demirel: 2006:28). Çokuluslu işletmelerin sahip olduğu işletmeye özgü fikri sınai mülkiyet hakları, teknolojik üstünlükler, organizasyon ve yönetim modelleri, ticari markalar, dağıtım kanalları, bilgi ve finans kaynaklarına erişimdeki üstünlükler, işletmenin ölçek büyüklüğünden dolayı elde ettiği ucuz girdi temin edebilme ve ölçek ekonomilerinden yararlanabilme imkanı gibi çokuluslu işletmelere ev sahibi ülke işletmeleri karşısında avantaj sağlamaktadır (Batmaz ve Tekeli 2009:85).

Bölgesel Avantajlar: Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının hangi ülkede yapılacağını belirleyen avantajlardır. Çokuluslu işletmelerin yatırım projesinin hangi ülkede veya hangi bölgede hayata geçireceğine, yatırım özelliklerine ve yatırım yapılacak yerin sağladığı avantajları göz önünde bulundurarak karar verirler. Faktör maliyetleri ve verimliliği, yatırımcı ülke ile ev sahibi ülke arasındaki uzaklık, pazar büyüklüğü, doğal kaynakların bolluğu, gümrük tarifeleri, ev sahibi ülkenin bir bölgesel ekonomik bütünleşmeye üye olması, altyapının yeterliliği, yatırım teşvikleri, sosyal yapı ve kültür benzerlikleri gibi unsurlar yatırım yerinin sağlayacağı avantajlar arasında sayılabilir. Konum avantajı yatırımın yapılacağı dış ülkedeki üretim şeklinin üstünlüğü, yüksek ulaştırma maliyetleri, pazara yakınlık, ucuz işgücü, yerel imaj ve dış ülkenin uyguladığı ticaret uygulamaları gibi etkenlerden doğan avantajlarıdır (Voutilainen 2005, Aktaran Demirel: 2006:28).

İçselleştirme avantajları: Çokuluslu işletmenin mülkiyet avantajı nedeniyle elinde bulundurduğu varlıklarını lisans verme, franchising anlaşması yapma gibi yöntemlerle ev sahibi ülke işletmelerine kullandırmak yerine kendi kuracağı yavru işletme ile yerel piyasada faaliyet göstermeyi tercih etmesidir. Ev sahibi ülke işletmeleri ile lisans anlaşması yapmanın farklı bir idari ve hukuki yapıya daha kolay uyum sağlama, piyasaya giriş maliyetlerini düşük tutma gibi avantajları olmasına rağmen; çokuluslu işletmeler tarafından lisans yoluyla kullandırılan teknolojinin, taraflar arasında bir uyumsuzluk ortaya çıktığında lisans alan işletme tarafından taklit edilebilme riski, lisans anlaşmasına konu olan teknolojinin veya know-how'un nitelikli iş gücü tarafından kullanılması gerekliliği gibi faktörler nedeniyle doğrudan yabancı sermaye yatırımları (DYSY), lisanslamaya tercih edilebilmektedir (Batmaz ve Tekeli 2009:87).

Teori diğer teorilere göre daha kapsamlı olmasına rağmen yine de eleştirilere maruz kalmıştır. Bunlardan bir tanesi değişken sayısının fazla olmasından dolayı değişkenlerin açıklayıcı etkisinin neredeyse sıfıra yaklaşmasıdır. Dunning'in buna verdiği cevap ise her genel modelin bu eleştiriye maruz kalabileceğidir. Diğer bir eleştiri de teorideki değişkenlerin birbirlerinden bağımsız olmamalarıdır. Teorinin statik olması ve firmaların içselleştirme sürecindeki yolunu ve sürecini açıklamaması diğer bir eleştiridir. Dunning bu eleştiriye pek yerinde bulmamaktadır çünkü firmaların bugünkü kararlarının pek çoğunun geçmiş durumlarından etkilendiğini bu sayede teorinin dinamik bir yapıda olduğunu söylemektedir. Eklektik teoriye diğer bir eleştiri de Kojima'dan gelmektedir (Kojima 1982:18).

Kojima teoriiyi tamamen mikroekonomik olmakla suçlamakta ve hatta içselleştirme teorisinden bir farkının olmadığını iddia etmektedir. Dunning ise bu eleştiriye teorisinin dinamik olması ile içselleştirme teorisinden farklı olduğunu söyleyerek ve Kojima'nın makroekonomi tanımını ile kendisinininkinin farklı olduğunu kabul ederek cevap vermektedir (Dunning 1991:132).

Bu bilgiler ve eleştiriler ışığında model şu özellikleri taşımaktadır:

- Eklektik paradigma bir firma için değil, tüm firmalar, ülke ve ülke grupları içindir. Bu yönüyle içselleştirme teorisinden ayrılır.

- Zaman içerisindeki değişimleri incelediği için dinamiktir.
- Genel bir teoridir (Dolayısıyla 1980'lerin ortalarından itibaren teori yerine paradigma kavramı kullanılmaya başlanmıştır). Genel olması dolayısıyla tüm uluslararası aktiviteleri açıklaması beklenmemelidir (Dunning 1991:133).

1.6.2.6. Getiri Oranlarındaki Farklılık Teorisi

Getiri oranlarındaki farklılık teorisi; geleneksel yatırım teorisinden türetilmiştir. Teoriye göre doğrudan yabancı yatırımlar, uluslararası sermaye yatırımlarındaki getiri farklılıklarının bir fonksiyonudur. Firmalar yurtdışında yatırım yapma kararı verirken, bu yatırımın yurtdışındaki beklenen getirisi ile aynı yatırımın yurtiçinde yapılması halinde elde edebileceği getiriyi karşılaştırarak, kâr maksimizasyonu çerçevesinde getirisi daha yüksek olan yatırımı seçmektedir (Öztürk 2004:110).

Yeni bir coğrafyada yatırım yapmak maliyetli bir işlem olarak görülmektedir. Ancak bu yatırım belirli bir oranda getiri sağlaması durumunda gerçekleştirilmektedir. Bu yatırımın yapılmasının ana amacı ise düşük bir faiz oranından faydalanmak değil, daha yüksek bir kâr sağlamaktır (Kindleberger 1970:166).

Getiri oranlarındaki farklılıklardan yararlanmak için doğrudan yatırımlar; sermayenin marjinal veriminin düşük olduğu ülkelere, yüksek olduğu ülkelere doğru yönelebilmektedir (Ulusoy ve Karakurt 2004:104).

II. BÖLÜM

2. İSTİHDAM VE İŞSİZLİK

2.1. İstihdam Kavramının Teorik ve Kavramsal Çerçevesi

2.1.1. İstihdam Kavramı

İstihdam kavramını dar ve geniş anlam olmak üzere iki şekilde tanımlamamız gerekirse; geniş anlamda istihdam, bir ülkenin sahip olduğu tüm üretim faktörlerinin (emek, doğa, sermaye ve girişim) üretimde kullanımı anlamına gelmektedir. Dar anlamda istihdam ise, bir ekonomide, ekonomik faaliyetlere katılacak durumda bulunan insan gücünün kullanılma, çalışma veya çalıştırılma derecesi olarak tanımlanmaktadır (Köklü 1967:68).

Türkiye İstatistik Kurumu'nun tanımına göre, "işbaşında olanlar ve işbaşında olmayanlar grubuna dâhil olan kurumsal olmayan çalışma çağındaki tüm nüfus istihdam edilen nüfustur". Tanıma göre işbaşında olanlar, referans döneminde en az bir saat ücretli, maaşlı, yevmiyeli, kendi hesabına çalışan, işveren ya da ücretli veya ücretsiz aile işçilerinden oluşmaktadır. İş ile bağlantısı devam etmesine rağmen referans döneminde işlerinin başında bulunmayan işveren ve kendi hesabına çalışanlarda istihdamda kabul edilmektedir (<http://www.tuik.gov.tr>, 20 Mayıs 2013'te erişildi). Ayrıca üretime yönelik emek faktörünün kullanımı şeklinde de bir tanımlama yapmak mümkündür (Savaşır 1999:81).

Emek ise, "insanların insani ihtiyaçlarını karşılayacak iktisadi mal ve hizmetlerin üretiminde ücret karşılığında yer alması" şeklinde tanımlanmaktadır. Emek

bir başka tanımıyla; “insanların veya iş görenlerin bir iş ortaya koydukları bedensel ve düşünsel (zihinsel) çabalarıdır” (<http://www.ekodialog.com>, 20 Mayıs 2013’te erişildi).

İnsan ihtiyaçlarını gidermek için üretim faktörlerini bir araya getiren, mal ve hizmet üretmeye çalışan girişimci, emeği de bir faktör olarak değerlendirmektedir. Onun emeğinden yararlanmakta ve buna karşılık yaratılan değerden emeğe bir pay vermektedir (Özdemir, Ersöz ve Sarıoğlu 2006:73). Bu anlamda da, ekonomide var olan tüm emeğin, sermayenin, doğal kaynakların ve girişimcilerin üretime katılması, tümünden yararlanılması tam istihdam anlamına gelmektedir (Unay 1996:203).

Bir ülkede çalışanlarla iş arayanların toplamına işgücü denmektedir. Buna göre sadece işçi değil her ne sıfatla olursa olsun hizmet arz edenlerin hepsi işgücü kapsamı içindedir. İşgücü terimi bir ülkedeki aktif nüfus kavramıyla da aynı anlamda kullanılır (Düğer ve Dulupçu 2000:360).

Aktif nüfus, bir işte çalışabilecek durumda olan nüfus kavramını ifade etmekte ve buna göre de dar anlamda istihdam, aktif nüfusun bir ücret karşılığı çalıştırılması olarak tanımlanabilmektedir. Bu tanım dolayısıyla da çocuklar, emekliler, çalışabilecek durumda olmayanlar, ev hanımları ve öğrenciler aktif nüfus kapsamına girmemektedir (Köklü 1967:68).

Tüm bunların yanı sıra var olan işgücünün tamamının üretime katılması mümkün olmamaktadır. Emek piyasasına emeğini arz edip, cari ücret düzeyinde iş bularak çalışanlar istihdam seviyesini oluşturmakta, işgücü seviyesi ile istihdam seviyesi arasındaki fark da işsizliği göstermektedir (Özdemir, Ersöz ve Sarıoğlu 2006:73).

2.2. İstihdam Teorileri

2.2.1. Klasik İstihdam Teorisi

Klasik iktisatçıların görüşü, ekonomiye en az müdahale eden devletin en iyi devlet olduğu, yani devletin ekonomiye müdahalesinin minimum düzeyde olması gerektiği yönündedir. Ekonomi, kendi kendini dengeleyecek güce sahiptir. Bu nedenledir ki; devlet müdahalesi olmadan, daima tam istihdam seviyesine yönelme eğilimindedir. Klasik görüş, kendi çıkarları peşinde olan bireylerin, toplumun tamamının çıkarlarına hizmet etmiş olacağını ileri sürmektedir. Kâr amacı güden üreticilerin, ihtiyaçlarını tatmin etmek isteyen tüketicilerin ve ücret elde etmek isteyen işçilerin bu amaçlarına ulaşma çabaları, toplamda tüm toplumun menfaatine sonuçlar doğuracaktır (Bocutoğlu 2012:50).

Klasikler, bütün kaynakların kullanıldığı bir ekonomide, tam istihdamın kendiliğinden ve zorunlu olarak ortaya çıkacağını ifade etmişlerdir. Dengenin bozulması halinde, piyasa güçlerinin dengeyi tekrar kurarak, toplam arz ve toplam talep arasındaki dengenin yeniden kurulmasını sağlayacağını belirtmişlerdir (Özgüven 1991:426).

Klasikler, ekonomik düzenin yapısında, daima tam istihdamı sağlayan bir mekanizmanın bulunduğu inandıklarından istihdam sorunu ile ilgilenmemişlerdir. Klasiklerin istihdamla ilgili doğrudan varsayımları bulunmamakla birlikte, onlara atfedilen istihdam varsayımları arz-talep, faiz haddi ve ücret düzeyinin belirlenmesi ile ilgili görüş ve düşüncelerden çıkarılan sonuçlar şeklinde kendini göstermektedir. Bu bağlamda klasiklerin istihdama yönelik bu temel görüşlerini üç başlık altında incelemek mümkündür (Aren 1989:16).

2.2.1.1. Say (Mahreçler) Yasası

Mahreçler Yasası olarak da bilinen Say Yasası'na göre üreticilerin piyasaya sundukları her mal alıcısı ile karşılaşmaktadır. Üretimi, tüketime eşitleyen bu

yaklaşımın gerçekleşebilmesi için sistemden herhangi bir sızıntı olmaması gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle, Mahreçler Yasası, hane halkı gelirin tamamının tüketime yöneldiğini, tasarrufun ise söz konusu olmadığını varsaymaktadır. Toplam talep artışıyla birlikte, piyasaya sürülecek olan mal miktarıda artacağı için üretim düzeyi yükselecektir. Bu yolla artan üretim düzeyi neticesinde işgücü piyasaları tam istihdam noktasında dengeye gelecektir. Tam rekabet şartları gereği piyasaya yeni üreticilerin girmesi halinde fiyatlar aşağı doğru esneklik gösterecek, üretimin kısılmasıyla piyasa yeniden dengeye ulaşacaktır (Dirimtekin 1981:210).

“Yani, bu yasaya göre bir ekonomide arz edilen mal ve hizmetler bu mal ve hizmetlere olan talebe eşittir. Çünkü bu yasaya göre üretim, ürünlerin satılabilmesi için gerekli olan satın alma gücünü de yaratır” (Kazgan 2004:102). Ancak, gelir elde eden bireylerin, gelirlerin tamamını cari dönemde tüketmedikleri göz önüne alındığında yasa ekonomik işleyişi açıklamada yetersiz kalmaktadır. Bu durum klasik faiz teorisi ile telafi edilmektedir (Aren 1989:18).

2.2.1.2. Faiz Teorisi

Klasiklere göre, Say yasasının yukarıda bahsedilen yetersizliği, tasarrufların girişimciler tarafından borç alınmak suretiyle tekrar yatırım harcamaları şeklinde piyasaya dönmesiyle giderilmektedir. Onlara göre, tasarruf faiz oranlarına bağlıdır ve edilecek tasarruf miktarı faiz haddine bağlı olarak değişir (Aren 1989:18).

Tüketim harcamaları reel faiz oranının azalan, tasarruf ise artan bir fonksiyonudur. Reel faiz oranı tasarruf etmenin veya tüketmenin bir ödülüdür. Reel faiz geliri elde etmek amacıyla gelirlerinin bir kısmını tasarruf eden tüketiciler, yatırım yapmak isteyenler için ödünç verilebilir bir fon arzı meydana getirirler. Tüketicilerin oluşturduğu bu ödünç verilebilir fon arzı, ödünç verilebilir fon piyasasına akar ve yatırımcıların kullanımına sunulur. Yatırımlar reel faiz oranının azalan bir fonksiyonudur. Reel faiz oranının artması yatırımları azaltırken, düşmesi ise yatırımları artırmaktadır (Aren 1989:18).

Klasik teoriye göre, faiz haddinin tasarrufla yatırımı birbirine eşitleyen düzenleyici bir fonksiyonu bulunmaktadır. Bundan dolayı da, tasarrufun yatırımdan fazla olması yani, eldeki gelirin bir kısmının harcanmadan kalması mümkün değildir. İşte klasik faiz teorisi bu noktada Say Yasasının öne sürülen açığını kapatmaktadır. Faiz teorisine göre, insanların gelirlerinin bir kısmını tasarruf etmeleri sonucunda bir toplam talep yetersizliği ortaya çıksa da, bu tasarruflar faiz mekanizması sayesinde son kuruşuna kadar tekrar piyasaya çıkarak yatırım harcamaları şeklinde biçiminde kullanılacaktır (Aren 1989:18).

2.2.1.3. Ücret Teorisi

Klasik İktisat Teorisinde işçiler ne kadar çalışacaklarına, işverenler de ne kadar işçi çalıştıracaklarına işgücü piyasasında oluşan tam esnek reel ücretlere göre karar vermektedirler. Reel ücretlerin tam esnek olması, işgücü talebinin işgücü arzını aşması halinde reel ücretlerin yükselmesi, işgücü arzının işgücü talebini aşması durumunda da reel ücretlerin düşmesi anlamına gelmektedir (Bocutoğlu 2005:220).

Klasiklere göre ücret işverenler açısından işin marjinal verimine, işçiler açısından marjinal maliyetine eşittir. Tam istihdam seviyesine yaklaştıkça işin marjinal verimi azalan verim yasası dolayısıyla azalırken, marjinal maliyeti artmaktadır. Klasik İktisat Teorisi, cari ücretten çalışmak isteyen herkesin iş bulabileceğini öne sürmektedir. Diğer bir deyişle, klasiklere göre ekonomide istek dışı işsizlik söz konusu olmamaktadır. Bazılarının işsiz kalmalarının nedeni, verimlerinden daha yüksek bir ücret talep etmeleridir. İşsizliğin nedeni işin olmaması değil kişilerin yeterli derecede düşük ücretten çalışmak istememeleridir (Aren 1989:21).

2.2.2. Modern İstihdam Teorisi

Klasik İktisat Teorisinin ortaya koyduğu temel görüşleri eleştiren Keynes ekonominin eksik istihdamda da dengeye gelebileceğini belirtmiştir. Keynesyen Teoriye göre toplam arzın toplam talebe, gelirlerin harcamalara, tasarrufların yatırımlara, emek arzının emek talebine eşit olması geçici bir tesadüftür. Yine Klasiklerden farklı olarak

tasarrufların faizin değil gelirin bir fonksiyonu olduğunu kabul eden Keynes, faiz oranının tasarruf arz ve yatırım talebine göre değil, para arz ve talebine göre belirlendiğini vurgulamıştır (Ataç 2002:8).

“Esasları Keynes tarafından ortaya konulan modern istihdam teorisi, klasik istihdam teorisinin aksine ekonominin kendisi gibi işgücü piyasasının da kendiliğinden dengeye gelmediğini ve devletin müdahaleci yönde bir iktisat politikası uygulaması gerektiğini söyler” (Savaş 2000:756). “Yine bu teoriye göre, bir ekonomide milli gelirin hangi düzeyde olacağını, o ülkenin sahip olduğu üretim kapasitesi belirler. Keynes, işsizliği toplam talepteki yetersizliğe bağlamaktadır” (Oktay 2002:10). “Klasiklerin Mahreçler Kanunu reddeden Keynes Efektif Talep Teorisini getirmiştir. Efektif talep toplam arzın toplam talebe eşit olduğu yerdeki talep hacmidir” (Kazgan 2004:226).

Keynes’in görüşlerine göre tam istihdamda veya eksik istihdamda dengeye gelebilen ekonominin her iki durumda ulaştığı gelir düzeyine denge milli gelir düzeyi ya da denge gelir düzeyi denir. Denge gelir düzeyi de toplam talebin toplam arza eşit olduğu veya tasarrufların yatırımlara eşit olduğu noktada belirlenir.

Keynes’in ücretlerin katılığına ilişkin yaptığı varsayım (yapışkan ücretler tanımlaması) gereği işçiler fiyat düzeyinde meydana gelen bir artış sonucunda ortaya çıkan reel ücret düşüşünü kabul ederken, işsizlik dönemlerinde parasal ücretlerde bir indirimi kabul etmeye istekli değildirler (Oktay 2002:191).

2.2.3. Monetarist İstihdam Teorisi

“Modern Yaklaşım, 1940 ve 1950’li yıllarda genel olarak kabul görmüştür. Ancak 1960’lı yıllarda bu yaklaşıma göre geliştiği düşünülen ekonomilerde enflasyon ve işsizliğin hızla artış sürecine girmesi, ABD başta olmak üzere birçok ülke tarafından sorunların uygulanan politikalara bağlanmasına neden olmuştur” (Parasız 2002:374).

Milton Friedman tarafından 1960’lı yıllarda geliştirilen “Monetarist Teori” Keynes’in istihdama yönelik görüşlerine karşı çıkan ilk görüş olmuştur. Bu teoriye göre,

Keynes'in teorisi temelde, toplam talebin belirlenmesi teorisidir. Toplam talebin de öncelikle para arzındaki değişmelerle belirlenebileceğini savunmaktadır. Toplam hâsıla, istihdam ve fiyatlar gibi belli başlı makro ekonomik değişkenler temelde para arzından etkilenmektedir. Bu değişkenlerin maliye politikasından etkilenmesi gereksiz derecede hem az hem de geçicidir. Bu yüzden ekonomide sadece “para” önemlidir (Gökalp 2012:57).

Monetaristlere göre, ekonomide tam istihdam noktasının gerisindeyken para miktarının artırılması, yalnızca reel gayri safi yurt içi hâsılayı değil, fiyat düzeyini de artırır. Denge gelir düzeyi tam istihdam gelir düzeyinin oldukça gerisinde ise para miktarının artırılması üretimde ve dolayısıyla gelirden, fiyatlar genel düzeyine nazaran daha büyük bir artışa neden olur. Bir diğer deyişle, para arzındaki artış sonucu meydana gelen nominal gelir artışının bir kısmı fiyatlardaki, bir kısmı da üretimdeki artıştan kaynaklanacaktır. Hangisinin daha fazla oranda artacağı ise ekonominin tam istihdamdan ne kadar uzak olduğuna bağlıdır. Eğer ekonomide yüksek bir işsizlik oranı varsa ve tam kapasiteden çok uzaklaşmışsa, para arzındaki artışın üretim artışı üzerindeki yansıması, fiyatlar genel düzeyi üzerindeki yansımasından daha fazla olacaktır (Alkin, Yıldırım ve Özer 2005:392).

Friedman'a göre, serbest piyasa mekanizması kısa vadede eksik istihdama neden olmaktadır, ancak uzun vadede tam istihdam durumunun sağlanabileceğini ileri sürmüştür. Kısa vadede beklenen fiyat düzeyi ile gerçekleşen fiyat düzeyinin farklı olduğunu, bunun içinde hükümetlerin genişletici politikalar uygulayarak kısa vadede işsizlik oranını düşürebileceklerini ortaya koymuştur. Ancak beklenen fiyat düzeyinin gerçekleşen fiyat düzeyine eşit olduğu uzun vadede ise, uygulanan genişletici politikaların işsizlik oranı üzerinde bir etkiye sahip olmadığını görüşündedir (Öcal 2005:4).

2.3. İstihdam Politikaları

2.3.1. Aktif İstihdam Politikaları

2.3.1.1. Kamu İstihdamı

Kamu çalışma programları, ekonomik gelişmişlik düzeyi ne olursa olsun çok sayıda ülkede uygulanmaktadır. Kamu çalışma programları “kamu hizmetinde istihdam”, “istihdam yoğun programları”, “doğrudan istihdam programları” ya da “iş yaratma programları” olarak adlandırılmaktadır. Farklı ülkelerdeki örnekler incelendiğinde, programların görünürde benzer niteliklere sahip olmalarına rağmen, içerikleri önemli farklılıklar taşımaktadır (Kapar 2006:346).

Ülkemizde kamu istihdam hizmetlerini düzenlemek amacıyla ilk yasal düzenleme, 1936 yılında 3008 Sayılı İş Kanunu’nda gerçekleştirilmiştir. Bu Kanun, iş ve işçi bulma aracılığı yapan özel büroların yasaklanmasını ve bu istihdam hizmetlerinin kamu tekelinde yapılmasını belirtmektedir. Buna göre, 1946 yılında 4837 Sayılı Kanun ile İş ve İşçi Bulma Kurumu (İİBK) kurulmuştur. (<http://www.iskur.gov.tr>, 25 Haziran 2013’te erişildi)

“Kamu yararına çalışma programları çerçevesinde, istihdama dâhil edilemeyen kişilerin kamuya ait yerlerde veya kamu yararına olduğu düşünülen alanlarda geçici istihdam edilmesi temel alınmaktadır” (Biçerli 2003:121). “Ancak bu program çerçevesinde açılan işlerin yeni işler olması ve bu işlerin özel sektör işlerini ortadan kaldırmaması dikkat edilmesi gereken bir diğer husustur” (Varçın 2004:45).

2.3.1.2. Mesleki Eğitim Programları

İşsizlikle mücadelede en etkin politikalardan birisi de eğitim programlarıdır. Yapısal işsizlikle mücadelede kısa vadeli politika olarak, işsizler tespit edilerek meslek eğitim programlarına tabi tutulmaktadır. Bu uygulamada işsizler için ya da çalışmakta olan kişilerin kendilerini yenileyebilmeleri için kamu ve özel sektör tarafından beceri

kazandırma ve geliştirme kursları açılır. Ayrıca bu tür mesleki eğitim politikaları genel liselerden mezun olup özel beceri ve uzmanlığa sahip olmayan kişileri de belirli mesleklerde eğiterek iş bulma imkânlarını artırabilmektedir (Biçerli 2003:122).

1977 yılında çıkarılan 2089 Sayılı Çırak, Kalfa ve Ustalık Kanunu'nun yetersiz kalması nedeniyle, Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu'nun da büyük katkısıyla hazırlanan 3308 Sayılı Çıraklık ve Mesleki Eğitim Kanunu 1986 yılında yürürlüğe girmiştir. Türk mesleki eğitim programı için birçok yenilik taşıyan bu Kanundan sonra Türkiye'de ilk kez bir meslek kuruluşu, eğitimde devlet ile birlikte yetki ve sorumluluk üstlenmiştir. Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu, 1991'de de Esnaf ve Sanatkarlar Kanunu'nda yapılan değişiklik ile ikili meslek eğitimi sisteminin işyerinde verilen pratik kısmının sorumluluğunu almıştır. Ayrıca yapılan değişiklikle Esnaf ve Sanatkarların Mesleki Eğitimini Geliştirme ve Destekleme Fonu kurulmuş ve Fon Yönetim Kurulu oluşturularak fona işlerlik kazandırılmıştır. Fonda toplanan para, İşletmeler Üstü Eğitim Merkezleri'nin kurulması ve işletilmesinde kullanılmıştır. “Mesleki vasıf kazandırarak ya da var olan vasıfları geliştirerek işsizlerin istihdam edilebilirliklerini artırmaya yönelik hazırlanan bu programlar, hedef grupları bakımından; uzun süreli işsiz olanlar, toplu olarak işten çıkarılanlar, genç işsizler, engelliler olarak gruplandırılmaktadır” (Kapar 2006:351).

Bunun yanı sıra ülkemizde çeşitli nedenlerle yürütülmüş olan toplum yararına çalışma programları bulunmaktadır. Bu programların amacı; doğal felaketler, ekonomik krizler, özelleştirme gibi nedenlerle işini kaybedenlere yönelik geçici istihdam sağlamaktır. Bu programlar Türkiye İş Kurumu tarafından yürütülmektedir. İlk program, özelleştirme sonucunda işsiz kalanları hedef almıştır. İkinci program ise, 1999 depremlerinden en çok etkilenen illerden, Bolu'da 9, Düzce'de 23, Kocaeli'nde 38, Adapazarı'nda 42 ve Yalova'da 28 olmak üzere toplam 140 program gerçekleştirilmiş ve yaklaşık 4605 kişiye geçici istihdam yaratmıştır (Varçın 2004:47).

2.3.1.3. İstihdam Artırıcı Sübvansiyon Programları

İstihdam sübvansiyonlarında, yapısal işsizler tespit edilerek işverenlere işçi istihdam etmeleri durumunda nakit ödemede bulunur. Bu yöntem doğrudan sübvansiyona örnek gösterilebilecekken bir diğer sübvansiyon yöntemi ücret üzerinden alınan verginin düşürülmesi yoluyla dolaylı sübvansiyon sağlanır. Sübvansiyonlar belirli bir süre için uygulanır. Bu uygulamanın amacı yeni işçilerin istihdamını artırmaktır. Bazı durumlarda hükümetler, işverenlere program kanalıyla desteklendiği belgelenen ya da duyurulan işçileri işe almaları karşılığında, ücretin belirli bir kısmını karşılayacağını veya bu işverenlerin ödeyecekleri vergilerde indirim yapacağını duyurmaktadır (Biçerli 2005:429).

Genellikle hedef alınan kitlenin istihdamını işveren açısından daha kârlı hale getirerek hedef kitlenin işsizlik oranları azaltılabilmektedir. Ancak bu uygulama başarısız bir sonuca da varabilir örneğin, gençlerin istihdamı desteklendiğinde, işverenler çalıştırdıkları işgücünde herhangi bir artış yaratmaksızın daha yaşlı işçileri sübvansiyonla desteklenen gençlerle değiştirebileceklerdir. Bu gibi durumlarda istihdam sübvansiyonu işsizliği azaltmayacak bunun yerine işsizlik türleri arasında değer değişimine neden olacaktır (Biçerli 2003:129).

Gelişmişliğin ölçütleri arasında özürllülere tanınan haklar ve olanaklar geniş bir yer tutmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'de de Özürllüler İdaresi Başkanlığı kurulmuş ve özürllülerin istihdam edilebilirliği ile çalışma ortamlarını kolaylaştıracak düzenlemelerin yapılması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca ülkemizde özürllülerin istihdamına yönelik kontenjan uygulanmasına gidilmiş ancak denetimlerden kaynaklı sorunlarla istenen başarıya ulaşılamamıştır. Bunun yanı sıra kontenjanlar 50'den fazla işçi çalıştıran yerlerde, yani merkezlerde toplanmıştır. Buna karşılık kırsal bölgelerde küçük işletmelerde özürllülerin iş bulma şansları çok sınırlıdır. Aslında bu durumun bir diğer nedeni özürllülerin eğitim ve meslek edinme olanaklarından yeteri kadar yararlanamamalarıdır.

Türkiye'de aktif istihdam politikaları çerçevesinde uygulanan ve özürliülerin işgücü piyasasına katılmalarına olanak veren özel hükümlerin yer alması gerekmektedir. Ayrıca 3308 Sayılı Çıraklık ve Meslek Kanunu uygulanmasına göre özürliü gencin uygun bir meslek dalında çıraklık eğitimi almasına yönelik faaliyetlerin yaygınlaştırılması gerekmektedir (DPT, 2001).

2.3.1.4. Gençlere ve Kendi İşini Kuranlara Teşvik Programları

Ülkemizde iş bulmanın giderek güçleşmesi nedeniyle gençler birbirleriyle rekabet etmek durumundadırlar. Bu nedenle, daha iyi eğitim gençlerin iş bulmalarında etkili olmaktadır. Ancak bir meslek grubuna olan ihtiyaç sınırlı olduğunda, gençler ne kadar eğitim alırlarsa alsınlar istihdam edilebilecek olan sayı sabittir. Toplam işsiz sayısı değişmemektedir. Bu sebeple, işsizliğin azaltılabilmesi için, ihtiyaca yönelik mesleki eğitim verilmelidir (Kocacık ve Şahbudak 2004:33).

Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı tarafından yürütölen Genç Girişimci Yetiştirme Programı, üniversite öğrencilerini kendi işlerini kurmaya yönlendirmektedir. Böylece, üniversitelerde bir girişimcilik kültürünün oluşmasına çalışılmaktadır (Tunalı 2004:95). Türkiye'nin görece genç nüfusa sahip bir ülke olarak potansiyelinin değerlendirilmesi, etkin bir girişimcilik politikasının uygulanmasına bağlıdır. Girişimciliğin önündeki bürokratik engeller kaldırılmalı ve uygulanacak politika yeni girişimcileri özendirme hedefi taşımalıdır, çünkü girişimcilik açısından ülkede sosyal, ekonomik ve politik istikrarın sağlanmış olması önem taşımaktadır.

İşini kuranlara teşvik programları; işsiz kişilere belirli bir süre gelir güvencesi de veren ve kendi işlerini kurmaları için teşvik içeren programlar olarak tanımlanabilmektedir. Bu program çerçevesinde girişimde bulunmak ya da girişimlerini genişletmek isteyenlere işyeri, teknoloji, eğitim, finansman, pazarlama ve eleman gibi alanlarda destek verecek ajanslar kurularak bu kişilere destek sağlanır. Bunların dışında bankacılık sektörü ile bunlara uygun koşullarda kredi desteği de sağlanabilmektedir (Biçerli 2003:131).

Kendi işini kuranlara yardım çerçevesinde, küçük işletmelere ve kendi işini kuracak işletmelere yönelik eğitim, danışma ve teşvik hizmetlerinin uygulanması son yıllarda oldukça yaygın olan bir uygulama olarak gündeme gelmektedir. Uygulanan politikalar, küçük işletme yöneticilerini eğitmek, küçük işletmeler üzerinde vergi yükünü hafifletmek, kamu düzenlemeleri ve bürokratik işlemleri basitleştirmek şeklinde sıralanabilmektedir (Biçerli 2005:455).

2.3.2. Pasif İstihdam Politikaları

Pasif istihdam politikaları, işsizliğin olumsuz yönlerini telafi etmeyi amaçlamakta, bu nedenle işsizlere belirli bir ekonomik güvence sağlamaya yönelik önlemleri içinde barındıran bir politika sistemi olarak uygulama alanı bulmaktadır (Uçkan 1998, <http://www.ceis.org.tr>, 24 Haziran 2013'te erişildi).

“Pasif istihdam politikalarının temel amacını; istihdamı artırmak veya işsizliği azaltmak değil, işsizleri maddi açıdan desteklemek sureti ile işsizliğin bireyler ve toplum üzerindeki olumsuz etkilerini minimuma indirmek olarak tanımlayabilmekteyiz” (Biçerli 2003:482). Pasif politikalar ülkeden ülkeye farklılaşmakla birlikte, genel anlamda işsizlik sigortası ve işsizlik yardımı biçiminde uygulanmaktadır (Uçkan 1998, <http://www.ceis.org.tr>, 24 Haziran 2013'te erişildi).

2.3.2.1. İşsizlik Sigortası

İşsizlik Sigortası Kanunu'nun 47. maddesine göre işsizlik sigortası; bir işyerinde çalışırken, çalışma istek, yetenek, sağlık ve yeterliliğinde olmasına rağmen, herhangi bir kasıt ve kusuru olmaksızın işini kaybeden sigortalılara, işsiz kalmaları nedeniyle uğradıkları gelir kaybını belli süre ve miktar kısıtıyla karşılayan, sigortacılık tekniği ile faaliyet gösteren zorunlu sigorta şeklinde tanımlanmıştır (Kurt, 2004). Ülkemizde de, işsizlik sigortasının kurulmasına yönelik ilk ciddi çalışmalar 1959 yılında başlamış, tüm kalkınma planlarında işsizlik sigortasının kurulması öngörülmüş ve otuza yakın yasa tasarısı hazırlanmıştır. Ancak bu sigorta dalının kurulması için 1999 yılına kadar

beklemek gerekmiştir. 25.08.1999 tarihli ve 4447 sayılı yasa, 01.06.2000 tarihinde yürürlüğe giren işsizlik sigortası düzenlemiştir.

“Kanuna göre işsizlik sigortasının temel amacı, işsizliğin işsiz kalan kişi üzerindeki olumsuz ekonomik etkisini azaltmak, işsiz kalan sürede sigortalının ücret kaybını belli bir ölçüde telafi etmek ve ona yeni bir iş bulunmasına çalışmaktır” (Kocacık ve Şahbudak 2004:37).

2.3.2.2. İşsizlik Yardımı

“Pasif istihdam politikası olarak nitelendirilen bir başka uygulamada işsizlik yardımlarıdır. Öncelikle işçi sendikalarının yardım sandıkları ile gündeme gelmiş olan işsizlik yardımları, 1900’lü yılların başında önce gönüllü sonra da zorunlu sigorta olarak yasallık kazanmıştır” (Koray 2005:155).

İşsizlik yardımının finansmanı tamamen devlet tarafından karşılanmaktadır. Genellikle süresi bitmiş olmasına rağmen henüz işe yerleştirilmeyenlere ödenen ve işsizlik ödemelerinden daha düşük bir ödemeyi kapsayan; belirli bir süreyi kapsayabildiği gibi muhtaçlık, fakirlik durumu devam ettiği sürenin tamamını da kapsayabilen bir yardım türüdür.

İşsizlik sigortası ve işsizlik yardımı arasındaki en önemli fark; işsizlik sigortasının işçilerin çalıştığı dönemde ödenen primlerle finanse edilmesi, işsizlik yardımlarının ise devlet tarafından finansmanının sağlanmasıdır.

Ülkeler arasında farklılık gösteren pasif istihdam politika uygulamaları; çalışma sürelerinin kısaltılması, erken emeklilik, iş kaybı tazminatı, kıdem ve ihbar tazminatı ve iş güvencesi gibi çalışma yasalarında yer alan farklı politikaları da içerebilmektedir.

2.4. İşsizlik Kavramı

Genel bir ifadeyle işgücü, toplumda çalışma yaşına, isteğine ve gücüne sahip olan insanları kapsayan faal (aktif) ülke nüfusedir. Aktif nüfusu da Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ve pek çok ülkenin benimsediği tanıma göre, 15-64 yaşlardaki nüfus miktarı olarak tanımlayabiliriz. Türkiye İstatistik Kurumunun tanımlarında işgücü araştırmalarında 65 yaş üstü de ayrı bir grup olarak inceleme alanı oluşturabilmektedir. Faal, diğer ifadeyle çalışma çağındaki nüfusun bir bölümü işgücüne dâhil edilirken, sürekli hastalık, emeklilik, engelli olma hâli, öğrencilik ve ev hanımlığı gibi durumlarda olan bir kısmıysa işgücüne dâhil edilmemektedir.

Buna göre, işgücüne katılım oranı:

$$\text{İşgücü} / \text{Çalışma Çağındaki Nüfus (15-64)} \times 100$$

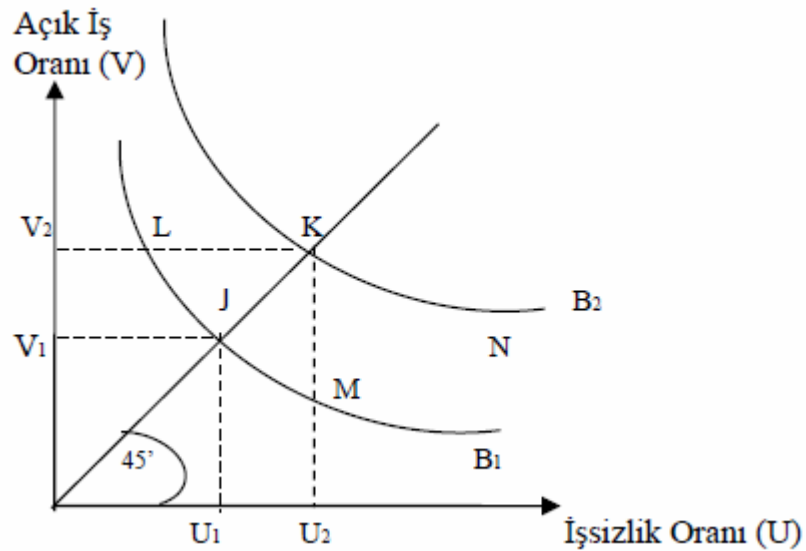
olarak ifade edilebilecektir. Buradan yola çıkarak, bir ekonomide çalışmak istediği halde iş bulamayan 15 yaş ve üstündeki kişilerin olması halinde, söz konusu ekonomide işsizlik var denilebilir. O zaman, çalışmak istediği halde iş bulamayan 15 yaş ve üstündeki kişilere işsiz adı verilmektedir. Gelişmiş ülkelerde ekonominin ve işgücü piyasalarının yapısı gereği aktif nüfusun üretime katılan bölümü olan işgücüne katılım oranı yüksektir. Gelişmemiş ülkelerde ise ücretsiz aile işçiliği, düşük emeklilik yaşı ve diğer yapısal nedenlerle işgücüne katılım oranı düşük düzeyde kalmaktadır. Özellikle ülkemizdeki işgücüne katılım oranları, tarımsal istihdamın daralmasıyla birlikte giderek düşmektedir. Emeklilik, engelli veya hükümlü olma hali gibi sebeplerle nüfusun işgücüne katılamayan bölümünün çalışabilir yaştaki nüfusa oranına bağımlı nüfus adı verilmektedir. Bu nüfus, üretken olmayan nüfusu ifade etmekte olup, gelişmiş ülkelerde işgücüne katılım oranı yüksek olduğu için doğal olarak geriye kalan olarak ifade edilecek bağımlılık oranı da düşük olmaktadır.

İşgücü kavramının açıklanmasının ardından kısaca işsizlik tanımı için, işgücü ile istihdam miktarı arasındaki fark denilebilir. İşsizlik, emek arz ve talebi arasındaki uyumsuzluk sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu uyumsuzluğun sebepleri gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde farklı şekillerde ortaya çıkmaktadır (Ayvaz 1990:16).

“Az gelişmiş ülkelerde ekonominin yapısında, özellikle sermayenin yetersizliğinden ileri gelen işsizlik söz konusu olduğu halde, gelişmiş ülkelerde emeğin talebinde meydana gelen değişimler işsizliğe sebebiyet vermektedir. Çünkü bu ülkelerdeki teknik ilerlemeler, işçide aranan özelliklerde sürekli değişiklikler gerektirmektedir” (Ayvaz 1990:16).

2.5. İşsizlik Türlerinin Ayırt Belirlenmesi: Beveridge Eğrisi

İşsizlikle mücadelede izlenecek politikalar belirlenirken hangi tür işsizlikle karşı karşıya kalındığının bilinmesi önemli bir konuyu oluşturmaktadır. Örneğin yüksek maliyet ve yetersiz sermaye kaynaklı bir yapısal işsizliğin yaşandığı durumda, toplam talebi artırıcı ekonomi politikaları hem işsizliği azaltmayacak hem de enflasyonist bir sürece neden olabilmektedir. İşsizlik türlerini birbirinden ayırt etmek amacıyla W. Beveridge tarafından geliştirilmiş ve yatay ekseninde işsizlik oranı, dikey ekseninde de açık iş oranının gösterildiği Beveridge Eğrisi aşağıda gösterilmiştir.

Şekil 2.1: Beveridge Eğrisi (Biçerli, 2014:455)

Şekil 2.1’de görüldüğü üzere, açık iş oranı ile işsizlik oranı arasında ters bir ilişki vardır. 45 derecelik doğrunun üzerindeki noktalar, açık iş sayısının işsiz sayısına eşit olduğundaki istihdam durumunu göstermektedir. Bu doğrunun üstünde kalan

kısımlar işgücü talebi fazlasını yani ekonominin genişleme dönemini (L noktası), altında kalan kısımlarsa emek arzı fazlasını yani ekonominin daralma dönemini (M ve N noktaları) göstermektedir. Ekonominin tam istihdamda olduğu J gibi bir noktada bile U_1 kadar işsizlik mevcuttur. Bu yapısal ve friksiyonel işsizlik toplamından oluşan doğal işsizlik oranıdır.

J noktası gibi K noktası da tam istihdam durumundaki işsizliği ifade etmesine rağmen J noktasına göre hem açık iş hem de işsiz sayısı daha fazladır. Bu durumda J noktasından K noktasına ya da B_1 Beveridge Eğrisinden B_2 Beveridge Eğrisine kaymanın nedeni şöyle izah edilebilecektir:

- İşverenlerin aradığı nitelikler ile işsizlerin sahip olduğu nitelikler arasında yapısal uyumsuzluğun varlığı
- İşgücünün, işgücü devrinin ve işgücünün büyüme oranının artması
- Friksiyonel ve yapısal işsizlikte artış

Zaman içinde işsizlikteki artışların nedenleri bu eğri yardımıyla açıklanabilir. Örneğin, konjonktürel işsizlikte meydana gelecek bir artış, B_1 eğrisi üzerindeki J noktasından M noktasına kaymaya; friksiyonel ve yapısal işsizlikte yani doğal işsizlikte bir artışsa, B_1 eğrisinden B_2 eğrisine bir kaymaya neden olacaktır. Ancak yaşanan işsizliğin ne kadarının friksiyonel ne kadarının yapısal kaynaklı olduğu ifade edilememiştir. Bunu anlamının iki yolundan ilki, açık işsizliğin dağılımıyla ilgilidir. Eğer açık işler ile işsizlik, iş kolları ve bölgelerarası geniş bir yelpazede dağılmışsa kaymanın nedeni daha çok friksiyonel işsizlik; ekonominin farklı iki bölgesinde yoğunlaşmışsa, kaymanın nedeni daha çok yapısal işsizliktir. İkinci yöntem, işsizlik süresiyle ilgili istatistiklere göre değerlendirme yapmaktır. Uzun süreyle işsiz alanların sayısındaki artış, ekonomide yapısal işsizliğin varlığına işaret edecektir (Biçerli 2005:455).

2.6. Türkiye’de İstihdam ve İşgücünün Yapısı

Bir ülkenin gelişmişlik düzeyini gösteren önemli değişkenlerden bir tanesi ülkenin mevcut istihdamının yapısıdır. Bu çerçevede Türkiye’ye baktığımızda ülkemiz oldukça genç nüfusa sahip bir ülke durumundadır. Nüfusumuz her yıl ortalama %1.5 civarında artarken, bu gelişmenin anlamı her yıl 950.000 civarında bireyin aramıza katıldığıdır. Bu duruma paralel olarak işgücü arzı da sürekli olarak artmakta ve her yıl ortalama olarak 400.000 kişi, iş aramak için işgücü piyasasına yönelmektedir. Bu durum ciddi bir sorun teşkil ederken, sorunu ağırlaştıran belirgin bir neden de, köyden kente göçün devam ediyor olmasıdır. Öte yandan işgücüne katılım oranları ve özellikle kadınların işgücüne katılım oranı, düşük seviyede kalmaya devam etmektedir. Türkiye geliştirmekte olan bir ülkedir ve ülkemiz gibi geliştirmekte olan ülkelerde bu yapısal sorunlara, dönemsel kriz ve durgunlukların olumsuz etkileri de eklenince işsizlik sorununun ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmaktadır (Yalçınkaya ve Gediz 2000:8)

İşgücü arzı kavramı, bir ekonomide toplam nüfus içinde ekonomik faaliyete katılmak isteyenlerin toplam sayısını ifade etmektedir. İşgücü arzının kaynağı ise genel nüfus miktarıdır. Fakat bu kaynak, bütünüyle emek arzına dâhil değildir. 15 yaşından küçük çocuklarla, 64 yaşından yukarı yaşlılar çalışma çağı dışında kabul edilmektedir. Yani, çalışma çağındaki nüfus, 15-64 yaş içinde yer alan kişileri kapsamaktadır (Zaim 1997:189). Buna aktif (faal) nüfus da denilmektedir. Aktif nüfus tanımlaması, bu yaştakilerin aktif ve çalışır durumda olduğunu göstermemektedir. Bu yaş grubu çalışan nüfus olmayıp, çalışma çağına gelen nüfus olduğundan ve iktisaden faal olanların yanında faal olmayanları da kapsadığından, çağ nüfus deyimini daha doğru olmaktadır. Kısacası çağ nüfus, fiilen çalışanların veya çalışmak isteyenlerin sayısını değil, “bir ülke nüfusunun istihdam potansiyelini” göstermektedir (Eren 2002:12).

Tablo 2.1: Kurumsal olmayan sivil nüfusun yıllar ve cinsiyete göre işgücü durumu
(TUİK, 2014)

(15 + yaş)								
Yıllar	Kurumsal olmayan çalışma çağındaki nüfus	İşgücü	İstihdam edilenler	Eksik istihdam	İşsiz	İşgücüne katılma oranı %	İşsizlik oranı %	İstihdam oranı %
2000	46.211	23.078	21.581	1591	1.497	49,9	6,5	46,7
2001	47.158	23.491	21.524	1404	1.967	49,8	8,4	45,6
2002	48.041	23.818	21.354	1297	2.464	49,6	10,3	44,4
2003	48.912	23.640	21.147	1143	2.493	48,3	10,5	43,2
2004	47.544	22.016	19.632	860	2.385	46,3	10,8	41,3
2005	48.358	22.454	20.066	702	2.388	46,4	10,6	41,5
2006	49.174	22.751	20.423	776	2.328	46,3	10,2	41,5
2007	49.994	23.114	20.738	689	2.377	46,2	10,3	41,5
2008	50.772	23.805	21.194	779	2.611	46,9	11	41,7
2009	51.686	24.748	21.277	-	3.471	47,9	14	41,2
2010	52.541	25.641	22.594	-	3.046	48,8	11,9	43
2011	53.593	26.725	24.110	-	2.615	49,9	9,8	45
2012	54.724	27.339	24.821	-	2.518	50	9,2	45,4
2013	55.608	28.271	25.524	-	2.747	50,8	9,7	45,9

Türkiye açısından genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, ekonomik büyüme, istihdam ve işsizlik göstergelerinin, her zaman beklenildiği yönde olmamakla birlikte, genellikle ekonominin gidişatı ile yakından ilişkili olduğunu ifade etmek mümkündür. Bilindiği gibi Türkiye 1970-2010 yılları arasında birçok kez ekonomik krizle karşılaşmıştır. 1974 birinci petrol krizi, 1986 krizlerinde ekonomik büyüme ve istihdamda bir azalma olmamasına karşılık işsizlik ilk krizde %10.30, ikincisinde %14.02 oranında artmıştır. 1979-1980 ikinci petrol krizinde ise ekonomik büyümenin azaldığı ancak istihdamın arttığı ve işsizliğin de azaldığı görülmektedir. 1988-89 ve 1991 finansal krizlerinde her üç gösterge de artış göstermiştir. 1994 finansal krizinde ise istihdam ve işsizlik artmışken, %4.67 oranında negatif büyüme yaşanmıştır. 1998 Asya-Rusya krizi akabinde 1999 krizinde de yine istihdam ve işsizlik artmış, ekonomik büyüme %3.37 oranında gerilemiştir. 2001 krizinde ise, işsizlik %31.40 artmış, istihdam %0.26 azalmış ekonomik büyüme de %5.70 azalmıştır. 2001 yılından sonra ekonomik büyüme açısından olumlu sayılabilecek artışlar olmuşken, istihdam azalmaya ve işsizlik de artmaya devam etmiştir. 2008 küresel krizinde ise her üç göstergede de artış meydana gelmişken, krizin etkilerinin Türkiye’de daha sonra görülmesinden olsa gerek 2009 yılında işsizlik %32.94 artmış, ekonomik büyüme de %4.83 oranında gerilemiştir.

Son yıllara baktığımızda ise 2012 yılından 2013 yılına işsizlik oranının %0.5 artarak %9.7'ye ulaştığı ve istihdam oranının %45.9 olduğu Tablo 2.1.'den görülmektedir.

2.6.1. Gizli İşsizlik

Bu işsizlik türünde gerçekte kişinin bir işi bulunmakta, başka bir ifadeyle kişi teknik anlamda işsiz sayılmamaktadır. Ancak, çalışan bu kişilerin marjinal verimlilikleri sıfır veya sıfıra çok yakın olmaktadır. Buna bağlı olarak gizli işsizliğin yaşandığı ekonomilerde aslında az sayıda işçinin yapabileceği işi gereğinden fazla olarak çok sayıda işçinin yaptığı bir durum söz konusu olmaktadır (Gündoğan ve Biçerli 2008:206).

Herhangi bir üretim alanında iş gücünün bir bölümü üretimden çekildiğinde üretimde önemli bir azalma meydana gelmiyorsa gizli işsizlik söz konusudur. Bunun özellikle işçilerin üretime katkılarının en düşük düzeyde olduğu tarım sektörü ile kamu işletmelerinde sıkça rastlanan bir olgu olduğu söylenebilir. Bununla beraber bazı yorumlara göre iş aramadıkları için resmi istatistiklerde işsiz olarak görülmeyen gücenmiş işçiler de (Cesareti kırılmış işgücü) gizli işsizlik kapsamında ele alınabilir. Çünkü gücenmiş işçiler çalışmak istedikleri halde açık işler ve teklif edilen koşulların olumsuz olmaları nedeniyle iş aramaktan vazgeçmiş olabilirler (Biçerli 2005:456).

“Çalışan işçilerin bir kısmı işten çekildiğinde, geri kalan işçilerle aynı üretim düzeyi sağlanıyorsa gizli işsizlikten söz edilir” (Zaim 1997:176). Bu duruma daha önce de belirtildiği üzere en çok tarım sektöründe ve kamu kurumlarında rastlanılmaktadır (Biçerli 2005:456).

2.6.2. Açık İşsizlik

Açık işsizlik kavramı, çalışma gücü ve arzusu olduğu halde cari ücret seviyesinde iş arayıp da bulamayanların toplamının oluşturduğu işsiz kitle olarak ifade edilebilmektedir (Zaim 1997:189). Açık işsizlik nedenlerine göre konjonktürel işsizlik, mevsimlik işsizlik, teknolojik işsizlik, yapısal işsizlik ve friksiyonel işsizlik olarak incelenebilmektedir.

2.6.2.1. Konjonktürel İşsizlik

Konjonktürel işsizlik farklı kaynaklardan farklı adlandırmalarla yer alabilmektedir. Bunların arasında devrevi (devri) işsizlik, eksik talep işsizliği, Keynesçi işsizlik ve dönemsel işsizlik bulunabilmektedir. Bu işsizlik türü şu şekilde tanımlanabilmektedir “Ekonomik dalgalanmaların gerileme ve durgunluk dönemlerinde, toplam talepteki daralmaya bağlı olarak ortaya çıkan kapitalist sistemin özelliklerinden meydana gelen ve yoğun üretim kaynaklı işsizlik türüdür. Konjonktürel işsizlikte gerçekleşen hâsıla, potansiyel (tam istihdam da üretilebilecek olan) hâsılanın altındadır” (Yıldırım ve Karaman 2001:581).

Konjonktürel işsizlikten en fazla dayanıklı mal üreten sanayi kolları etkilenmektedir. Çünkü bir ürünün tüketim süresi uzadıkça, herhangi bir ekonomik kriz durumunda ilgili sektörde çalışan işçinin ortalama istihdam süresi de buna bağlı olarak azalacaktır. Kapitalist sistemin doğal bir sonucu olarak görülen konjonktürel işsizliğin, iyi planlamanın yapıldığı bir ekonomide önlenmesi mümkündür (Zaim 1997:190).

Konjonktürel işsizliğin yapısal özellikleri aşağıda yer aldığı biçimde özetlenebilir (Aydın 2012:28):

- Ekonomik genişleme dönemlerinde toplam talep ve üretimdeki artışa bağlı olarak kademeli bir şekilde işsizlik oranı düşecektir. Durgunluk dönemlerindeyse toplumun tüketim eğilimi azalacak, bu da sırasıyla toplam talepte daralmaya, üretim ve satışların azalmasına, işsizliğin artmasına ve sonunda satın alma gücünün düşmesine neden olacaktır.
- Sosyal dışlama etkisi altındaki engelli, genç ve yaşlılar, gayri iradi bir işsizlik türü olan konjonktürel işsizlikten fazlaca etkilenirler. Ayrıca hem aşırı üretim yapabilen gelişmiş ülkelerde hem de ticari ilişkiler nedeniyle az gelişmiş ülkelerde görülebilmektedir.
- Dayanıklı mal üreten sanayi kollarındaki işgücü konjonktürel işsizlikten daha çok etkilenmektedir. Öte yandan az gelişmiş ekonomilerde inşaat sektörü gibi ekonomik daralmalardan çabuk etkilenebilecek sektörlerde çalışan işgücünün

işsiz kalması, bu kişilerin akışkanlığı kolay olan seyyar satıcılık gibi kayıt dışı alanlara kaymasına sebep olarak eksik istihdama da neden olabilmektedir.

- Depresyon dönemlerinde mal stoklarının artması ve üretimde gerileme, işgücü piyasalarında yeterli açık iş olmaması ve savaş hali gibi şok durumları ile petrol gibi önemli girdilerin fiyatlarındaki anormal artışların toplam talebi düşürmesi de konjonktürel işsizliğe neden olmaktadır.

Genel bir değerlendirmeyeyle kapitalist sistemin hakim olduğu ülkelerde, ekonomik hayat konjonktürel (devresel) olarak, canlanıp durulmakta bir başka ifadeyle üretim ve dolayısıyla milli gelir zaman içerisinde dalgalanmaktadır. Bu değişimlere bağlı olarak ekonomik canlanmanın olduğu dönemlerde talep artışına paralel olarak istihdam ve milli gelir artmaktadır. Belirli bir zaman sonra, üretimde meydana gelen artış sonucu mal ve hizmet arzı talebi aşmaya başlayınca talep yetersizliği nedeniyle canlılık yerini durgunluğa terk etmeye başlayacaktır. Böylece stoklar artacak, üretim gerileyecek, iş gücüne olan talebin azaldığı bu depresyon dönemlerinde işsizlikte artacaktır (Öcal 2005:21).

2.6.2.2. Mevsimsel İşsizlik

Genel bir açıklamayla gelişmiş ve sanayi üretiminde ileri olan ülkelere mevsimsel işsizliğin, genellikle mal talebindeki değişimlerden ileri geldiği söylenebilmektedir. Bu durum sınaî üretimin yapısı ile ilgilidir. Ekonomisi tarıma dayalı az gelişmiş ülkelerde ise mevsimsel işsizlik, gelişmiş ülkelerin aksine malın talebi ile değil arzı ile ilgili olup, üretimdeki mevsimsel değişimlerden kaynaklanmaktadır. Çünkü bu durum tarımsal üretimin yapısı ile ilgilidir (Zaim 1997:189).

Diğer bir tanımlamayla mevsimsel işsizlik, başta tarım, turizm ve inşaat sektörleri olmak üzere üretimin mevsimsel olarak arttığı zamanlarda çalışabilen ama uygun mevsimin dışındaki zamanlarda geçimlerini sağlamak için bir işte çalışmak isteyen ancak talep ve üretim koşulları tekrar düzeline kadar iş bulmayan bireylerin yaşamış olduğu bir işsizlik türüdür. Hava, üretim ve toplumun satın alma koşullarının

farklılaşması, toplumların sosyokültürel yapıları, örf-adetleri, resmi-dini bayramları ve tatil günleri, moda anlayışı, akademik yılın zamanı ve uzunluğu gibi faktörler mevsimsel işsizliğin arz ve talep cephesindeki etkili unsurlardır (Talas 1997:160).

Gelişmiş ülkelerde genellikle hava koşullarından fazla etkilenen tarım uygulamaları neticesinde yaşanabilecek mevsimsel işsizliği önlemek amacıyla seracılığın yaygınlaştırılması, tarımda makineleşmenin olması gibi çalışmalar yapılabilmektedir. İnşaat sektörünün kış aylarında bile çalışabilecek bir yapıya dönüştürülebilmiş olması, kentsel nüfusun genel nüfus içindeki payının daha fazla olması bir diğer mevsimsel işsizlik azaltıcı olgu olarak görülebilmektedir. Yaz ve kış turizminin organize şekilde yapılarak işgücünün akışkanlığının işgücü talebindeki dönemsel dalgalanmayı azaltacak şekilde uyarlanabilmesi ve görece az vasıflı bireylere eğitimle ek mesleki beceriler kazandırılması gibi yapısal nüfus dönüşüm tedbirleriyle de bu işsizlik türü azaltılabilmektedir.

2.6.2.3. Teknolojik İşsizlik

Teknolojik işsizliğin ortaya çıkış nedeni için, insan gücü yerine makinenin kullanılması veya daha verimli ve üretken yöntemlerinin uygulanması söylenebilmektedir. Teknolojinin ilerlemesi, ileri teknoloji biliminin gelişmesiyle, elektronik beyinlerin yaygınlaşmasıyla, birçok alanda özellikle üretim alanında otomatikleşme ile birçok hizmet ve üretim sektöründe insan yerine makineler ve bilgisayarlar kullanılmaya başlamıştır.

Yeni buluşların üretim sürecinde kullanılmasıyla ve emeğin makineyle ikame edilmesiyle oluşan bu işsizlik türünde işgücü, yeni teknolojilere uyum sağlayamayarak işsiz kalabilmektedir. Teknolojik gelişmeyle birlikte sermayenin verimliliği artarak daha çok üretim yapılabilmektedir. Emeğin marjinal veriminin sıfır olduğu (gizli işsizlik gibi) veya sermayenin marjinal verimliliğinden düşük olduğu üretim süreçlerinde, işgücü sermaye yoğun teknolojilerle ikame edilmekte; bu da, tarımda mekanizasyon, sanayide ise otomasyon olarak adlandırılmaktadır (Aydın 2012:28).

Tarım kesimi incelendiğinde ortaya çıkan teknolojik işsizliğin sebepleri, işletme büyüklüklerinin artırılması, üretim yöntemlerinde modernleşme arzusu el emeğiyle yapılan bir kısım işlerin makinelere gördürülmesi olarak belirlenebilmektedir. Sanayide de otomasyon ve ileri teknoloji kullanımı bu işsizliğe sebep olarak gösterilebilmektedir.

Teknolojik gelişme ve istihdamın etkileşimi şu şekilde özetlenebilir (Aydın 2012:31):

- Mevcut bir malı yeni teknolojiyle üretmek yerine, yeni bir malı yeni bir teknoloji kullanarak üretmek görece daha az işsizliğe neden olabilecektir.
- Bir iş kolunda uzmanlaşma ne kadar az ve bu iş kolunda istihdam edilenlerin yaş ortalaması ne kadar düşükse, yeni bir teknolojinin bu tür iş kollarındaki olumsuz etkileri o kadar az olmaktadır. Çünkü uzman olmayan vasıfsız ve genç işgücünü eğiterek başka bir iş kolunda istihdam etmek, belli yaşın üzerinde ve uzman vasıflı işgücünün istihdamından görece daha kolaydır.
- Üretilen bir mala karşı talep esnekliği ve işgücü talebi ücret esnekliği ne kadar yüksek, üretilen yeni malın fiyatı ne kadar düşükse, teknolojik gelişme sonucu doğabilecek işsizlik oranı da o kadar düşük olacaktır.

2.6.2.4. Yapısal İşsizlik

Bünyevi işsizlik olarak da farklı kaynaklarda yer alabilen yapısal işsizlik tanımlaması şu şekilde yapılabilmektedir: Bir ekonomideki yapısal değişimler sonucunda daralma yaşanan sektörlerde “işgücü fazlası” ve genişleme yaşanan sektörlerde “işgücü talep fazlası” durumları meydana gelmektedir, bu dengesizlik sonucunda, daralan sektörlerden genişleyen sektörlerle doğru bir hareket söz konusu olacaktır. Ancak bu durumda uyum uzun sürede gerçekleşeceği gibi, tam anlamda da bir uyum da olmayabilir. Bu tür işsizlik yapısal işsizlik olarak nitelendirilmektedir (Oktay 2006:191).

Emek talebinin yapısındaki değişimin hızı arttıkça ve işgücünün bu değişimlere uyum gösterme hızı düştükçe yapısal işsizlik artar. Buna bağlı olarak devletin uyguladığı istihdam politikası işsizliği artırıcı sonuçlara yol açabilir.

Sendikalar, kısa dönemde firmaların istihdam ettikleri işgücünü değiştirmesine engel olarak, endüstrinin etkinliğini kaybetmesine ve uzun dönemde ciddi şekilde yapısal işsizliğe yol açabilirler. Benzer şekilde asgari ücret kanunları, vasıfsız işgücünü piyasa dışına iterek işsizliği artırabilir (Yıldırım ve Karaman 2001:575).

2.6.2.5. Geçici İşsizlik

Friksiyonel işsizlik farklı kaynaklarda geçici işsizlik ya da arızı işsizlik olarak tanımlanabilmektedir. Genel bir tanımlamayla friksiyonel işsizlik; işgücü piyasasında emek sunanların yer değiştirmeleri, kendi becerilerine ve arzularına tam uyan işi bulabilmeleri amacıyla yaptıkları iş arama sürecinde ortaya çıkan işsizlik türüdür (<http://www.tdk.gov.tr/>, 09 Ocak 2015'te erişildi). Her ülkede rastlanabilen ve emek piyasasının iyi işlememesinden kaynaklanan bir işsizlik türüdür. Bu işsizliğin nedeninin talep yetersizliği, yapısal değişimler ya da üretim araçlarının yetersizliği ile ilgisi yoktur. Sadece işçilerin nerede iş bulabileceklerini bilmemeleri sonucu ortaya çıkan işsizliktir. Her zaman yeni iş arayan kimseler olacağına göre bu işsizliği sıfıra indirme imkânı yoktur.

Sağlıklı işleyen bir ekonomide emeğin çeşitli üretim kollarında en uygun dağılımı, dolayısıyla verimli çalışabilmesi için gerekli olan bir işgücü mobilitesi niteliğinde de olan friksiyonel işsizlik, bu yönü nedeniyle ekonomide tam istihdam söz konusu olsa bile ortalama %2-3 düzeyinde beklenen bir olgudur. Friksiyonel işsizliğin en önemli nedenlerinin başında bilgi yetersizliği gelmektedir.

İş arayan kişi ister çalışırken ister işsizken iş arıyor olsun, her durumda içinde bulunduğu piyasa koşullarını ve ücretleri tam anlamda bilmediği için vaktini bunları öğrenmeye harcamaktadır. İş arama, kişi çalışırken yapılabildiği gibi çoğunlukla kişi işsizken yapılmaktadır. Çalışan kişiler yaptıkları aramayı mesai saatleri dışında gerçekleştirip işsiz durumuna düşmeden yeni bir iş bularak iş değiştirebilmektedirler. Ancak iş arama esnasında mülakat, ilan takibi ve firmaları dolaşma gibi işlemler zaman almakta ve piyasaya yeni giriş yapan kişiler belirli bir süre işsizlikle karşılaşmaktadırlar.

Bireyler genel olarak iş arama süresinde işsiz kaldıklarında friksiyonel işsizlik oranını artırmaktadır (Biçerli 2003:414).

III. BÖLÜM

3. TÜRKİYE’DE DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI İLE İSTİHDAM ARASINDAKİ İLİŞKİ

3.1. Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları

3.1.1. Cumhuriyet Öncesi Yabancı Sermaye Yatırımları

Osmanlı Devleti 19. yüzyılda, askeri, siyasi ve ekonomik alanlarda Avrupa Devletlerinin ağır baskısı altında bulunuyordu. 1838 yılında imzalanan Ticaret Anlaşması ile Osmanlı Devleti, batılıların bir açık pazarı haline gelmiştir. Bu anlaşma ile Osmanlı Devleti’nin kalkınma hamlelerine başladığı bir dönemde, tam anlamıyla liberal ekonomi politikası izlemesini gerektiriyordu. 1838 Anlaşması ile dışa karşı indirilen gümrük duvarlarından sonra, yeni kurulmaya başlayan ve çocukluk dönemindeki sanayi, büyük bir çöküş içine girmiştir. Osmanlı Devleti, yine bu anlaşma ile pazarını tamamen Batı’ya açarken, batı ülkeleri kendi sanayilerini yüksek gümrük tarifeleri ile koruyorlardı (Karluk 1983:77).

Osmanlının son elli yılı incelendiğinde Osmanlı devletinin, dış ticaretini, mali durumunu, kamu gelirlerini denetlemekte sıkıntı çektiğini, gelirlerin giderler ile karşılanamaz bir hal aldığını, oluşturulan tarımsal ürün fazlalıklarının sanayiye aktarılamadığını görebiliriz. Osmanlının son dönemlerindeki yabancı yatırımlarını incelediğimizde, bankacılık, sigortacılık, ticaret, ulaştırma (demiryolları), elektrik ve su gibi sektörlerde yabancı sermaye büyük oranlarda kendini göstermiştir (Kepenek 2004:9).

Tablo 3.1: Dünya savaşı öncesine ait Osmanlı'daki yabancı yatırımların ülkelere göre dağılımı (Kepenek ve Yentürk, 2004:11)

Ülke	Yüzdelik dilimi
Fransa	44
Almanya	34
İngiltere	17
ABD basta olmak üzere Avrupa ülkeleri	15

Tablo 3.2: Dünya savaşı öncesine ait Osmanlı'daki yabancı yatırımlar ve alanları (Kepenek ve Yentürk, 2004:12)

Yatırımlar	Tutar	Yıllık net Gelir	Getiri Oranı
Demiryolları	53 310	1040	1,95
Elektrik, Tramvay, Su	5700	170	2,98
Liman ve Rıhtım	4710	160	3,40
Sanayi (reji dâhil)	6500	560	8,61
Ticaret	2660	-	-
Bankacılık ve Sigorta	8200	890	10,85
Madenler	3580	230	6,42
Devletin ödediği demiryolu km güvencesi	-	420	-
Toplam	84660	3370	3,98
Devlet borçları(dış)	149480	13000	8,70
Genel toplam	234140	16370	6,99

3.1.2. Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları

Türkiye Cumhuriyeti dönemi 1923 -1950, 1950 -1980 ve 1980 sonrası dönemleri olarak üç ayrı bölümde incelenecektir.

3.1.2.1. 1923 -1950 Dönemi

1923-1950 döneminde yabancı sermaye yatırımlarının ülkenin aleyhine mi yoksa lehine mi olacağı tartışmaları yaşanmıştır. Türkiye 1920’lerin başında kabul edilen gelişme stratejisiyle, yabancı çevrelerle işbirliği yapılmasına yönelik bir eğilim içine girmeye başlamıştır (Tezel 1982:188).

Türkiye’de Cumhuriyet kurulduğunda tahminen, 94 firmaya ait 63,4 milyon sterlin (yaklaşık olarak 500 milyon TL) yabancı sermaye yatırımı bulunmaktaydı. 1920’lerde kurulan Türk Anonim ortaklıklarda ödenmiş sermayenin %43’ü yabancı sermayeye aittir. 1923-1929 döneminde doğrudan yabancı yatırımı yeni bir ivme kazanmıştır. Yabancı sermaye imalat sektöründeki büyük yatırımları hareketlendirme görevini üstlenmiştir. Ocak 1924’te çıkarılan bir kanunla yabancıların mülk edinme koşulları serbestleştirilmiştir. Ödemeler dengesi istatistiklerine göre, Türkiye’ye yapılan yeni yabancı yatırımları, 1926’da 6,5 milyon liraya, 1928’de 8 milyon ve 1929’da 12 milyona ulaşmıştır. Ancak bu rakamlar içinde yabancılarca satın alınan mülkler de bulunduğundan, bu miktarın ne kadarının kâr amacı güden yatırımlara harcandığının saptanması güçtür. 1920 ile 1930 yılları arasında yapılan doğrudan yabancı yatırımların üçte ikisi madencilik ve imalat sektörlerine gitmiş, yabancı sermayenin geriye kalan kısmı ise üçüncü sektörlere (bankalar, ticaret şirketleri, dış ticarete imtiyazlı alanlar ve sigorta şirketleri) yatırılmıştır (Keyder 1982:88).

1929 Dünya iktisadî bunalımından en fazla tarıma bağlı ekonomileri olan ve sanayileşmesini tamamlayamayan ülkeler zarar gördüğü için, Türkiye de bunalımdan en fazla etkilenen ülkelerden birisi olmuştur. Bunun sonucunda 1930 -1933 yılları arasında planlı ekonomiye geçilmesi çalışmaları ve 1933 yılında ilk defa planlı bir ekonomi siyasetinin uygulanmasıyla, hammaddesi yurt içinden sağlanabilen sanayileşme çabasına girilmiştir (Tezel 1982:237).

1929 yılında Türk ve yabancı firmaların ödenmiş sermayelerini gösteren tablo aşağıda yer almaktadır.

Tablo 3.3: 1929 Yılında Türk ve yabancı firmaların ödenmiş sermayeleri (1.000 TL)
(Çeken, 2003:78)

Firmalar	Ödenmiş Sermaye
Türk Şirketleri	78.239
İngiliz Şirketleri	50
İsviçre Şirketleri	22.222
Fransız Şirketleri	5.691
Yabancı Şirketler Toplamı	77.913
Genel Toplam	156.152

Tablo 3.3'den de görüleceği üzere 1929 yılı itibariyle Türk şirketlerinin ödenmiş sermayelerinin ülkede faaliyet gösteren yabancı şirketlerle aynı seviyededir.

1923 -1930 yılları arasında ülkede faaliyet gösteren yabancı sermayeli firmaların sektörlere göre yüzdesel dağılımı aşağıdaki tabloda görülmektedir.

Tablo 3.4: Ülkede faaliyet gösteren yabancı sermayeli firmaların yüzdesel olarak dağılımı (1923-1930) (Doda, 1988:7)

Sektörler	%
İthalat	35
Elektrik-Havagazı	17
Ticaret	15
Banka-Sigorta	7
Diğer	26
Toplam	100

Yabancı özel sermaye Türkiye için 1930'lı yılların sonuna doğru yeniden önem kazanmış ve II. Dünya Savaşı'ndan sonra liberal ekonomik politikalarının güç kazanmaya başlamasıyla yabancı özel sermayeye daha olumlu bakılmaya başlanmıştır (Çeken 2003:79).

Bu dönemde Türkiye'de 1927 yılında Türkiye Emlak Bankası, 1933 yılında Sümerbank ve İller Bankası, 1935 yılında da Etibank ve Halk Bankası kurulmuştur. Kurulan bu bankalar genellikle yabancıların elinde bulunan sektörlerde çeşitli iktisadi faaliyete bulunarak Türk şirketlerine uygun koşullarda kredi sağlayarak yabancıların elinde bulunan sektörlerde Türk şirketlerinin yatırım yapmasını sağlamıştır.

1946 yılından sonra tek partili sistemden çok partili sisteme geçildiğinde, kapalı, korumacı ekonomik yapının değişerek ithalatın serbestleşmesine imkân verildiği, doğrudan yabancı yatırımlarının gelmeye başladığı ve giderek arttığı, dış ticaret temelli sanayi, tarım, madencilik ve inşaat sektörlerine önem veren bir kalkınma anlayışının geliştiği dönem başlamıştır. Bu yeni dönemle birlikte Türkiye'de önemli iktisadi gelişmeler oluşmuştur (Boratav 2006:93).

Yabancı özel sermaye girişi, 1946-1950 döneminin ağırlık verilen alanlarından biridir. Yabancı özel sermayenin girişini kolaylaştıran ilk önlem, kambiyo ilişkilerini düzenleyen Türk Parasının Kıymetinin Koruma Kanunu'na (25 Şubat 1930 gün ve 1567 sayılı) dayanılarak çıkarılan, 22/4/1947 tarih ve 13 sayılı Karar'la alınmıştır. Kararda, yabancı sermayenin döviz olarak getirilmesi ve tarım, sanayi, ulaştırma, turizm gibi alanlara yatırılması öngörülmüştür. Hükümet, yabancı özel sermaye yatırımını yurdun kalkınmasına yararlı görür ve dış satımı arttırıcı nitelikte bulursa, kârının uygun bulacağı bir bölümünün yurtdışına aktarılmasına izin verebilmekteydi. Yabancı özel sermaye çevreleri, bu kararı belirsiz ve hükümetin takdirine dayalı buldular ya da yeterince özendirici saymadılar. Bununla birlikte, bu karara ve aynı doğrultuda 1967 de çıkarılan 17 sayılı Karar'a dayalı birçok yabancı özel sermayeli ortaklık kuruldu (Resmi Gazete, 11 Ağustos, 1962). Önce, 1/3/1950 tarih ve 5583 sayılı Hazinece Özel Teşebbüslere Kefalet Edilmesi ve Döviz Taahhüdünde Bulunulmasına Dair Kanun'la yabancı özel sermayeye kâr aktarması yetkisi verilmiştir. Daha sonra çıkarılan 1/8/1951 yabancı sermayenin dışarıya kâr aktarmasına belirli kolaylıklar sağlamıştır. Ancak birkaç yıl içinde bu kolaylıkların yabancı sermayenin istekleri açısından yetersiz olduğu öne sürülmeye başlanmıştır (Kepenek 2012:99).

3.1.2.2. 1950-1980 Dönemi

Yabancı özel sermaye girişleri üzerine, ikinci tür düzenleme ve asıl gelişme, 1950 Mart'ından başlayarak çıkarılan yasalarla sağlanmıştır. Bunların içinde 1980'lere kadar yürürlükte olan 18/1/1950 tarih ve 6224 sayılı Kanun ayrı bir yer tutmaktadır. ABD uzmanlarına hazırlatılan bu yasaya göre, yabancı özel sermaye, yerli özel sermayeye açık tüm sektörlerle girebilmekteydi. Ek olarak yabancı sermayenin, yalnız para olarak değil, makine ve parçaları, lisans, patent ve marka hakkı gibi nesnel olmayan haklar biçiminde de gelebileceği kuralı benimsenmiştir. 1950-1980 döneminde, gelen yabancı özel sermaye üzerine yapılan bir araştırmada, bu özel sermayenin dörtte üç gibi bir bölümünün makine ve parçalardan oluştuğu, yalnız yüzde 17 dolayında bir bölümünün para sermaye olduğu saptanmıştır (Kepenek 2012:99).

Değişen dünya düzeni ile birlikte Türkiye’de yavaş yavaş değişmeye başlamış, yatırımların önemi politikacılar ve ülke yönetenleri tarafından anlaşılmıştır. 1954 yılında 6224 sayılı Kanun ile yabancı sermayenin yerli bütün sektörlerde faaliyet gösterebilmesine imkân sağlanmıştır (Kepenek ve Yentürk 2004:106).

18 Mart 1954 de 6326 sayılı Petrol Kanunu çıkarılarak, ülkemizdeki petrolerin aranması, bulunması ve kullanıma hazır hale getirilmesi amaçlanmış aynı zamanda yabancı sermayenin önü açılmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu sayede petrol konusunda yabancı yatırımcıların teknolojilerinden de yararlanılması amaçlanmıştır. 1954-1965 yılları arasında Türkiye’ye 1850 milyar TL tutarında yabancı sermaye girişi olmuştur. Aynı şekilde dış kredi kullanımı yoluyla önemli girdiler elde edilmiştir. Ereğli Demir Çelik Fabrikasına 1474,3 milyon TL dış kredi sağlanması buna örnek gösterilebilir (Kepenek ve Yentürk 2004). “1954 döneminde, liberal dış ticaret rejimi çerçevesinde dış ticaret kontrollerine yer verilmeye başlandığı lakin ticaret açıklarının da ortaya çıktığı dönem olmuştur” (Boratav 2006:109).

Tablo 3.5’te 1954 ve öncesi dönemden 1980 yılına kadar Türkiye’de faaliyet gösteren yabancı sermayeli kuruluşların giriş dönemleri itibariyle dağılımı görülmektedir.

Tablo 3.5:Türkiye’de faaliyet gösteren yabancı sermayeli kuruluşların giriş dönemleri itibariyle dağılımı (Çeken, 2003:81)

Yıllar	Gelen Firma Sayısı	Toplam Firma Sayısı
1954 ve öncesi	8	8
1955- 1959	14	22
1960- 1969	46	68
1970- 1979	12	80
1980	20	100

Tablo 3.5’te görüldüğü üzere 1954 ve öncesi dönemde Türkiye’ye gelen yabancı sermayeli firmaların sayısı 8 iken, 1955 ve 1969 yılında firma sayısında hızlı bir artış olmuştur. Ancak daha sonraki yıllarda ülkenin içinde bulunduğu siyasi belirsizlik nedeniyle bu sayıda düşüş gerçekleşmiştir.

1960 öncesi dönemde dayanıksız tüketim malları üzerinde yoğunlaşan doğrudan yabancı yatırımları, bu yıldan sonra otomotiv, kimya ve dayanıklı tüketim malları sektörlerinde kendini göstermeye başlamıştır. 1954 -1983 dönemi arasında 30 yıl içerisinde toplam olarak 594 milyar dolar doğrudan yabancı yatırımları ülkemize çekilmiştir (Tecer 2003:114).

Tablo 3.6:Türkiye'ye gelen yabancı sermayenin yıllar itibariyle dağılımı (Milyon \$)
(Çeken, 2003:82)

Yıllar	Gelen Yabancı Sermaye	Kümülatif
1954 öncesi	2,8	2,8
1954	2,2	5
1955	1,2	6,2
1956	3,4	9,6
1957	1,3	10,9
1958	1,1	12
1959	3,4	15,4
1960	1,9	17,3
1961	1,2	18,5
1962	4,2	22,7
1963	4,5	27,2
1964	11,9	39,1
1965	11,6	50,7
1966	9,7	60,4
1967	9	69,4
1968	13,9	83,3
1969	13,2	96,5
1970	9	105,5
1971	11,7	117,2
1972	12,8	130
1973	67,3	197,3
1974	-7,7	189,6
1975	15,1	204,7
1976	8,9	213,6
1977	9,2	222,8
1978	11,7	234,5
1979	-6,4	228,1
1980	34,9	97,1

1962 -1980 yılları arasındaki yabancı sermaye yatırımları 1973 ve 1980’de iki büyük sıçrama gerçekleştirmiştir. Bunlarla beraber yine bu yıllarda yabancı sermaye yatırımları düzenli bir artış göstermiştir. Bu dönemde Türkiye’ye gelen yabancı sermaye esas olarak Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) ülkeleri kaynaklıdır. 1970’li yıllardaki petrol krizi ile birlikte petro dolar sahibi Ortadoğu ülkelerinin 1970’li yılların ortalarından itibaren 1980’lere kadar uluslararası finans piyasalarına büyük ölçüde dolar ihraç etmelerinin, uluslararası sermayenin yeni yatırım alanları aramasına bağlı olarak yabancı sermaye yatırımlarını teşvik ettiği söylenebilir (Çeken 2003:83).

1962-1980 döneminde Türkiye’deki yabancı sermaye daha çok Amerika Birleşik Devletleri ve İsviçre gibi ülkelerin öncülüğünde gelişmiştir. 1980’li yıllara kadar bu iki ülkenin önder olduğu yabancı sermaye yapısı, 1990’lı yıllarda Fransa, Almanya, Hollanda gibi ülkelerin de öne çıkmasıyla ülkelerarasındaki dağılım daha dengeli bir niteliğe kavuşmuştur. Bunun yanında yabancı sermayenin geldiği sektörler itibariyle incelendiğinde, imalat sektörünün birinci sırada, bu sektörü hizmetler sektörünün izlediği görülmektedir. İmalat sektörüne yapılan yabancı sermaye yatırımları genellikle kendisinin üç katı dolayında yerli özel sermaye ile ortaklık içerisinde çalışmıştır. Bu yönüyle yabancı sermaye, özel sermaye yatırımlarına yön verici, onu belli alt sektörlerle sürükleyici işlev görmektedir (Batmaz ve Tunca 2005:106).

3.1.2.3. 1980 ve Sonrası Dönemi

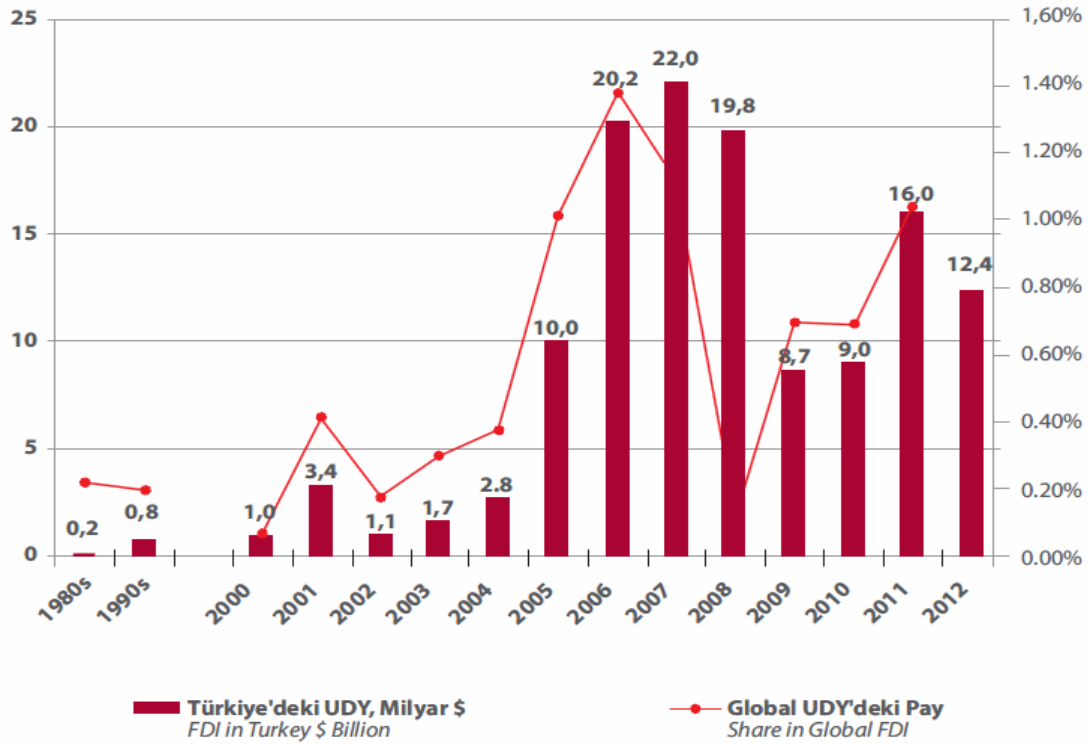
1980 yılına kadar Türkiye’ye gelen yabancı sermaye miktarı; yaşanan ekonomik istikrarsızlıklar, önlenemeyen yüksek enflasyon, genel hükümet politikalarının belirsizliği gibi nedenlerle beklenen düzeyde olmamıştır.

1980’de 24 Ocak Kararlarıyla birlikte Türkiye, kalkınma politikasında ithal ikame politikaları terk ederek, ihracata dayalı dışa açık büyüme modelini uygulamaya geçmiştir. Bu kararlar birlikte, ülkemizde yabancı sermayeye bakış açısı da değişmiştir. 1980’li yıllardan itibaren dışa açık bir politika izlenmiş, bürokrasinin azaltılması, kambiyo rejiminin serbestleştirilmesi, gümrüklerin indirilmesi, çeşitli ülkelerle karşılıklı yatırımların teşviki ve korunması anlaşmalarının yapılması kararları alınmıştır. Bunların

yanı sıra özelleştirmelerde yabancı yatırımcılara da yer verilmesi, uyuşmazlıklarda uluslararası tahkim yolunun açılması, doğrudan yabancı yatırımların çalışma alanlarının genişletilmesi, ülkeye yabancı sermaye giriş çıkışlarının kolaylaştırılması gibi doğrudan yabancı yatırımların teşvikini artıran bir takım gelişmeler yaşanmış, yabancı sermayeyi ülkeye çekebilmek için bazı Kanun Hükmünde Kararnameler ve tebliğler uygulanmaya başlanmıştır (Güven 2008:27).

1980 yılına kadar toplamda yalnızca 228 milyon dolar doğrudan yabancı yatırım girişinin yaşandığı Türkiye’de 1980 sonrasında izlenen liberal politikalarla doğrudan yabancı yatırım girişleri artmıştır. Asıl önemli artışlar 1980’li yılların ikinci yarısında yaşanmıştır. 1987 yılında 115 milyon dolar olan fiili doğrudan yabancı yatırım girişi, 1989 yılında 663 milyon dolar seviyesine ulaşmıştır. 1993 yılına kadar artmış olan doğrudan yabancı yatırım girişleri, ülkede yaşanan siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklar sebebiyle 1993 yılında azalmış, bu azalma ekonomik krizin yaşandığı 1994 yılında da devam etmiştir. Avrupa Birliği ile yapılan Ocak 1996’da yürürlüğe giren Gümrük Birliği Anlaşması, ülkeye gelen doğrudan yabancı yatırım miktarında beklenen artışı sağlayamamıştır (Erdilek 2006:16). 1997-1998 yıllarında ilk olarak Güney Asya’da daha sonra Rusya’da patlak veren ve küresel boyut kazanan kriz, doğrudan yabancı yatırım girişlerini 1994 yılında yaşanan krize göre daha az etkilemiş ve doğrudan yabancı yatırım girişleri bu yıllarda istikrarlı bir eğilim izlemiştir (Yıldırım 2010:95).

1999 yılında IMF ve Dünya Bankasının desteklediği bir ekonomik programın hayata geçirilmesi, ülke ekonomisinin yeniden büyümeye başlaması ve istikrarın sağlanmasıyla birlikte fiili doğrudan yabancı yatırım girişleri ilk defa 1 milyar doları aşmıştır. 2000 Kasım ve 2001 Şubat ayında arka arkaya patlak veren iki krizle birlikte ekonomik programın başarısızlığa uğramasına rağmen 2001 yılında fiili giren doğrudan yabancı yatırım miktarı bir önceki yıla göre %341’lik keskin bir artışla 3 milyar doların üzerinde gerçekleşerek cumhuriyet tarihinin en yüksek seviyesine ulaşmıştır. 2000 ve 2001 yıllarındaki olumlu görüntü fazla uzun sürmemiş, dünya ekonomisinde yaşanan durgunluğa paralel olarak 2002 yılında ülkeye giren fiili doğrudan yabancı yatırım miktarı büyük bir düşüşle 571 milyon dolara gerilemiştir.

Grafik 3.1: Türkiye'ye uluslararası doğrudan yatırım girişleri (YASED, 2013:12)

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD)'nün yabancı sermaye tanımına uygun olarak, 2002 yılından itibaren yabancı yatırımcının şirkete sağladığı kısa, orta ve uzun vadeli kredileri, 2003 yılından itibaren ise yabancıların gayrimenkul edinimlerini ülkeye gelen uluslararası doğrudan yabancı yatırım olarak saymaya başlamıştır. 4875 sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu (5 Haziran 2003) ile birlikte doğrudan yabancı yatırım girişlerini teşvik edici çok önemli bir adım atılmıştır. Böylece izin ve onay yükümlülüğü yerini bildirim bırakmıştır. Ayrıca doğrudan yabancı yatırım ve yabancı yatırımcı kavramları dünya literatürüne benzer biçimde tanımlanmış böylece yurt dışında yerleşik Türk vatandaşlarının yatırımları da yabancı yatırım olarak sayılmaya başlanmıştır. Kanun ile yerli ve yabancı yatırımcılar eşit muameleye tabi tutulmuştur. Bunun yanı sıra gelir transferlerinin önündeki engeller kaldırılmış, yabancılara taşınmaz mal edinimi konusunda serbestlik getirilmiş, uyuşmazlıkların çözümünde uluslararası tahkimin önü açılmış, izin almak koşuluyla yabancı personel istihdamına izin verilmiş, keyfi ve ücreti ödenmeden yapılan kamulaştırmaların önüne geçilmiş ve yabancı yatırımcılara büro açma imkânı sağlanmıştır (Yıldırım 2010:99).

Son derece liberal politikaların izlendiği bu elverişli ortamda doğrudan yabancı yatırım girişlerinde önemli artışlar yaşanmıştır. 2003 yılında 1,7 milyar dolar civarında olan net doğrudan yabancı yatırım girişi 2004 yılında 2,7 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır (Grafik 3.1). Haziran 2003’de 4875 Sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu’nun yürürlüğe girmesinin ardından 2004 yılı sonuna kadar geçen 18 aylık süreçte 2461 yeni doğrudan yabancı yatırım firması ortaya çıkmış ve 634 ulusal firma doğrudan yabancı yatırım firmasına dönüşmüştür. İstanbul Sanayi Odası tarafından Türkiye’nin en büyük ilk 500 sanayi kuruluşu araştırmasının 2004 yılı sonuçlarına göre en büyük 500 şirketin 149 adedi yabancı sermayeli olup, bu 500 firmanın sağladığı toplam katma değer %51’i, ihracatın %49’u, istihdamın %27’si yabancı sermayeli şirketlere aitti (Erdilek 2006:46).

3 Ekim 2005 tarihinde Türkiye’nin Avrupa Birliği ile başlayan üyelik müzakereleri, Türkiye’nin doğrudan yabancı yatırım bakımından görüntüsünü ve potansiyelini yükseltirken, 2006 yılında kurumlar vergisi oranını %30’dan %20’ye indirilmesi, özelleştirmelerin hızlandırılması ülkenin doğrudan yabancı yatırım çekmekteki rekabet gücünü artırmıştır (Erdilek 2006:21).

Bu yıllarda büyüme eğilimini sürdüren Türkiye’ye doğrudan yabancı yatırım girişleri 2005 yılında 10 milyar dolar, 2006 yılında 20 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır 2007 yılında da artışını sürdüren net doğrudan yabancı yatırım girişleri, 22 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. Tüm dünyayı etkisine alan küresel krizin etkilerinin hissedilmeye başlandığı 2008 yılında Türkiye’ye doğrudan yabancı yatırım girişleri 20 milyar dolar, 2009 yılında 8,7 milyar dolar ve 2010 yılında 9 milyar dolar seviyesine gerilemiştir. Ancak 2011 yılında %78 bir artışla 16 milyar dolara ulaşmıştır.

Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı’nın verilerine göre, 2012 yılında küresel uluslararası doğrudan yatırım girişlerinin, 2011 yılına göre %18 düşüş göstererek, 1,3 trilyon dolar civarında gerçekleşmiştir. Bu düşüşe, makro ekonomik kırılganlık ve Avro Krizi, ABD’deki mali uçurum ve ABD’de 2008 hükümet değişikliği sonucu yaşanan siyasi belirsizlikler, asıl neden olarak gösterilmektedir. Bu düşüşe bağlı

olarak izleyen yıllar incelendiğinde Türkiye’ye doğrudan yabancı yatırım girişleri 2012 yılında 12,4 milyar dolar seviyesinde olduğu görülmüştür (Yıldırım 2010:100).

3.2. Yabancı Sermaye Yatırımları ve Araştırma ve Geliştirme İlişkisi

Ekonomik kalkınma aşamasında, bilim ve teknoloji her geçen gün daha önemli hale gelmektedir. Buna bağlı olarak neredeyse tüm ülkelerin bilim ve teknoloji politikası ekseninde giderek yoğunlaşan arayışlar içine girdiği görülmektedir. Hızla küreselleşen dünya ekonomisinde ulusların rekabetçi üstünlüklerini belirleyen temel faktörler arasında yer alan bilimsel ve teknolojik ilerlemeler kendi dinamikleri içerisine bırakılmamakta ve ülkelerinde bilinçli çabaları ve politika üretme arayışları yoğunlaşmaktadır. Bu bağlamda hükümetler gerek kendi kurumlarında oluşturduğu Araştırma ve Geliştirme (Ar-Ge) merkezleriyle gerekse özel sektör Ar-Ge merkezlerine verdikleri desteklerle bilimsel ve teknolojik ilerlemeleri sağlamak istemektedirler. Çeşitli ülkelerde gözlenen bilim ve teknoloji politikaları ile stratejileri, o ülkelerin bu alandaki geçmiş birikimlerine, sosyo-ekonomik şartlarına ve rekabet gücü bakımından sahip olduğu avantajlarla, devlet gelenekleri ve işleyişine göre farklılıklar gösterebilmektedir. Dolayısıyla sabitleşmiş bir yapıdan söz etmek mümkün değildir. Ancak gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin teknolojik ve bilimsel çalışmaları destekleyici araçlarına bakıldığında, ortak noktaların başında Ar-Ge çalışmalarının geldiği görülebilmektedir.

Bu doğrultuda ülkemizde de 2008 yılında; Ar-Ge ve yenilik yoluyla ülke ekonomisinin uluslararası düzeyde rekabet edebilir bir yapıya kavuşturulması için teknolojik bilgi üretilmesini, üründe ve üretim süreçlerinde yenilik yapılmasını, ürün kalitesi ve standardının yükseltilmesini, verimliliğin artırılmasını, üretim maliyetlerinin düşürülmesini, teknolojik bilginin ticarileştirilmesini, rekabet öncesi işbirliklerinin geliştirilmesini, teknoloji yoğun üretim, girişimcilik ve bu alanlara yönelik yatırımlar ile Ar-Ge’ye ve yeniliğe yönelik doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ülkeye girişinin hızlandırılmasını, Ar-Ge personeli ve nitelikli işgücü istihdamının artırılmasını

desteklemek ve teşvik etmek amacıyla 5746 sayılı Kanun çıkarılmıştır (5746 sayılı Kanun, 2008).

Araştırma ve Geliştirme kavramının içeriğinin tam olarak anlaşılabilmesi için kavramın altındaki tanımlamaları incelemek gerekmektedir, bu tanımlamalardan bazıları şunlardır (5746 sayılı Kanun, 2008):

- Araştırma ve geliştirme faaliyeti: Araştırma ve geliştirme, kültür, insan ve toplumun bilgisinden oluşan bilgi dağarcığının artırılması ve bunun yeni süreç, sistem ve uygulamalar tasarlamak üzere kullanılması için sistematik bir temelde yürütülen yaratıcı çalışmaları, çevre uyumlu ürün tasarımı veya yazılım faaliyetleri ile alanında bilimsel ve teknolojik gelişme sağlayan, bilimsel ve teknolojik bir belirsizliğe odaklanan, çıktıları özgün, deneysel, bilimsel ve teknik içerik taşıyan faaliyetlerdir.
- Yenilik: Sosyal ve ekonomik ihtiyaçlara cevap verebilen, mevcut pazarlara başarıyla sunulabilecek ya da yeni pazarlar yaratabilecek; yeni bir ürün, hizmet, uygulama, yöntem veya iş modeli fikri ile oluşturulan süreçleri ve süreçlerin neticeleridir.
- Ar-Ge merkezi: Dar mükellef kurumların Türkiye'deki işyerleri dahil, kanuni veya iş merkezi Türkiye'de bulunan sermaye şirketlerinin; organizasyon yapısı içinde ayrı bir birim şeklinde örgütlenmiş, münhasıran yurtiçinde araştırma ve geliştirme faaliyetlerinde bulunan ve en az elli tam zaman eşdeğer Ar-Ge personeli istihdam eden, yeterli Ar-Ge birikimi ve yeteneği olan birimlerdir.
- Ar-Ge projesi: Amacı, kapsamı, genel ve teknik tanımı, süresi, bütçesi, özel şartları, diğer kurum, kuruluş, gerçek ve tüzel kişilerce sağlanacak aynî ve/veya nakdî destek tutarları, sonuçta doğacak fikri mülkiyet haklarının paylaşım esasları tespit edilmiş ve Ar-Ge faaliyetlerinin her safhasını belirleyecek mahiyette ve bilimsel esaslar çerçevesinde hazırlanan projedir.
- Rekabet öncesi işbirliği projeleri: Birden fazla kuruluşun; ölçek ekonomisinden yararlanmak suretiyle yeni süreç, sistem ve uygulamalar tasarlayarak verimliliği artırmak ve mevcut duruma göre daha yüksek katma değer sağlamak üzere, rekabet öncesinde ortak parça veya sistem geliştirmek

ya da platform kurabilmek amacıyla yürütecekleri, Ar-Ge faaliyetlerine yönelik olarak yapılan ve fizibiliteye dayanan işbirliği anlaşması kapsamında, bilimsel ve teknolojik niteliği olan projelerdir.

- Tekno girişim sermayesi: Örgün öğrenim veren üniversitelerin herhangi bir lisans programından bir yıl içinde mezun olabilecek durumdaki öğrenci, yüksek lisans veya doktora öğrencisi ya da lisans, yüksek lisans veya doktora derecelerinden birini ön başvuru tarihinden en çok beş yıl önce almış kişilerin, teknoloji ve yenilik odaklı iş fikirlerine, desteği veren merkezi yönetim kapsamındaki kamu idareleri tarafından desteklenmesi uygun bulunan bir iş planı çerçevesinde, katma değer ve nitelikli istihdam yaratma potansiyeli yüksek teşebbüslere dönüştürebilmelerini teşvik etmek için yapılan sermaye desteğidir.

Günümüzde Ar-Ge faaliyetlerinin giderek ulusötesi konuma geldiği gözlemlenmektedir. Yabancı sermaye yatırımlarının da gerek gelişmiş ve gerekse gelişmekte olan ülkeler tarafından giderek daha fazla önem kazandığı küreselleşen dünyada, Ar-Ge ve yabancı sermaye yatırımlarının ilişkisi önemli bir inceleme alanı oluşturmaktadır.

Yabancı sermaye yatırımlarının ana aktörlerinden olan çokuluslu şirketlerin Ar-Ge çalışmaları için gelişmekte olan ülkelere yönelmesinde çeşitli etmenler bulunmaktadır, bunlardan bazıları (Yased, 2011):

- Küresel rekabet baskısının artması ve rekabet gücünü muhafaza edebilmek için daha fazla yenilikçi ürünün piyasaya sunulması,
- Düşük maliyetli yenilikçi ürünler (inovasyon maliyetlerini düşürme baskısı),
- Ar-Ge'nin artan maliyeti ve karmaşıklığı,
- Ürün çevrimi süresinin kısılması (hızlı inovasyon),
- Çeşitlenmiş ve nitelikli Ar-Ge personeli havuzuna erişim,
- Diğer ülkelerin Ulusal Inovasyon Sistemlerinin sunduğu olanaklardan yararlanma arzusudur.

Bu talep yönlü etmenlerin yanı sıra çokuluslu şirketlerin geliştirmekte olan ülkeler bağlamında Ar-Ge çalışmaları için arz yönlü etmenler de bulunmaktadır, bunlardan bazıları ise:

- GOÜ’lerde iç pazarın büyüme potansiyeli,
- Bölgesel pazarlara erişim kolaylığı,
- “Öncü” pazar ve kullanıcılara yakınlık,
- Geniş ve nitelikli bir Ar-Ge işgücü havuzuna erişim,
- Ar-Ge personelinin göreceli düşük maliyeti,
- Ulusal İnovasyon Sisteminin sunduğu fırsatlardan yararlanma-işbirlikleri kurma, bilgi ve iletişim teknolojileri altyapısına erişim, teşvik mekanizmalarından yararlanma vd. (politika temelli etmenler),
- Bilgi ve iletişim teknolojilerinde ilerleme, yatırım ve dış ticarete liberalleşmedir (kolaylaştırıcı faktörler).

Ar-Ge’nin küreselleşmesi ve çokuluslu şirketlerce arz ve talep unsurlarının kesişmesi yönünde engeller oluşabilmektedir, bu engellerden bazıları (Yased, 2011):

- Teknolojik bilginin örtük olması,
- İnovasyonun aktörler arasında etkileşim gerektirmesi,
- Ulusal İnovasyon Sisteminin yapısının belirleyiciliği, gömülülük ve özümseme kapasitesi,
- Nitelikli işgücü havuzu,
- Firma dışı Ar-Ge faaliyetlerinin koordinasyon maliyeti ve bu sürecin firma için stratejik önemi (inovatif avantajı kaybetmenin yüksek maliyeti),
- Ülke ekonomisinin uzmanlaştığı sektörlerin önemidir.

Türkiye’de yabancı sermayeli girişimler, sektör itibarıyla Ar-Ge harcamalarının yoğun olduğu sektörlerle yöneliyorlar. Yabancı sermayeli firmaların Türkiye ekonomisinde gerçekleştirilen Ar-Ge harcamalarının azımsanmayacak bir bölümünü kontrol ettiklerini, Ar-Ge’de başat durumda bulundukları sektörlerin daha çok sermaye ve Ar-Ge yoğun sektörler olduklarını göstermektedir. Kullanılan veriler yabancı firmaların Ar-Ge’deki payı ile satış hâsılatındaki payı arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Ar-Ge’nin

uluslararasılaşması sürecinde diğer gelişmekte olan ülkeler için gözlenen eğilimin, Türkiye’de de var olduğunu ortaya koymaktadır (Yased, 2009).

3.3. Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımların İstihdam Hacmi Üzerine Etkileri

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve ulusötesi şirketler, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin, kısa dönemde ödemeler dengeleri; uzun dönemde ise ekonominin yapısını değiştirmeye yönelik, ihracat, gelir dağılımı, istihdam ve teknolojik düzeyleri üzerinde muhtemel etkilere sahiptir (Alpar 1980:122). Ulusötesi şirketler ve bağlı kuruluşlarının dünya üretiminde ve gelişmekte olan ülkelerin üretimindeki payları gittikçe artmaktadır. Dolayısıyla istihdama katkıları, faaliyetlerinin artışına, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının dünya çapında gelişmesine ve miktarına bağlıdır. Fakat ulusötesi şirketlerin doğrudan istihdam edilen işçi sayısındaki artış hızı bazen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının artış hızı altında kalabilir. Sanayileşmiş ülkelerdeki ekonomik durgunluk, işgücü tasarrufuna yönelik teknolojiler, sermaye yoğun yatırım politikaları, ulusal ve uluslararası taşeronluk hizmetlerinin gelişmesi ve ulusötesi şirketlerin maliyetleri azaltıcı politika izlemeleri gibi faktörler istihdam atışını ters yönde etkileyebilmektedir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam yaratma etkisi konusunda, İstanbul Sanayi Odası (ISO) tarafından her yıl yayımlanan Türkiye’nin En Büyük 500 Şirketi Raporu yabancı sermayenin istihdama etkisini incelemek amacıyla yararlanabilecek kaynaklardan biridir. Ancak burada şunu da ifade etmek gerekir ki; bu 500 büyük şirket içerisinde yer alan yabancı sermayeli şirketlerdeki sermaye payları da birbirinden farklı olup, kiminde yabancı sermayenin %1’i yabancı iken, kimisinde sermayenin %100’ü yabancıdır. Ayrıca ISO verilerinde bazı yabancı sermayeli şirketlerde çalışanların sayıları da açıklanmamıştır. Bu sebeple verilerin mevcut durumu tam olarak yansıttığı söylenememektedir (Gündoğan 2002:79).

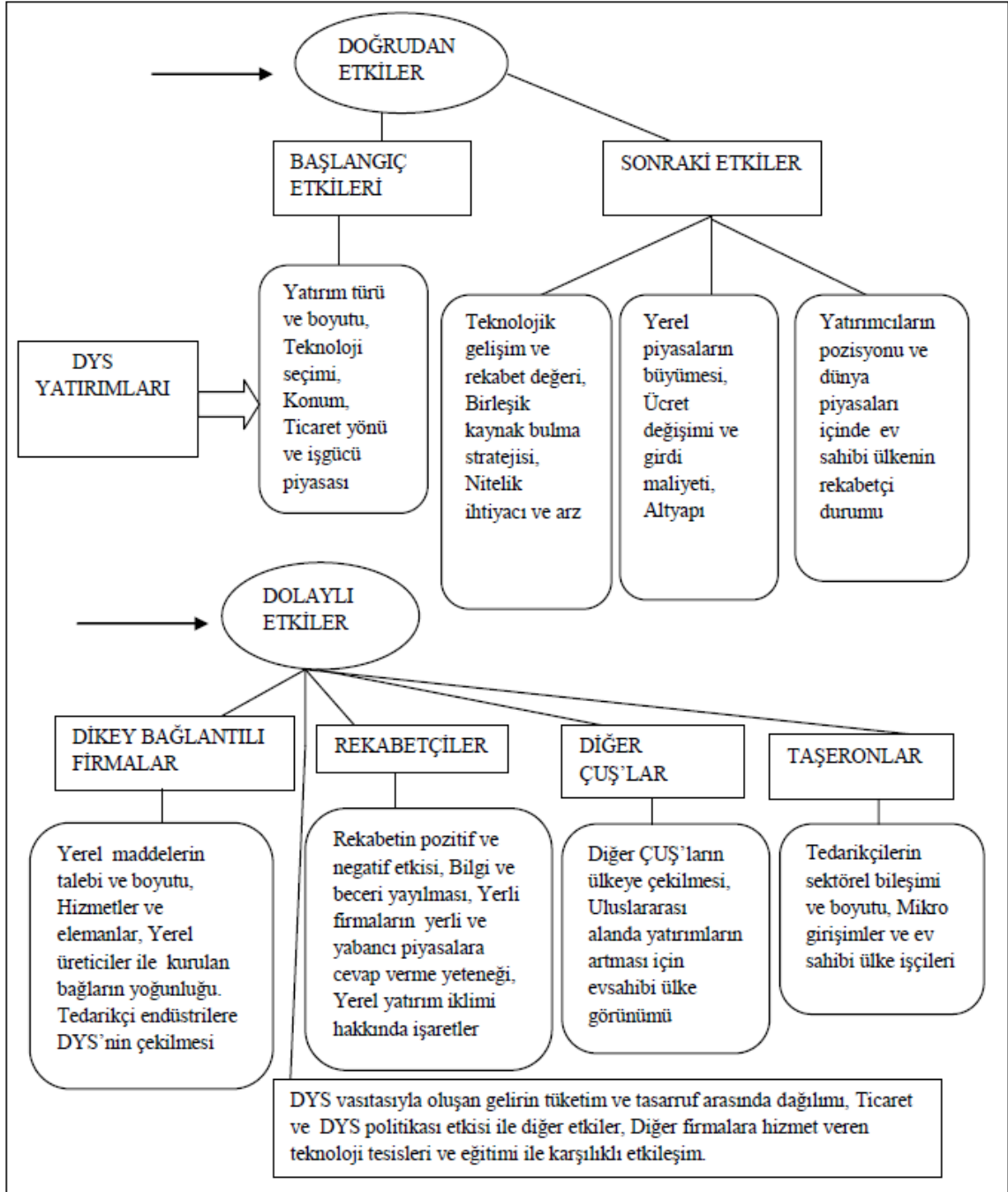
Doğrudan yabancı yatırımların büyük ölçüde yönlendiricisi konumunda bulunan çokuluslu şirketlerin istihdama katkısı, faaliyetlerin artışına ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının dünya çapında gelişmesine ve miktarına bağlıdır. Bununla birlikte mevcut veriler çokuluslu şirketlerin (bağlı kuruluşları dâhil olmak üzere) doğrudan istihdam edilen kişi sayısındaki artış hızının, yatırımların artış hızının altında kaldığına işaret etmektedir. Son zamanlarda bazı faktörler başka kuruluşlarda olduğu gibi çokuluslu şirketlerin de istihdam artışını ters yönde etkilemektedir. Bu faktörler arasında;

- Sanayi ülkelerindeki durgun ekonomik gelişmeler,
- İşgücü tasarrufuna yönelik teknolojiler,
- Sermaye yoğun yatırım politikaları,
- Ulusal ve uluslararası taşeronluk hizmetlerinin gelişmesi,
- Çokuluslu şirketlerin maliyetleri azaltıcı politika izlemeleri bulunabilmektedir.

Dünyada hızla artan rekabet, yalnızca çokuluslu şirketlerde istihdam azalmasına neden olmamakta, aynı zamanda diğer şirketlerde ve milli şirketlerde de istihdam azalmasını zorunlu kılmaktadır. Maliyetleri düşürmek için kullanılan unsurlardan biri daima işçi sayısı olmaktadır (Cömert 2000:3).

Doğrudan yabancı sermaye yatırım hareketlerinin ülkelerin istihdam yapısına çeşitli katkılar sağladığı söylenebilir. Bunlardan biri de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ev sahibi ülkenin istihdam hacmi üzerindeki etkisidir. Bu etkinin iki şekilde ortaya çıktığı söylenebilir. Birincisi, doğrudan üretim kapasitesi yaratarak istihdam artışı sağlamasıdır. Buna doğrudan istihdam yaratma etkisi adı verilmektedir. Yabancı yatırımların ev sahibi ülkede yatırım yapması, işletme kurması ya da mevcut yatırımlarını genişletmesi bu tür etkileri ortaya çıkarmaktadır. İkinci katkı ise, yabancı yatırımların ortaya çıkardığı dolaylı yönden istihdam yaratma etkisidir. Doğrudan yabancı yatırımların neden olduğu rekabet artışı, yeni ve gelişmiş teknoloji, yeni yönetim ve üretim tekniklerinin kullanılması sonucu ortaya çıkabilecek olan istihdam artışı bu tür etkilere örnek olarak verilebilir (Erk 2001:12).

Şekil 3.2’de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının işgücü miktarına etkileri 1999 yılı Dünya Yatırım Raporu’nda aşağıdaki şekilde doğrudan ve dolaylı etkiler olarak belirtilmiştir.

Şekil 3.2: Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının işgücü miktarına doğrudan ve dolaylı etkileri (World Investment Report (WIR), 1999:262)

Bu şeklin yanı sıra etki alanı bakımından doğrudan yabancı yatırımları incelediğimizde aşağıdaki tablo oluşmaktadır.

Tablo 3.7: Doğrudan yabancı yatırımların istihdam üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileri (World Investment Report (WIR), 1994:167)

Etki Alanı	Doğrudan Yabancı Yatırımlar			
	Doğrudan		Dolaylı	
	Olumlu	Olumsuz	Olumlu	Olumsuz
Hacim	Gelişmekte olan Endüstrilerde yeni iş imkanları ve net sermaye artışı	Bir takım iş kazanç kayıpları	İleri ve geri bağlantılar ile iş imkanlarının yaratılması	Yerel firmaların yerini alma sonucu olabilecek iş kayıpları
Nitelik	Ücret seviyesinde artış ve artan verimlilik	Yeni oluşumların tanıtılması veya kiralanması	Yerel firmalarda iş organizasyonlarının yapılması	Rekabet sonucu yerel firmalarda yaşanan fiyat düşüşleri
Yer	Yüksek işsizlik seviyesine karşı yeni ve daha verimli iş sahaları	Bölgesel oransızlıkların artması ve toplu yaşamın kentsel alanlarda tıkanması	Mevcut işgücünün firmalara yönlendirilmesi	Yerel üreticilerin yerini alma ve bölgesel işsizliği artırma

Dolaylı etkilerin tespiti genel olarak zor olmakla beraber doğrudan etkiler konusunda sendikalar ve işveren çevreler farklı görüş sunabilmektedirler. Yabancı sermaye firmalarının yatırım veren ülkelerde istihdam seviyesi üzerindeki etkileri konusunda sendikalar ve işveren çevrelerinin görüşleri birbirinden ayrılmaktadır. İşveren çevreleri, genel istihdam seviyesinin yabancı ülkelere yapılan yatırımlar nedeniyle olumsuz yönde etkilenmediğini belirtirken, sendikaları çok uluslu şirketlerin yabancı ülkelere “iş ihracı” yapmaları nedeni ile işsizliğe yol açtıklarını ifade etmekte ve üyelerinin istihdam güvenliğini tehlikede görmektedirler (Alpar 1980:124).

3.3.1. Doğrudan Etkiler

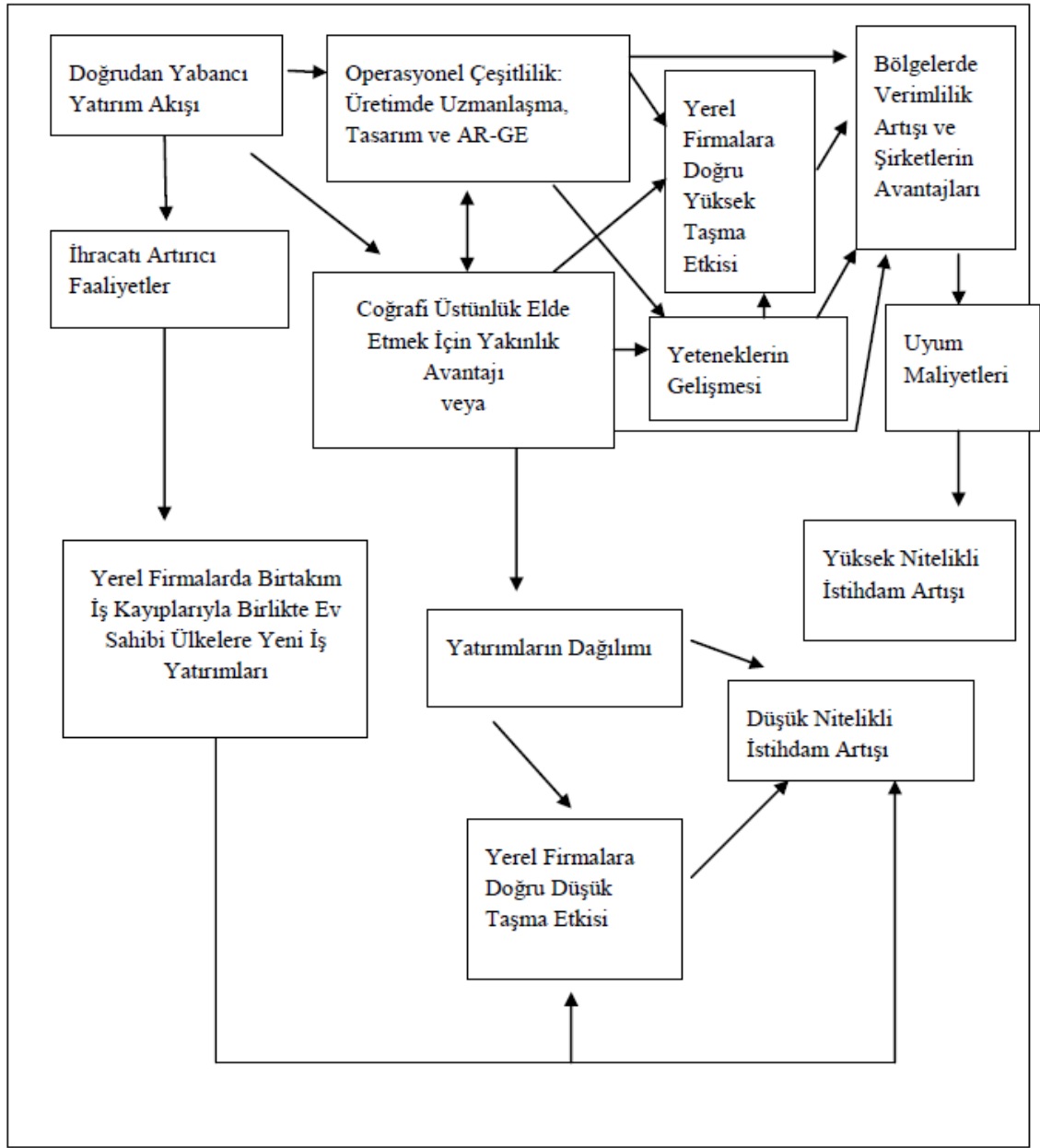
Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında başrol oynayan çokuluslu şirketler genellikle uluslararası rekabeti gerektiren modern ve verimli teknolojiyi seçmektedirler.

Ancak, daha önemlisi seçilen teknolojiden çok, sermaye alan ülkenin ithal edilen teknolojiye uyumu ve onu geliştirmedeki başarısı istihdamı etkilemektedir. Bu sürecin ilk yansımaları doğrudan yabancı yatırımların istihdam üzerine doğrudan etkilerini oluşturabilmektedir.

Bunun yanı sıra doğrudan etkiler yeni iş sahaları ve üretim tesisleri yaratarak istihdam artışının sağlanması olarak ifade edilebilir. Doğrudan etki, en belirgin olarak yeni yatırım aşamasında görülebilmektedir. Yeni yatırımlar dışında, faaliyetlerine devam eden bir üretim tesisinin kapasitesinin genişletilmesi ve kapasite kullanım oranının artırılması da istihdam hacmi üzerinde doğrudan etkiler meydana getirmektedir. Mevcut kapasitenin genişletilmesi ile üretim artırılmakta ve bu artışı karşılayabilmek için yeni işgücü ihtiyacı doğmaktadır. Yeni işgücü ise ancak yeni personel ile sağlanabilir.

Doğrudan yabancı yatırımların istihdama etkisi, yatırımı yapan ülkenin yatırım stratejisine göre değişkenlik göstermektedir ve bunun örneklerine çeşitli ülkelerde rastlanılmaktadır. Amerikan ve İsveç firmalarının yatırım stratejileri karşılaştırıldığında Amerikan firmaların ücretlerin düşük olduğu ülkelerde emek yoğun yatırım stratejisini benimseyerek istihdama olumlu etki yarattığı görülmektedir. İsveç firmaların ise kendi ülkesinde daha çok emek yoğun, yatırım yaptığı ülkede sermaye yoğun yatırım stratejisi uygulayarak yatırım yaptığı ülkenin istihdamına negatif etki yarattığı söylenebilir (Erk 2007:16).

Yatırımın yapılacağı yer de yatırımın istihdam üzerindeki etkisini belirleyen önemli bir faktördür. Örneğin sanayi yoğun bir bölgedeki yatırım, işgücü azlığından dolayı birim sermaye başına daha az istihdam yaratabilmektedir. Buna karşın, az gelişmiş bir bölgeye yapılan yatırım daha fazla istihdam yaratabilir. Ayrıca yabancı sermayeyi kabul eden ülkenin ekonomik yapısı ve piyasa koşulları ile yabancı sermayenin yatırım yaptığı endüstrideki uluslararası rekabet şartları da istihdam hacmi üzerinde doğrudan etkiler ortaya çıkarabilmektedir (Ateş 2006:40).

Şekil 3.3: Doğrudan yabancı yatırım akışı ve istihdam (Ateş, 2006:40)

1994 Dünya Yatırım Raporu, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının etkilerinin 3 temel uluslararası üretim stratejisi açısından farklılaşacağını vurgulamıştır. Bu stratejiler; ana şirketle sınırlı bir ilişki içinde bulunan ve ağırlıklı olarak ev sahibi ülkenin piyasasına yönelik üretim yapan bütünleşmiş stratejiler, emek gibi maliyet avantajı sağlayabilecek bazı özellikli girdilerin söz konusu olduğu basit bütünleşme stratejileri ve bütünleşmiş uluslararası stratejilerdir. Her bir stratejinin istihdam üzerindeki etkisi farklı olabilir. Net etki, bu stratejiler içinde her bir bağlı şirkete

ayrılmış role bağlıdır. Nitekim bazı bağlı şirketler ana arz merkezleri olurken, bazıları ise küçük bir role sahip olabilir. Bu 3 stratejik alternatifin istihdam üzerindeki etkilerini Cambell şu şekilde özetlemektedir (Gündoğan 2002:79):

- Çokuluslu şirketler tarafından yaratılan istihdam miktarı, bütünleşmemiş stratejilerden bütünleşmiş ve uzmanlaşmış katma değer aktivitelerine yöneldikçe azalabilir.
- İşlerin niteliği, şirketin küresel sistem içindeki faaliyetlerinin değerine bağlı olarak belirlenecektir.
- İstihdamın yeri, yalnızca yerel iş piyasasının çekiciliğine ya da geleneksel olarak karşılaştırmalı maliyetlere ya da gelişmekte olan bir ülkenin sahip olduğu kaynak avantajına bağlı olmayabilir. Bunun yanında gelişmiş bir iletişim altyapısına ve uygun nitelikteki işgücü gibi bazı yerel kaynaklara da bağlıdır.

3.3.2. Dolaylı Etkiler

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam hacmine doğrudan etkisinin yanında dolaylı etkileri de olabilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde yabancı yatırım ile birlikte gelen yeni teknoloji ve bilgi birikimi, dolaylı ve dolaysız olarak istihdama katkıda bulunmaktadır. Gelişmiş ülkeler, yeni işyeri açılmasına bağlı olarak yeni istihdam yaratılması, mevcut şirketin çok uluslu şirketler tarafından devir alınmasını tercih ederken buna bağlı olarak gelişmekte olan ülkelerde emek yoğun üretim tekniklerinin kullanılması işsizliğin çözümü olarak tercih edilmektedir (Cömert 2000:3).

Gelişmekte olan ülkelerde yabancı sermaye yatırımlarının etkilerini inceleyen ve OECD tarafından yapılan araştırmalara göre, çokuluslu şirketlerin yatırım projeleri yerel piyasaya yönelik olduğunda, yerel dağıtım ve pazarlama firmalarının kurulması veya mevcut firmaların kapasitelerinin genişletilmesi sonucu dolaylı istihdam yaratma kapasitesi daha yüksek olmaktadır (Kutal 1982:303).

Yabancı sermaye ile rekabet halinde bulunan yerel şirketler istihdam açısından hem olumlu hem olumsuz etkilenebilmektedir. Piyasaya yabancı şirketlerin girişi, yerli şirketleri daha etkin olmaya zorlayabilir ve teknik bilgi düzeyinin, yönetim tekniklerinin

ve kalifikasyonun olumlu yönde etkilenmesini sağlayabilir. Ancak, yabancı yatırımların rekabeti sonucu yerli şirketler piyasa dışında da kalabilirler, bu durum olumsuz bir etki olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla, yabancı yatırımların istihdam üzerindeki dolaylı net etkisi yerel şirketlerin rekabet kabiliyetlerine bağlıdır. Eğer yerel şirketler bu kabiliyete sahip iseler, yabancı şirketlerin piyasaya girişi, rekabet ettiği şirketlerde yeni ve daha iyi istihdam fırsatları yaratarak verimliliği ve ihracatı teşvik edecektir. Bununla birlikte, yerli şirketler rekabet gücüne sahip değillerse, iş kayıpları ortaya çıkabilir. Yabancı yatırımların başarısı aynı zamanda diğer yabancı girişimleri de harekete geçirilebilir. Bu “kartopu” etkisi de istihdamın dikkate değer bir biçimde artması sonucunu doğurabilir (Gündoğan 2002:78).

Geri bağlantılı üretimde ihtiyaç duyulan hammaddeler yerli üreticilerden temin edilebilmektedir. Bu ticari ilişki çerçevesinde üretim yapan ve aramal veya hammadde temin eden firma, ev sahibi ülkede ek istihdam sağlayabilmektedir. İleri bağlantılı faaliyetlerde de durum aynı şekildedir. Yabancı sermayeli şirket mamul ürününü satmak için ayrı bir firma kurarak burada istihdam olanakları sağlayabilir. Yabancı sermayeli şirketin bu faaliyetleri istihdam hacmine dolaylı olarak katkı sağlamakta ve istihdam hacminin genişlemesine olanak tanımaktadır. Yabancı yatırımların yerli ekonomi ile ileriye ve geriye bağlantılı ilişkileri arttıkça, yabancı yatırımların dolaylı istihdam etkisi daha belirgin bir biçimde ortaya çıkmaktadır (Gündoğan 2002:78).

Ayrıca devlet tarafından yabancı şirket kârlarından elde edilen vergi gelirleri, yeni iş alanlarının yaratılmasında ve özellikle endüstri kesiminde, yeni yatırımların başlatılmasında kullanılabilir. Yeni iş alanlarında üretilecek ürünlere artan talep sonucu o ülkede yeni bir sektör oluşabilir. Bu sektörde üretim yapacak firmalar varsa, yaşanan talep artışı için üretimlerini artırma yoluna başvuracaklardır. Artan talebi karşılamak için yeni işgücüne ihtiyaç duyulabilir. Bu zincirleme etkileşim daha fazla istihdam ortamı oluşturarak işgücü hacmine dolaylı katkı sağlayabilmektedir. Bu durumda yabancı şirket istihdama dolaylı yoldan olumlu bir katkı sağlamış olacaktır. Yabancı yatırımın dolaylı olarak istihdam yönünden üzerinde durulabilecek diğer bir katkısı beşeri sermayenin niteliği olabilir. Yabancı şirketler işçilerini, gerek yatırım yaptıkları ülkede ve gerekse ana şirketin bulunduğu ülkeye göndererek eğitime tabi

tutabilmektedirler. Eğitilen işçilerin yabancı şirketten ayrılıp yerli şirkette çalışmaya başlamaları durumunda ekonomi açısından işgücünün eğitime net bir katkı sağlamış olacaktır (Alpar 1978:108).

Gelişmekte olan ülkelere, ileri teknolojiye sahip çok uluslu şirketler tarafından yapılacak doğrudan yatırımlar istihdam üzerine olumlu ve olumsuz dolaylı etkide bulunabilmektedir. Teknolojik gelişmişlik derecesi rekabet edilebilirliği artırarak pazarın genişlemesine ve yeni istihdam olanaklarının yaratılmasına katkı sağlamaktadır. Bazı üretim organizasyonlarında yeni teknolojilerin varlığı yeni mesleklerin ortaya çıkmasının temel nedeni olarak görülebilmektedir. Bu durumda yeni teknolojik gelişmeler, bazı mesleklerin kaybolmasına neden olarak bir işsizlik sorunu yaratmakta ancak, üretim süreci içerisinde ihtiyaç duyulan yeni mesleklerin ortaya çıkmasına olanak tanıyarak yeni istihdam sahaları açabilmektedir (DPT, 2001).

3.4. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının İstihdama Etkileriyle İlgili Ampirik Çalışmalar ve Literatür Özeti

Doğrudan yabancı yatırımların ev sahibi ülkelerde yeni tesisler kurarak istihdamı artırması beklenilir buna bağlı olarak ekonomi literatürü doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam üzerine olumlu etkileri olacağını ileri sürmesine rağmen, yapılan ampirik çalışmalar doğrudan yabancı yatırımlarının istihdama etkilerinin farklı dönemlerde farklı biçimlerde ortaya çıkabileceğini ve beklenen olumlu etkinin her zaman gerçekleşmeyebileceğini göstermiştir (Ekinci 2011:80). Değişik yıllarda doğrudan yabancı yatırımlar ve istihdam arasındaki ilişkileri araştıran ampirik çalışmalara ait özet bir literatür taraması yapılmıştır.

Karagöz (2007:17), 1970-2005 yıllarını kapsayan çalışmada Türkiye'ye gelen doğrudan yabancı yatırımların istihdama katkısını Granger nedensellik testi ile değerlendirmiştir. Buna göre; Türkiye'ye gelen doğrudan yabancı yatırımlarla istihdam arasında anlamlı bir ilişki kurulamamıştır. Aktar ve Öztürk (2009:34), 2001-2007 yılları arasında dönemlik verilerin kullanıldığı çalışmalarında benzer sonuçlara ulaşmışlardır.

Cömert (2000:24), 1983 - 1992 yılları arasında doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve portföy yatırımlarının istihdama etkisi incelemiştir. Sonuçta doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve portföy yatırımlarının birlikte istihdama önemli ölçüde katkı sağladığı sonucuna ulaşılmıştır (Ekinci 2011:82).

Vergil ve Ayaş (2009:95), 1992-2006 dönemi verileri ile doğrudan yabancı yatırımlar ve istihdam ilişkisini Türkiye’de dört sektör (imalat, mali aracı kuruluşlar, toptan ve perakendecilik ve taş ocakçılığı) için analiz etmişlerdir. Panel birim kök ve panel koentegrasyon testlerinden sonra tahmin edilen panel koentegrasyon modeline göre incelenen dönem içerisinde ve incelenen sektörler bazında doğrudan yabancı yatırımların istihdamı olumsuz yönde etkilediği sonucuna varılmıştır. Bu durumun nedenini ise Türkiye’ye gelen doğrudan yabancı yatırımların daha çok satın alma ve birleşme biçimde gelmesiyle açıklamışlardır.

Hisarcıklılar vd. (2009) tarafından 2000-2007 döneminde Türkiye’ye gelen doğrudan yabancı yatırımların istihdam üzerindeki etkilerini on sektör ve imalat sanayinin dokuz alt sektörü için incelenmiştir. Metodoloji olarak dinamik panel veri ile geliştirilmiş momentler yönteminin kullanıldığı çalışmada doğrudan yabancı yatırımlar ile istihdam arasında negatif bir ilişki bulunmuştur.

3.5. Ampirik Analiz ve Bulgular

Bu çalışmamızda, 1974 - 2013 dönemine ait yıllık veriler kullanılarak (Ek1), Türkiye’de doğrudan yabancı yatırımlarla istihdam arasındaki ilişki incelenmeye çalışılmıştır. Aynı dönemdeki gayri safi milli hasıla değişimi analize eklenerek daha tutarlı sonuçlar alınmaya çalışılmıştır. Bu seriler çalışmada sırasıyla gayri safi milli hasıla: GSMH, doğrudan yabancı sermaye yatırımları: DYSY, istihdam: IST olarak kısaltılmıştır.

Çalışmada bu değişkenlerin doğal logaritmik değerleri kullanılmıştır. Gayri safi milli hasıla ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları Türkiye Cumhuriyet Merkez

Bankası'nın, istihdam verileri ise Türkiye İstatistik Kurumu'nun elektronik veri dağıtım sisteminden elde edilmiştir, bunun yanı sıra <http://www.indexmundi.com/turkey> internet sitesindeki verilerden de yararlanılmıştır.

İktisadi veriler, zaman serisi özellikleri itibarıyla durağan değildirler. Bu bağlamda zaman serisi üzerinde uzun dönemli ilişkiyi belirlemek için verilerin durağanlıklarını tespit etmek gerekmektedir. Geleneksel eş bütünleşme testlerine göre veriler aynı seviyede olmalıdır. Bu bağlamda ampirik analize geçmeden önce verilerin durağanlığını tespit etmek için birim kök testi uygulanmıştır. Serilerin durağanlık özelliklerinin test edilmesinde en çok kullanılan yöntemler ADF (1981), PP (1988) testleridir. Çalışmada, Dickey - Fuller (1981) tarafından önerilen her bir zaman serisinin durağanlığını araştırmak için ADF birim kök testi kullanılmıştır. Serinin birinci dereceden durağan hale getirildiği görülmüştür. Durağan hale getirilen veriler üzerinden Granger Nedensellik Testi uygulanmıştır. Granger Nedensellik Testi, herhangi iki değişken arasında bir nedensellik olup olmadığı, eğer nedensellik var ise bu nedenselliğin yönünün ne olduğunun belirlenmesinde kullanılır. Test için kullanılacak verilerin durağan olması gerekmektedir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları için durağanlık testi yapılmış ve düzeyde durağan olmadığı görülmüştür. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları verilerini durağan hale getirebilmek için birinci fark alınmış ve durağan olduğu görülmüştür, test sonuçları şu şekildedir:

NullHypothesis: D(DYSY) has a unitroot

Exogenous: Constant

LagLength: 0 (Automaticbased on SIC, MAXLAG=9)

	t-Statistic	Prob.*
AugmentedDickey-Fuller test statistic	-8.785487	0.0000
Test criticalvalues:		
1%level	-3.615588	
5%level	-2.941145	
10%level	-2.609066	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

İstihdam için durağanlık testi yapılmış ve düzeyde durağan olmadığı görülmüştür. İstihdam verilerini durağan hale getirebilmek için birinci fark alınmış ve durağan olduğu görülmüştür, test sonuçları şu şekildedir:

NullHypothesis: D(IST) has a unitroot
Exogenous: Constant
LagLength: 0 (Automaticbased on SIC, MAXLAG=9)

	t-Statistic	Prob.*
AugmentedDickey-Fuller test statistic	-5.192900	0.0001
Test criticalvalues:		
1%level	-3.615588	
5%level	-2.941145	
10%level	-2.609066	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Gayri safi milli hasıla için durağanlık testi yapılmış ve düzeyde durağan olmadığı görülmüştür. Gayri safi milli hasıla verilerini durağan hale getirebilmek için birinci fark alınmış ve durağan olduğu görülmüştür, test sonuçları şu şekildedir:

NullHypothesis: D(GSMH) has a unitroot
Exogenous: Constant
LagLength: 0 (Automaticbased on SIC, MAXLAG=9)

	t-Statistic	Prob.*
AugmentedDickey-Fuller test statistic	-6.684690	0.0000
Test criticalvalues:		
1%level	-3.615588	
5%level	-2.941145	
10%level	-2.609066	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Durağanlaştırılmış doğrudan yabancı sermaye yatırımları, istihdam ve gayri safi milli hasıla verileriyle Granger nedensellik testi yapılmıştır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, istihdam ve gayri safi milli hasıla verilerinin durağanlaştırılmış hali test sonuçlarında sırasıyla DDYSY, DIST ve DGSMH olarak yer almıştır. Yıllık verilerde

uygulandığı üzere gecikme uzunluğu 1 olarak alınmış ve test sonuçlarına göre doğrudan yabancı sermaye yatırımları, istihdam ve gayri safi milli hasıla arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır (Ek 3).

1974-2013 arası yıllık verilerle analiz yapılmıştır. Yapılan Granger nedensellik sonuçlarına göre literatürde Karagöz (2007), Aktar ve Öztürk (2009)'ün çalışmalarında da örneklerine rastlandığı üzere incelenen dönemde doğrudan yabancı sermaye yatırımları, istihdam ve gayrisafi milli hasıla arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Literatür taraması yapıldığında doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve istihdam arasında pozitif yönlü ilişki bulan tek çalışmanın Cömert (2000)'e ait olduğu görülmektedir, söz konusu araştırmanın ulaştığı sonuç analiz edildiğinde şu değerlendirilmede bulunulabilir:

Araştırmada doğrudan yabancı sermaye yatırımlarıyla birlikte portföy yatırımlarının da istihdama etkisi incelenmiştir. Portföy yatırımları gerek özel sektörün sermaye yapısını güçlendirmesi, gerek devlet tahvillerine yapılan yatırımlarla ekonomiyi güçlendirebilmesi yönüyle istihdam yaratıcı etkide bulunabilmektedir. Portföy yatırımının bu istihdam artırıcı yönü doğrudan yabancı sermaye yatırımıyla beraber analiz edildiğinde toplam sonucun “istihdam artırıcı” yönde çıkmasına sebep olabilmektedir. Bu sonucu sadece doğrudan yabancı yatırım sonucu olarak algılamak yanıltıcı olabilmektedir.

Literatürde doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve istihdam arasında negatif ilişki bulan sonuçlara da rastlanmaktadır, bu sonuçlarla karşılaştırmalı analiz yapıldığında, aradaki farkın incelenen dönemlerin farklı olmasından kaynaklanabileceği söylenebilmektedir.

IV. BÖLÜM

4. SONUÇ VE GENEL DEĞERLENDİRME

Gelişmekte olan ülkeler sürdürülebilir ekonomik büyüme ve kalkınmayı gerçekleştirebilmek için yüksek tasarruf oranlarına ihtiyaç duymaktadırlar. Öz kaynakların yetersiz, dış borçlanmanın riskli ve maliyetli olduğu bir ortamda gelişmekte olan ülkeler kaynak açıklarını dış tasarruflarla giderme yolunu seçebilmektedirler. Türkiye gibi iç tasarruflarında yeterli büyüklüğe ulaşamayan ülkelere, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ekonomik büyümenin sürdürülebilirliği için büyük önem taşımaktadır.

Hazine bonosu, tahvil ve hisse senedi alımıyla gerçekleşen portföy yatırımları ekonomik ve siyasi konjoktüre bağı olarak giriş-çıkış yapan kısa vadeli sermaye hareketleridir. Sıcak para şeklinde de tanımlanabilen bu tür sermaye hareketlerinin gelişmekte olan ülkelere kaynak açığını kapatmada verimli olamayacağı hatta ani giriş çıkışların ekonomik krizlere yol açabileceği bilinmektedir. Türkiye'nin 1994 ve 2001 krizleri bu şekilde hızlı sıcak para çıkışlarından kaynaklanmıştır. Kırılgan ekonomilerde sıcak para hareketleri kriz riski barındırabilmektedir. Bu bağlamda sermaye hareketlerinin serbestleşmesi, gelişmekte olan ülke ekonomileri için istikrarlı büyümede fırsat olabileceği gibi, ekonominin işleyişinde aksaklığa neden olacak risklerde barındırabilmektedir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının kısa vadeli olmayan, konjoktürel olarak hareket etmeyen, üretim ve istihdam yaratarak büyüme üzerinde olumlu etkiler bırakan özelliklerinin anlaşılmasıyla, gelişmekte olan ülkeler doğrudan yabancı sermaye yatırımları girişlerini artırma uğraşına girmişlerdir. Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra başlayan sermaye hareketleri, gelişmekte olan ülkeler için doğrudan yabancı

sermayeyi ülkelerine çekebilmeleri açısından bir fırsat olmuştur. 1960’larda gelişmiş ülkelere gelişmekte olan ülkelere doğru hareket eden sermaye yapısına bakıldığında, doğrudan yabancı sermaye aktarımından ziyade “yardımlar” şeklinde olduğu görülmektedir. Finansal serbestleşme hareketlerinin temelinde yer alan etmenlerin başında; gelişmiş ülkelerdeki sermayenin getiri oranının düşmesi ve özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki tasarruf yetersizliği nedeniyle sürdürülebilir ekonomik büyümenin tıkanıklığa girmesiydi. Anılan ekonomik durumdaki ülkeler, IMF ve Dünya Bankası’nın uyguladığı Yapısal Uyum ve İstikrar Politikalarıyla, finansal sistemlerini serbestleştirme yoluna giderek gelişmiş ülkelerdeki sermayeyi ülkelere çekmeyi amaçlayan politikalar uygulamaya başlamışlardır. Hareket edebilecek sermaye yapısında, özellikle doğrudan yabancı sermayenin önemi gelişmekte olan ülkeler tarafından fark edilebilmiştir. Kısa vadeli olmayan ve konjonktürel olarak dalgalanmayan doğrudan yabancı yatırımlar, istihdam artırma ve üretim hacmi üzerinde olumlu etkiler yaratabilme potansiyeliyle gelişmekte olan ülkelerarasında bir rekabet ortamı yaratmıştır. Bu rekabet ortamında gelişmekte olan ülkeler doğrudan yabancı sermayeden aldıkları payı artırabilmek için uluslararası sermayeye yönelik giderek artan bir serbesti yarışına girmişlerdir.

Finansal serbestleşme süreci uluslararası sermaye hareketlerinin küresel anlamda artmasına sebep olmuştur. Çalışmada uluslararası sermaye hareketi çeşitlerinden olan doğrudan yabancı sermaye yatırımları değerlendirilmiştir. Bu yatırımların makroekonomik boyutlardaki değerlendirmeleri çalışmada yer alırken, özellikle istihdam ve gayri safi milli hasıla üzerindeki etkileri incelenmiştir. Farklı türleri olduğu bilinen doğrudan yabancı sermaye yatırımları, küresel anlamda zaman içerisinde değişim göstermiştir. 2000’li yıllara kadar daha çok boş alan yatırımı (yeşil alan yatırımları) şeklinde kendini gösteren doğrudan yabancı sermaye yatırımları, 2000 yılı ve sonrasında şirket satın alma ve birleşmeleri türüne yönelmiştir.

Küresel anlamda artan finansal serbestleşmeyle birlikte artan doğrudan yabancı yatırımlar, gelişmiş ülkelere gelişmekte olan ülkelere yapılan yatırımların hem kaynak ülke ekonomileri hem de ev sahibi ülke ekonomileri üzerine yarattığı etkiler bakımından sorgulanmasına neden olabilmektedir. Literatür taraması yapıldığında

ulaşılan sonuçlar, genel olarak ilgili çalışmaların ev sahibi lkeler üzerindeki etkiler üzerine olduğudur. Türkiye’ye gelen doğrudan yabancı sermaye yatırımları çalışması da bir ev sahibi lke incelemesidir.

Ev sahibi lke ekonomileri üzerinde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının etkileri açısından iki değerlendirme yapılabilmektedir. Birinci değerlendirme: doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının faydalı olabileceği yönündedir. Bu değerlendirmenin temelinde: “i kaynakları yetersiz olan lkeler için doğrudan yabancı sermaye yatırımlarıyla gelen ilave kaynak gayri safi milli hâsıla artışıyla beraber kalkınmayı hızlandıracaktır” düşüncesi bulunmaktadır. Bu değerlendirmeye göre doğrudan yabancı sermaye yatırımları; istihdam, teknoloji yapısıyla beşeri sermayede verimlilik, gelir dağılımı ve işletme yapıları gibi hem makro hem mikro değişkenleri olumlu yönde etkilemektedir.

Ev sahibi lke ekonomileri üzerinde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının etkileri üzerine bir diğer değerlendirme ise şu şekildedir: Doğrudan yabancı sermaye yatırımları kaynak ülkenin kendi teknolojisini ev sahibi ülkeyle paylaşmaması, yeterli istihdam yaratıcı yatırımlarda bulunmaması, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ucuz işgücünden faydalanmak üzere ilgili sektörlere yönlendirilmesi gibi sebeplerle, ev sahibi ülkenin az gelişmişliğini pekiştirerek, bu az gelişmişlik durumun srekliiliğine neden olabilmektedir.

Çalışmamızda yaptığımız ekonometrik analiz sonucunda, “Türkiye zerine yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam ve gayri safi milli hasıla üzerinde anlamlı ilişkisinin bulunmaması” nedeniyle yukarıda yeralan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının nitelik bakımından yapılan, ikinci değerlendirmeye yakın iktisadi sonuçlarının olduğu anlaşılmaktadır.

Doğrudan yabancı sermaye hareketlerinin kaynak ülke açısından etkileriyle ilgili yapılan çalışmalar, ev sahibi ülke açısından yapılan çalışmalara kıyasla daha az sayıdadır. Bu çalışmalarda da farklı sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. Bu sonuçlardan birisi kaynak lkeindeki işçi sendikaları tarafından ortaya konmaktadır, bu sendikalar iş

ihracı suretiyle kaynak ülkedeki istihdamın olumsuz etkilendiğini ileri sürmektedir. İşverenler bunun aksini iddia etmektedir ve yapılan çalışmaların azlığı nedeniyle genel kabul görmüş bir görüş bulunmamaktadır. Kaynak ülke açısından doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının etkileriyle ilgili yapılan incelemelerden çıkan diğer sonuç; doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının, üretim için gerekli ara ve yatırım mallarını kaynak ülkeden ev sahibi ülkeye ihraç ederek bir gelir elde etmesi ve kaynak ülkenin bu yatırımından elde ettiği kârı ülkesine aktarabilmesi nedeniyle kaynak ülkenin işgücü piyasasına olan net etkisinin belirlenemeyeceği yönündedir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının sadece istihdam üzerinde etkisi değil verimlilikleri üzerine de literatürde yapılmış çalışmalar bulunmaktadır. Bazen yabancı sermayeli kuruluşların ev sahibi ülkedeki yatırımları, yerli sermayeli yatırımlara göre verimlilik açısından daha düşük olabilmektedir. Bazen de yabancı sermaye yatırımları yerli sermayeli yatırımların tasfiyesine ve tekelleşmeye de yol açabilmektedirler. Çalışmada Ar-Ge analizi yapılmıştı, söz konusu analizde de görülebildiği üzere, yabancı firmalar katma değeri yüksek olan Ar-Ge gibi faaliyetleri kendi ülkelerinde gerçekleştirirken, düşük katma değerli iş gücü niteliği gibi üretim faktörlerini ev sahibi ülkeden temin edebilmektedirler. Böylece daha düşük nitelikli işgücü ve muhtemelen daha düşük nitelikli veya eski teknoloji kullanımı potansiyel olarak ev sahibi ülke sermayesinden daha düşük yabancı sermaye verimliliğine neden olabilmektedir. Bu tür bir uygulama genel olmamakla beraber, Japonların ABD’de yaptıkları yeşil alan türü doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında gözlemlenen bazı ampirik kanıtlarla uyumludur (Okamoto 1999:243).

Bir ülke ekonomisinin genel ilerleyiş yapısını göstermeleri açısından çok önemli göstergeleri ifade eden gayri safi milli hâsıla, istihdam ve işsizliğin her birinin bir diğeriyle olan yakın ilişkisi, bu göstergelerin bir arada değerlendirilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Değişkenler arasındaki ilişkilere yönelik literatürde bulunan genel görüş; ekonomik büyüme ile istihdam arasında pozitif, ekonomik büyüme ve işsizlik arasında negatif, istihdam ve işsizlik arasında ise yine negatif yönde bir ilişki olduğu şeklindedir. Gayri safi milli hâsıla üzerinde etkisi olduğu düşünülen yabancı sermaye yatırımları bu bağlamda çalışmada inceleme alanı bulmuştur. Yabancı sermaye

hareketleri ile istihdam arasında pozitif yönlü bir ilişki olması düşünülebilmektedir. Böyle olmakla birlikte, uygulamada beklenen yönde bir ilişkinin her zaman gerçekleşmediği, bazı durumlarda öngörülenin aksi yönde gelişmelerin meydana geldiği görülmektedir. Bu kapsamda, özellikle son yıllarda, ekonomik büyüme ile istihdam arasında gözlemlenen pozitif ilişki durumu literatüre yeni bir kavramın girmesi sonucunu doğurmuştur: “istihdamsız büyüme” ya da “istihdam yaratmayan büyüme”. Ekonomik büyümenin beraberinde istihdam artışı getirmemesi hatta bazen işsizlik artışı ile birlikte görülmesi anlamına gelen istihdam yaratmayan büyüme, son yıllarda yapılan araştırmalarda en çok incelenen ve tartışılan konulardan birini oluşturmaktadır.

Çalışmamızın temelini oluşturan Türkiye’deki doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının gelişimi ve istihdam üzerindeki etkilerine bakıldığında, yabancı sermayeyle ilgili temel kabul edilebilecek düzenlemenin ilk olarak 1954 yılında çıkarılan 6224 Sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ile başladığı görülmektedir. Çıkarıldığı tarihe göre serbestleşme politikalarına uygun sayılabilecek bir adım olan bu düzenleme ile istenilen seviyede yabancı sermaye girişi sağlanamamış ve yabancı sermayenin ekonomiye katkısı sınırlı olmuştur. Türkiye finansal sistemini serbestleştirmek ve uluslararası piyasalarla bütünleşmek amacıyla esas büyük adımını 24 Ocak 1980 tarihindeki yapısal dönüşüm programıyla atmıştır. Bu program kapsamında yabancı sermaye ile ilgili bazı düzenlemeler getirilmiş ve yabancı sermaye girişi özendirilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda “Yabancı Sermaye Çerçeve Kararnamesi” yürürlüğe konulmuştur. Bu kararnameyle bundan sonraki yabancı sermaye yatırım faaliyetlerine daha olumlu bir yön verilmek istenmiştir ve yabancı sermayeyle ilgili mevzuatımız liberal ekonomiye daha uygun hale getirilmeye çalışılmıştır. Bu kararlarla görülmektedir ki, hükümet yabancı sermaye uygulamasındaki olumsuzluğa son vermek istemiştir. Dışa açılma konusundaki aksaklıkları gidermek açısından yeni ve köklü tedbirlere yönelmiştir.

Yaptığımız çalışmada bu dışa açılma döneminin öncesini de kapsayarak, istikrarlı veriler bulunabilmesi ve uzun dönemli inceleme yapılabilmesi adına 1974 yılından başlanmış ve 2013 son inceleme yılı olarak alınmıştır. 1974 yılından itibaren Türkiye’ye yönelik doğrudan yabancı sermaye girişlerini 40 yıllık periyotla incelemeye

alınmış ve istihdam üzerine etkisini ölçebilmek amacıyla ekonometrik analiz yapılmıştır.

Çalışmamızda Türkiye gibi dış ticaret verileri ve istihdam rakamları kısa dönemde dalgalanan bir ülke için 1974-2013 gibi uzun sayılabilecek dönemde analiz tercih edilmiştir ve literatürde incelenen döneme yakın dönemli (1970-2005) analiz yapan Karagöz (2007)'ün de aynı sonuçlara ulaştığı görülmüştür.

Literatürde negatif etki bulan çalışmalara bakıldığında, bizim çalışmamızdan farklı olarak daha kısa dönemli analizler yapıldığı görülmektedir. Vergil ve Ayaş 2009 yılında yaptıkları çalışmada 1992-2006 yılları arasını dört sektör üzerinden analiz etmiş ve doğrudan yabancı yatırım ve istihdam arasında negatif yönlü ilişki bulmuşlardır. Hisacıklılar vd. 2009'da yaptıkları çalışmada 2000-2007 yılları arasını on sektör üzerinden analiz etmiş ve Vergil ve Ayaş'ın ulaştığı sonuçla aynı sonuca ulaşmışlardır.

Araştırmada doğrudan yabancı yatırım, istihdam ve gayri safi milli hasıla arasında ilişki bulunamaması, Türkiye'ye gelen yabancı yatırımların genel itibariyle doğrudan satın alma ya da birleşme şeklinde olmasıyla yorumlanabilir. Yeşil alan yatırımı olarak adlandırılan yeni fabrika kurma şeklinde olan doğrudan yabancı yatırımların azlığı, incelenen uzun dönem içerisinde, bu yatırımların istihdama katkısı bakımından “önemsiz” seviyede kalabilmektedir. Bu yatırımların azlığı, Granger nedensellik test sonuçlarında görüldüğü üzere istihdama anlamlı bir etkide bulunamamaktadır.

Doğrudan yabancı yatırımların istihdam ve gayri safi milli hasıla etkisi üzerine yapılan çalışmada bulunan “aralarında anlamlı ilişki kurulamadığı sonucu” bir diğer şekilde yorumlanabilmektedir: Ekonomik istikrarsızlıklara bağlı olarak doğrudan yabancı yatırımların yıllar itibariyle dalgalanması, hem gayri safi milli hasılanın düzenli artışını engelleyebilmekte hem de istihdam yaratıcı yeni iş alanları oluşumunu engelleyebilmektedir.

Çalışmamızda yaptığımız araştırma ve analizler sonucunda doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ülkemiz ekonomisine beklendiği kadar katkı sağlamadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ülkemizde bazı ekonomik önlemlerin alınarak, uygulanmasının hem gerekli hem de yararlı olacağı kanaatine vardık. Eğer aşağıda yer alan önlemler uygulanırsa, büyüme ve istihdam artışı sağlanabilecektir.

- İç tasarruf / gayri safi yurtiçi hâsıla oranının %30'lara çıkması ve bunun devamlılığının sağlanması,
- Tasarrufların üretken yatırımlara yönlendirilmesi için gerekli düzenlemelerin yapılması ve özendirilmesi,
- Eğitime, teknolojiye yatırım yapılarak nitelikli işgücünün yetiştirilmesi,
- Yurtiçi katma değer oranı yüksek ve ileri teknolojileri kullanan ürünlere yönelik yatırımların planlı olarak yapılması ve ihracatın bu ürünlere yönelmesi,

Bu önlemlerin orta ve uzun vadeli bir stratejinin ana unsuru olarak kabul edilmesi ülkemizin ekonomisinin güçlenmesini sağlayacak ve günümüzde yaşadığımız süreci lehimize çevirecektir.

KAYNAKLAR

- Açıkgöz, Ersin. (2006). *Uluslararası Sermaye Hareketleri Faiz İlişkisi: Türkiye Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Zonguldak: Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Afşar, Bilge. (2006). “*Osmanlı Dönemi Merkez Bankacılığı Cumhuriyet Dönemi Merkez Bankacılığı ve TCMB’nin Kuruluşu*”. Konya Ticaret Odası Etüt Araştırma Servisi Bilgi Raporu.
- Agarwal, P. Jamuna (1980). “Determinants of Foreign Direct Investment: A Survey”. *Weltwirt-Schaftliches Archiv*, 116(4), 251-285.
- Akdemir, Sevim (2000). *Küreselleşme Sürecinde İstikrar ve Yapısal Uyum Programları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akdış, Muhammet (2004). “Kısa Vadeli Sermaye Hareketlerinin Yol Açtığı Finansal Krizler ve Bu Krizleri Önlemede Kullanılabilecek Araçlar: Tobin Vergisi”. *Active Dergisi*, 36, 1-16.
- Akdoğan, D. Melek (2007). *Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının İstihdam ve Ücretler Üzerindeki Etkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akiş, Elife (2002). *Küreselleşme Sürecinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Türkiye’deki Gelişimi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Aktan, C. Can ve Vural, İ. Yaşar (2006). “Globalleşme Sürecinde Çokuluslu Şirketler”, (<http://www.canaktan.org/ekonomi/cok-uluslu/aktan-makale.pdf>, 22 Mayıs 2013’te erişildi).
- Aktar, İsmail ve Öztürk, Latif (2009) “Can Unemployment Be Cured By Economic Growth and Foreign Direct Investment in Turkey?”. *International Research Journal of Finance and Economics*, 27, 203-11.
- Alpar, Cem (1978). *Çokuluslu Şirketler ve Ekonomik Kalkınma (2. Baskı)*. Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları.
- Alpar, Cem (1980). *Çokuluslu Şirketler ve Ekonomik Kalkınma (3. Baskı)*. Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları.
- Altuğ, F. Nuray (1993). “Dış Borç Krizi ve Türkiye”, *TC Marmara Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü-İktisat Yazıları*, 1993-2(1), 15-59.
- Altuğ, F. Nuray (2000). “Direkt Yabancı Sermaye Yatırımları”, *Toprak İşveren Dergisi*, 47, 15-45.
- Antepli, Zehra (2005). *Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının İş Gücü Piyasalarına Etkileri: Türkiye Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aren, Sadun (1989). *İstihdam, Para ve İktisadi Politika (9. Baskı)*. Ankara: Savaş Yayınları.
- Aren, Sadun (1992). *İstihdam Para ve İktisadi Politika (10. Baskı)*. Ankara: Savaş Yayınları.
- Ataç, Beyhan (2002). *Maliye Politikası*. Eskişehir: Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları.

- Ateş, Mehmet (2006). *Yabancı Yatırımların İstihdam Üzerindeki Olası Etkileri: Türkiye Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Zonguldak: Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aydın, Noyan (2012). *Türkiye’de İşsizlik Olgusu ve Çözümüne İlişkin Politikaların Etkinliği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ayvaz, Zerrin (1990). *Türkiye’de İstihdam ve İşsizlik Sorunları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Baldwin, E. Richard ve Martin, Philippe. (1999). *Two Waves of Globalisation: Superficial Similarities, Fundamental Differences*, National Bureau of Economic Research, 6904.
- Başkaya, Fikret (1997). *Sömürgecilik, Emperyalizm, Küreselleşme*. Ankara: Öteki Yayınevi.
- Batmaz, Nihat ve Tunca, Halil (2005). *Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Türkiye (1923-2003) (1. Baskı)*. İstanbul: Beta Basım.
- Batmaz, Nihat ve Tekeli, Sevinç (2009). *Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Polonya, Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Türkiye Örneği (1996-2006)*, Denizli: Ekin Yayınevi.
- Bayraktutan, Yusuf (2003). Bilgi ve Uluslararası Ticaret Teorileri, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(4), 2-177.
- Berry, Brian. J. L., Conkling, Edgar. C. ve Ray, Michael. D. (1993). *The Global Economy Resource use, Locational Choice and International Trade*. New Jersey: Prentice Hall Inc.

- Bevan, A. Alan ve Estrin, Saul (2004). The Determinants Of Foreign Direct Investment Into European Transition Economies, *Journal of Comparative Economics*, 32, 8-777.
- Biçerli, M. Kemal (2003). *İşsizlikle Mücadelede Aktif İstihdam Politikaları*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Biçerli, M. Kemal (2005). *Çalışma Ekonomisi* (3. Baskı). İstanbul: Beta Yayınları.
- Bocutoğlu, Ersan (2005). *Karşılaştırmalı Makro İktisat: Teoriler ve Politikalar* (2. Baskı). Trabzon: Derya Kitabevi.
- Bocutoğlu, Ersan (2012). *İktisadi Düşünceler Tarihi*. Trabzon: Murathan Yayınevi.
- Bodur, S. Hafize (2007). *Dünyada Yabancı Sermayenin Gelişimi ve Yabancı Sermaye Hareketlerinin Türkiye Üzerine Etkileri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Enstitüsü.
- Boratav, Korkut (2006). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005*, (10. Baskı). İstanbul: İmge Yayınevi.
- Bulutoğlu, Kenan (1970). *100 Soruda Türkiye’de Yabancı Sermaye*. İstanbul: Gerçek Yayınları.
- Butev, Sevgi (2012). *Türkiye Ekonomisinde İstihdamsız Büyüme Sürecinin Ekonomik Analizi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Can, E. Mutlu (1999). *Uluslararası İşletmecilik*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Candemir, Aykan (2009). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Etkileyen Faktörler. *Ege Akademik Bakış*, 9(2), 659-675.

- Caramazza, Francesco ve Aziz, Jahangir (1998). *Fixed or Flexible? Getting the Exchange Rate Right in the 1990s*. Economic Issues.
- Chakrabarti, Avik (2001). The Determinants of Foreign Direct Investment: Sensivity Analyses Of Cross Country Regressions. *Kyklos*, 54(1), 89-163.
- Chen, Tain (1992). Determinants of Taiwan's Direct Foreign Investment The Case Of A Newly Industrializing Country. *Journal of Development Economics*, 39, 397-407.
- Clegg, Jeremy ve Green, S. Susan (1999). The Determinants of New FDI Capital Flows Into The Ec: A Statistical Comparison of The USA and Japan. *Journal of Common Market Studies*, 37(4), 597-616.
- Cömert, Faruk (2000). İstihdam Sorunu ve Yabancı Sermaye. *Hazine Dergisi*, 13, 1-27.
- Çeken, Hüseyin (2003). *Küreselleşme, Yabancı Sermaye ve Türkiye Turizmi* (1.Baskı). İstanbul: Değişim Yayınları.
- Çilingir, Sevgi (2004). *Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarında Politik Risk ve Türkiye Açısından Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demirel, Onur (2006). *Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Ekonomik Büyümeye Etkileri Ve Türkiye Uygulaması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Devlet Planlama Teşkilatı, (2000). *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, 2514 (532): 9-13.
- Devlet Planlama Teşkilatı, (2001). *İşgücü Piyasası Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, 2548 (514): 38-40.
- Dirimtekin, Halil (1981). *Makro İktisat*. İstanbul: Bizim Kitabevi.

- Doda, Melda (1988). *Türk Ekonomisi ve Sermaye Piyasasına Etkileri Açısından Yabancıların Menkul Kıymet Alım-Satım Faaliyetleri*, Sermaye Piyasası Kurulu Araştırma Raporu, 2-6.
- Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu (5 Haziran 2003). Resmi Gazete, 4875/25205.
- Dönmez, Aygöl (2009). *Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyüme ve Dış Ticaret Üzerine Olan Etkileri: Türkiye Üzerine Bir Uygulama*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dunning, H. John (1991). *The Eclectic Paradigm of International Production: A Personal Perspective*, New York: Routledge.
- Dunning, H. John (2001). The Eclectic (OLI) Paradigm of International Production: Past, Present And Future, *International Journal of Economics of Business*, 8(2): 1-174.
- Dura, Cihan ve Kılıçarslan, Zerrin (2011). Ulusötesi Şirketler ve Ulus Devlet: Güç Kayması Üzerine Bir Araştırma. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 31: 85-111.
- Düğer, H. İsmail ve Dulupçu, A. Murat (2000). *İktisada Giriş*. İstanbul: Graphics Yayınları.
- Efe, Birol (2002). *Küreselleşme Sürecinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Analizi: İzmir Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ekinci, Aykut (2011). Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyüme ve İstihdama Etkisi: Türkiye Uygulaması (1980-2010). *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 71-96.

- Elbir, Cafer (2010). *Yabancı Sermaye Hareketlerinin Ekonomik Büyümeye Etkisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erdil, Begüm (2007). *Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Türkiye’de 1990 Sonrası Dönemde İstihdama Etkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erdilek, Asım (2006). A Historical Review of Turkey’s Inward Foreign Direct Investment Environment and Policies From the Ottoman Empire to the Present. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 30, 16-35.
- Erdoğan, Alkın vd. (2005). *İktisada Giriş (3. Baskı)*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Eren, Aslan (2002). *Türkiye’nin Ekonomik Yapısı ve Güncel Sorunlar (5. Baskı)*. Muğla: Muğla Üniversitesi Basımevi.
- Erk, Metin (2007). *Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Türkiye’de İstihdam Politikaları Üzerine Etkileri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erol, Ahmet (2000). Yabancı Sermaye-I. *Mükellefin Dergisi*, 93: 75-76.
- Eser, Burçin (2012). *Ekonomik Büyüme ve İstihdam İlişkisi: Türkiye Uygulaması*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Gök, Ömer (2008). *Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının İstihdam Üzerine Etkisi: 1970-2005 Türkiye Üzerine Bir Uygulama*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Gökalp, Pelin (2012). *2008 Küresel Ekonomik Krizinin Türkiye’de İstihdam Üzerindeki Etkileri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Görgün, Tuğrul (2004). *Doğrudan Yabancı Yatırımların Tarihsel Gelişimi Çerçevesinde Yatırımların Geliştirilmesinin Etkin Kurumsal Yapılanmaları*, Uzmanlık Tezi. Ankara: T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi.
- Gövdere, Bekir (2003). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Belirleyicilerinin Günümüzdeki Geçerliliği. *Dış Ticaret Dergisi*, 28, 26-42.
- Göz, Devlet (2009). *Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Türkiye*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Guirbernau, Montserrat (1997). *Milliyetçilikler, 20. Yüzyılda Ulusal Devlet ve Milliyetçilikler*, Çev. N. Nur Domaniç. İstanbul: Sarmal Yayınevi
- Gündoğan, Naci (2002). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve İstihdam Üzerine Etkileri. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 26, 71-79
- Gündoğan, Naci ve Biçerli, M. Kemal (2008). *Çalışma Ekonomisi* (4. Baskı). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Güven, Yılmaz (2008). Türkiye’de 1980 Sonrası Dönemde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sektörel Analizi ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(3), 75-97.
- Hirst, Paul ve Thompson, Grahame. (1996). *Globalization in Question*. Cambridge: Polity Press

Hisarcıklılar, Mehtap vd. (2009), Can FDI Be A Panacea for Unemployment? The Turkish Case, Workshop on Labour Markets, Trade and FDI, Istanbul Technical University.

http://www.ekodialog.com/isletme_ekonomisi/temel_kavramlar.html (20 Mayıs 2013'te erişildi)

<http://www.indexmundi.com/> (10 Ekim 2014'te erişildi)

<http://www.iskur.gov.tr/KurumsalBilgi/Kurum/Tarihce.aspx> (12 Kasım 2014'te erişildi)

<http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/index.aspx> (22 Mayıs 2013'te erişildi)

<http://www.tcmb.gov.tr/> (22 Mayıs 2013'te erişildi)

<http://www.tdk.gov.tr/> (26 Mayıs 2013'te erişildi)

<http://www.tuik.gov.tr/> (18 Eylül 2014'te erişildi)

<http://unctad.org/en/Pages/Home.aspx> (26 Eylül 2014'te erişildi)

<http://www.worldbank.org/tr/country/turkey> (26 Eylül 2014'te erişildi)

<http://www.yased.org.tr/webportal/Turkish/Pages/AnaSayfa.aspx> (12 Nisan 2014'te erişildi)

İstemihan, M. Fatih (2004). "1980-2003 Döneminde Yabancı Sermayenin Türkiye'ye Gelişi ve Uygulanan Politikalar", (http://www.akademiktisat.net/calisma/yabanci_sermaye/1980_2003_y_sermaye_fihan.htm, 20 Şubat 2015'te erişildi).

Kapar, Recep (2006). Aktif İşgücü Piyasası Politikaları. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 55: 346-351.

- Karagöz, Kadir (2007), “Doğrudan Yabancı Yatırımların İstihdama Etkisi: Türkiye Örneği”. 8. Türkiye Ekonometri ve İstatistik Kongresi. Malatya: İnönü Üniversitesi.
- Karluk, Rıdvan (1983). *Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları*, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Karluk, Rıdvan (1995). *Türkiye Ekonomisi (2. Baskı)*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Karluk, Rıdvan (2000). *Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyümeye Katkısı*. Ankara: TCMB İnsan Kaynakları Genel Müdürlüğü Eğitim Müdürlüğü.
- Kazgan, Gülten (2004). *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kazgan, Gülten (2005). *Küreselleşme ve Ulus-Devlet Yeni Ekonomik Düzen*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kepenek, Yakup ve Yentürk, Nurhan (2004). *Türkiye Ekonomisi (16. Baskı)*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kepenek, Yakup (2012). *Türkiye Ekonomisi (25. Baskı)*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kevük, Süleyman. “Küreselleşme Paradoksu”, (<http://www.ekodialog.com>, 20 Nisan 2013’te erişildi).
- Keyder, Çağlar (1982). *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923 -1929)*, Ankara: Yurt Yayınları.
- Kılıç, Cem. “Dünya yatırım raporunun istihdam ve çalışma yaşamı açısından söyledikleri”, (<http://www.dunya.com/> 28 Ağustos 2013’te erişildi).

- Khonder, Haque (1997). Globalleşme teorisi: Eleştirel bir değerlendirme, (Çev. B. Duman). *Türkiye Günlüğü*, 44: 65-78.
- Kindleberger, P. Charles, (1970). *Uluslararası İktisat*, (Çev. N. Serin). Cilt:2, Ankara: Doğan Yayınevi.
- Kocacık, Faruk ve Şahbudak, Ercan (2004). *Türkiye’de Çalışma Hayatından Kesitler: İşsizlik Sendikal Örgütlenme Kadın Emeği İşportacılık*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.
- Kojima, Kiyoshi (1982). Macro Economics Versus International Business Approaches To Foreign Direct Investment, *Hotosubashi Journal of Economics*, 23: 1-19.
- Koparal, Celil (2004). *Uluslararası İşletmecilik* (1. Baskı). Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını.
- Koray, Meryem (2005). *Avrupa Toplum Modeli* (2. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi.
- Köklü, Aziz (1967). *Makro İktisat* (2. Baskı). Ankara: S Yayınevi.
- Kurt, Kudret (2004). *İş ve Sosyal Sigortalar Kanunu*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Kurtaran, Ahmet (2007). Doğrudan Yabancı Yatırım Kararları ve Belirleyicileri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 366-382.
- Kutal, Gülten. (1982). *Endüstri İlişkileri Açısından Çokuluslu Şirketler*. İstanbul: Gür-Ay Matbaası.
- Mises, V. Ludwig, (1980). *The Freeman: Ideas on Liberty*, Chicago: University of Chicago Press.
- Narin, Gökhan (2007). *Türkiye’ye Gelen Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Özellikleri ve Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Olası Etkileri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Okomoto, Yumiko (1999). Multinationals Production Efficiency and Spillover Effects: The Case of the U.S. Auto Parts Industry. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 135 (2), 241-260.
- Oktaý, Ertan (2002). *Makro İktisat Teorisi ve Politikası*. İstanbul: Maltepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakóltesi Yayınları.
- Oktaý, Ertan (2006). *Makro İktisat Teorisi ve Politikası* (4. Baskı). İstanbul: Maltepe Üniversitesi Yayınları.
- Öcal, Tezer (2005). *Makro iktisat* (2. Baskı). Ankara: Savaş Yayınevi.
- Önder, Gökhan (2011). *Türk İşletmelerinin Gelişmiş, Büyüyen ve Gelişmekte Olan Ükelere Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı Yapmalarını Etkileyen Faktörler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özdemir, Süleyman vd. (2006). *İşsizlik Sorununun Çözülmesinde KOBİ'lerin Desteklenmesi*. İstanbul: İTO Yayınları.
- Özgüven, Ali (1991). *İktisat Bilimine Giriş* (6. Baskı). İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Özkan, Bülent (2005). *Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Belirleyen Faktörler: İşletme ve İşveren Profili Açısından Gaziantep İli Örneği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Öztürk, Lütfü (2004). Serbest Bölgelerdeki Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları: Dünyadaki Uygulamalara Teoriler Işığında Bir Bakış, *Akdeniz İktisadi İdari Bilimler Fakóltesi Dergisi*, 7(4), 110–128.
- Parasız, İlker ve Bildirici, Melike (2002). *Modern Emek Ekonomisi*. Bursa: Ezgi Kitabevi.

Protsenko, Alexander (2004). “Vertical and horizontal foreign direct investments in transition countries”, (http://edoc.ub.uni-muenchen.de/2105/1/Protsenko_Alexander.pdf, 11 Ağustos 2014’te erişildi).

Sağlam, Erdem (2003). *Dolaylı Yabancı Sermaye Yatırımları ve Dış Yatırımcıların Türk Sermaye Piyasasına Çekilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Savaş, Vural (2000). *İktisadın Tarihi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Sevinecek, Ö. Didem (2010). *Türk Otomotiv Sektörünün Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Çekme Potansiyeli ve Rakip Ülkelerle Karşılaştırılması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Seyidoğlu Halil (2002). *Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük*. İstanbul: Güzem Can Yayınları.

Seyidoğlu, Halil (2005). *Uluslararası İktisat*, Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yayını.

Seyidoğlu, Halil (2007). *Uluslararası İktisat, Teori Politika ve Uygulama*, 16. Baskı Güzem Can Yayınları İstanbul, sf 25.

Şen, Ali ve Saray, O. Mehmet (2010). *Küresel Krizler ve Gelişmekte Olan Ülkeler: İstikrar İçinde Büyümenin Zorlukları Nasıl Aşılır?* Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi-1: Küresel Krizler ve Ekonomik Yönetişim Bildiler Kitabı (Ed. A. Koçyiğit vd.) (15-16 Nisan, Malatya, 2264-2282), Malatya: İnönü Üniversitesi.

Şişman, Mehmet (2003). *Mali Sermayenin Küreselleşmesi*, (1. Baskı), İstanbul: Set Yayınları.

- Timur, Taner (1996). *Küreselleşme ve Demokrasi Krizi*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Ulagay, Osman (2002). “*Vergi Yükümüz İyice Yükselmiş*”, (<http://www.milliyet.com.tr>, 19 Ocak 2013’te erişildi).
- Ulaş, Dilber (2008). AB’ye Yönelen Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Çokuluslu İşletmelerin Üretim Yeri Seçim Kararları, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 2(8), 77-95.
- Uluslararası Yatırımcılar Derneği (YASED) (2012). “Faaliyet Raporu”, (http://www.yased.org.tr/webportal/Turkish/faaliyetler/apr/Documents/YASED_FR_2012_TR.pdf, 12 Mayıs 2013’te erişildi).
- Ulusoy, Ahmet ve Karakurt, Birol (2004). Gelişmekte Olan Ükelere Yönelik Sermaye Hareketleri, Nedenleri ve Etkileri, *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, 223, 104–115.
- United Nations Conference On Trade And Development (UNCTAD) (2002). “*World Investment Report: Transnational Corporations and Export Competitiveness*”, (http://unctad.org/en/docs/wir2002_en.pdf, 14 Haziran 2014’te erişildi).
- United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD) (2009). “*World Investment Report: Transnational Corporations, Agricultural Production and Development*”, (http://unctad.org/en/docs/wir2009_en.pdf, 14 Haziran 2014’te erişildi).
- Uras, Tevfik (1979). *Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları* (1. Baskı). İstanbul: Formül Matbaası.
- Usta, Öcal (1997). *Yatırım Projeleri ve Değerlendirmesi*, İzmir: Anadolu Matbaacılık.
- Varçın, Recep (2004). *İstihdam ve İşgücü Piyasası Politikaları*. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Vergil, Hasan ve Ayaş, Necla (2009). Doğrudan Yabancı Yatırımların İstihdam Üzerindeki Etkileri: Türkiye örneği, *İktisat İşletme ve Finans*, 24(275), 89-114.

Wallace, Iain (1990). *The Global Economic System*. London: Unwin Hyman.

World Investment Report (1994). “Transnational Corporations, Employment and the Workplace” (http://unctad.org/en/Docs/wir1994_en.pdf, 26 Eylül 2014’te erişildi).

World Investment Report (1999). “Foreign Direct Investment and the Challenge of Development”, (http://unctad.org/en/docs/wir1999_en.pdf, 26 Eylül 2014’te erişildi).

Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu (18 Ocak 1954). Resmi Gazete, 6224.

Yalçinkaya, Hakan, M. ve Gediz, Burcu (2000). Türkiye’de İstihdam İşsizlik ve Çözüm Önerileri: Esneklik Yaklaşımı, *Celal Bayar Üniversitesi İİBF Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 6, 7-11.

Yaylı, Şifa (2011). *Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının İstihdam Üzerindeki Etkileri: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir Uygulama*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yıldırım, Keziban (2010). *Doğrudan Yabancı Yatırımların İstihdam ve Ücretler Üzerine Etkileri: Türkiye Ekonomisi İçin Bir Uygulama*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yıldırım, Kemal ve Karaman, Doğan (2001). *Makro Ekonomi* (2. Baskı). Eskişehir: Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı.

Yıldırım, Nuri (1983). *Kapitalizmin Gelişim Sürecinde Yeni Aşama* (1. Baskı), İstanbul: Kaynak Yayınları.

Yıldırım, Nuri (1983). *Uluslararası Şirketler*, İstanbul: Kaynak Yayınları.

Yılmaz, Kamil (2007). “*Türkiye İçin Doğrudan Yabancı Yatırım Stratejisine Doğru*”,
(<http://www.yased.org.tr/webportal/Turkish/Yayinlar/Documents/DYYStrateji-TR.pdf>, 22 Mayıs 2013’te erişildi).

Zaim, Sabahattin (1997). *Çalışma Ekonomisi (10. Baskı)*. İstanbul: Filiz Kitabevi.

EKLER

Ek 1: Yıllar İtibariyle İstihdam, Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Gayri**Safi Yurt İçi Hâsıla Verileri**

Yıllar	İstihdam Edilenler	Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları (\$)	Cari Fiyatlarla GSYİH (+000 \$)
1974	14.470	64000	821937000
1975	14.696	114000	786283000
1976	14.938	10000	773980000
1977	15.121	27000	731608000
1978	15.249	34000	616703000
1979	15.239	75000	742094000
1980	15.231	18000	648754000
1981	15.368	95000	526429000
1982	15.467	55000	481497000
1983	15.577	46000	390387000
1984	15.776	113000	304901000
1985	15.955	99000	230494000
1986	16.244	125000	196736000
1987	16.550	115000	265384000
1988	17.754	354000	247544000
1989	18.222	663000	270947000
1990	18.539	684000	188735000
1991	19.288	810000	181077000
1992	19.459	844000	168080000
1993	18.499	636000	131639000
1994	20.006	608000	177332000
1995	20.586	885000	156656000
1996	21.194	722000	149156000
1997	21.204	805000	149195000
1998	21.778	940000	106123000
1999	22.048	783000	90495000
2000	21.581	982000	85638000
2001	21.524	3352000	75013000
2002	21.354	1082000	66408000
2003	21.147	1702000	58643000
2004	19.632	2785000	60373000
2005	20.066	10031000	63485000
2006	20.423	20185000	70419000
2007	20.738	22047000	67457000
2008	21.194	19504000	80960000
2009	21.277	8411000	66277000
2010	22.594	9038000	66613000
2011	24.110	16049000	52996000
2012	14.696	114000	46300000
2013	25.524	12918000	36985000

Ek 2: Granger durağanlık testi sonuçları

NullHypothesis: DYSY has a unitroot

Exogenous: Constant

LagLength: 0 (Automaticbased on SIC, MAXLAG=9)

	t-Statistic	Prob.*
AugmentedDickey-Fuller test statistic	-0.906861	0.7755
Test criticalvalues:		
1%level	-3.610453	
5%level	-2.938987	
10%level	-2.607932	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

AugmentedDickey-Fuller Test Equation

DependentVariable: D(DYSY)

Method: LeastSquares

Date: 01/14/15 Time: 15:12

Sample (adjusted): 1975 2013

Includedobservations: 39 afteradjustments

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
DYSY(-1)	-0.052106	0.057458	-0.906861	0.3703
C	0.829421	0.774329	1.071149	0.2910
R-squared	0.021744	Meandependent var		0.136090
Adjusted R-squared	-0.004696	S.D. dependent var		0.764657
S.E. of regression	0.766450	Akaikeinfocriterion		2.355825
Sumsquaredresid	21.73547	Schwarzcriterion		2.441136
Loglikelihood	-43.93859	Hannan-Quinn criter.		2.386434
F-statistic	0.822396	Durbin-Watson stat		2.612658
Prob(F-statistic)	0.370349			

NullHypothesis: D(DYSY) has a unitroot

Exogenous: Constant

LagLength: 0 (Automaticbased on SIC, MAXLAG=9)

	t-Statistic	Prob.*
AugmentedDickey-Fuller test statistic	-8.785487	0.0000
Test criticalvalues:		
1%level	-3.615588	
5%level	-2.941145	
10%level	-2.609066	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

AugmentedDickey-Fuller Test Equation

DependentVariable: D(DYSY,2)

Method: LeastSquares

Date: 01/14/15 Time: 15:12

Sample (adjusted): 1976 2013

Includedobservations: 38 afteradjustments

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
D(DYSY(-1))	-1.371829	0.156147	-8.785487	0.0000
C	0.182222	0.120388	1.513619	0.1389
R-squared	0.681936	Meandependent var		-0.030818
Adjusted R-squared	0.673101	S.D. dependent var		1.271381
S.E. of regression	0.726913	Akaikeinfocriterion		2.251176
Sumsquaredresid	19.02249	Schwarzcriterion		2.337365
Loglikelihood	-40.77235	Hannan-Quinncrier.		2.281842
F-statistic	77.18478	Durbin-Watson stat		1.646440
Prob(F-statistic)	0.000000			

NullHypothesis: IST has a unitroot

Exogenous: Constant

LagLength: 0 (Automaticbased on SIC, MAXLAG=9)

	t-Statistic	Prob.*
AugmentedDickey-Fuller test statistic	-0.030817	0.9498
Test criticalvalues:		
1%level	-3.610453	
5%level	-2.938987	
10%level	-2.607932	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

AugmentedDickey-Fuller Test Equation

DependentVariable: D(IST)

Method: LeastSquares

Date: 01/14/15 Time: 15:13

Sample (adjusted): 1975 2013

Includedobservations: 39 afteradjustments

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
IST(-1)	-0.000890	0.028894	-0.030817	0.9756
C	0.023307	0.284115	0.082033	0.9351
R-squared	0.000026	Meandependent var		0.014552
Adjusted R-squared	-0.027001	S.D. dependent var		0.027855
S.E. of regression	0.028228	Akaikeinfocriterion		-4.247071
Sumsquaredresid	0.029483	Schwarzcriterion		-4.161760
Loglikelihood	84.81788	Hannan-Quinn criter.		-4.216462
F-statistic	0.000950	Durbin-Watson stat		1.713433
Prob(F-statistic)	0.975581			

NullHypothesis: D(IST) has a unitroot

Exogenous: Constant

LagLength: 0 (Automaticbased on SIC, MAXLAG=9)

	t-Statistic	Prob.*
AugmentedDickey-Fuller test statistic	-5.192900	0.0001
Test criticalvalues:		
1%level	-3.615588	
5%level	-2.941145	
10%level	-2.609066	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

AugmentedDickey-Fuller Test Equation

DependentVariable: D(IST,2)

Method: LeastSquares

Date: 01/14/15 Time: 15:14

Sample (adjusted): 1976 2013

Includedobservations: 38 afteradjustments

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
D(IST(-1))	-0.859634	0.165540	-5.192900	0.0000
C	0.012534	0.005163	2.427743	0.0203
R-squared	0.428265	Meandependent var		0.000327
Adjusted R-squared	0.412383	S.D. dependent var		0.036965
S.E. of regression	0.028336	Akaikeinfocriterion		-4.238176
Sumsquaredresid	0.028905	Schwarzcriterion		-4.151988
Loglikelihood	82.52535	Hannan-Quinn criter.		-4.207511
F-statistic	26.96621	Durbin-Watson stat		2.015406
Prob(F-statistic)	0.000008			

NullHypothesis: GSMH has a unitroot

Exogenous: Constant

LagLength: 0 (Automaticbased on SIC, MAXLAG=9)

	t-Statistic	Prob.*
AugmentedDickey-Fuller test statistic	-0.602720	0.8585
Test criticalvalues:		
1%level	-3.610453	
5%level	-2.938987	
10%level	-2.607932	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

AugmentedDickey-Fuller Test Equation

DependentVariable: D(GSMH)

Method: LeastSquares

Date: 01/14/15 Time: 15:15

Sample (adjusted): 1975 2013

Includedobservations: 39 afteradjustments

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
GSMH(-1)	-0.016674	0.027664	-0.602720	0.5504
C	0.237153	0.525995	0.450866	0.6547
R-squared	0.009723	Meandependent var		-0.079517
Adjusted R-squared	-0.017042	S.D. dependent var		0.154739
S.E. of regression	0.156052	Akaikeinfocriterion		-0.827337
Sumsquaredresid	0.901030	Schwarzcriterion		-0.742026
Loglikelihood	18.13308	Hannan-Quinn criter.		-0.796728
F-statistic	0.363272	Durbin-Watson stat		2.193832
Prob(F-statistic)	0.550371			

NullHypothesis: D(GSMH) has a unitroot

Exogenous: Constant

LagLength: 0 (Automaticbased on SIC, MAXLAG=9)

	t-Statistic	Prob.*
AugmentedDickey-Fuller test statistic	-6.684690	0.0000
Test criticalvalues:		
1%level	-3.615588	
5%level	-2.941145	
10%level	-2.609066	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

AugmentedDickey-Fuller Test Equation

DependentVariable: D(GSMH,2)

Method: LeastSquares

Date: 01/14/15 Time: 15:15

Sample (adjusted): 1976 2013

Includedobservations: 38 afteradjustments

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
D(GSMH(-1))	-1.118976	0.167394	-6.684690	0.0000
C	-0.089448	0.028558	-3.132169	0.0034
R-squared	0.553821	Meandependent var		-0.004744
Adjusted R-squared	0.541427	S.D. dependent var		0.232974
S.E. of regression	0.157765	Akaikeinfocriterion		-0.804224
Sumsquaredresid	0.896033	Schwarzcriterion		-0.718035
Loglikelihood	17.28025	Hannan-Quinncrier.		-0.773558
F-statistic	44.68509	Durbin-Watson stat		1.943512
Prob(F-statistic)	0.000000			

Ek 3: Granger Nedensellik Test Sonuçları

Pairwise Granger Causality Tests

Date: 01/14/15 Time: 15:01

Sample: 1974 2013

Lags: 2

NullHypothesis:	Obs	F-Statistic	Prob.
DGSMH does not GrangerCause DDYSY	37	0.42512	0.6573
DDYSY does not GrangerCause DGSMH		0.08954	0.9146
DIST does not GrangerCause DDYSY	37	0.93118	0.4045
DDYSY does not GrangerCause DIST		0.16643	0.8474
DIST does not GrangerCause DGSMH	37	2.03023	0.1479
DGSMH does not GrangerCause DIST		0.52889	0.5943

PairwiseGrangerCausalityTests

Date: 01/14/15 Time: 15:04

Sample: 1974 2013

Lags: 1

NullHypothesis:	Obs	F-Statistic	Prob.
DGSMH does not GrangerCause DDYSY	38	0.02173	0.8836
DDYSY does not GrangerCause DGSMH		0.07515	0.7856
DIST does not GrangerCause DDYSY	38	0.09661	0.7578
DDYSY does not GrangerCause DIST		0.38620	0.5383
DIST does not GrangerCause DGSMH	38	1.20097	0.2806
DGSMH does not GrangerCause DIST		0.07257	0.7892

ÖZ GEÇMİŞ

Adı ve Soyadı : Ender Mehmet ŞAHİNKOÇ

Doğum Tarihi : 05.07.1987

Doğum Yeri : Ankara

Eğitim Durumu : 2011-2015 Abant İzzet Baysal Üniversitesi (Bolu) Sosyal Bilimler
Enstitüsü İktisat Yüksek Lisans Eğitimi

2005-2011 Abant İzzet Baysal Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi İktisat Lisans Eğitimi

2001-2004 Ankara Bahçelievler Deneme Lisesi

1998-2001 Ankara Bahçelievler İlköğretim Okulu